

ત્રી
ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ

વર્ષ ૪ :

: ક્રમાંક ૪૩ :

: અંક ૭

णमो त्पु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्जे, संभोलिय सव्वसाहुसंसमइयं ।
पत्तं मासियमेयं, भव्वाणं मग्गयं विसयं ॥ १ ॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

चिकम संवत् १९९५ महा १६ १२	{	वीर संवत् २४६५ पुष्यवार	}	धरवीसत् १९३९ इषुआरी १५
------------------------------	---	----------------------------	---	---------------------------

वि-ष-य-—द-र्श-न

१ श्री उपाध्यायपत्रस्तोत्रम्	: आ. म. श्री विजयपद्मसूरिजी :	३७७
२ भगवान महावीर अने भांसादार	: मु. म. श्री विद्याविजयश	: ३७९
३ श्री गोपालदास पटेलने—	: आ. म. श्री सागरानंदसूरिश	: ३९३
४ 'प्रस्थान' साधेनो पत्रव्यवहार	:	: ४०३
५ भांसादारनो शास्त्रीय खुलासो	: म. कशीविश्वनाथश व्यास	: ४०७
६ निवेदन		: ४०८
७ जैनदर्शनभां भांसादारनी अमला	: आ. म. श्री. विजयलक्ष्मणसूरिश	: ४०९
समाचार		

स्थानिक आडकोने

अमदावादन—स्थानिक—जे आडक लार्थज्योनुं लवाज्म आपवुं जाडी छे तेज्यो अमारेो भाखुअ आवे त्यारे तेने लवाज्म आभीने आलारी करे !

— पू. मुनिराज्जेने विज्ञप्ति —

विदार दरभ्यान भासिक वषतसर अने ठेकाण्युसर पहोंयाडी शक्य ते माटे दरेक अत्रेण महिनानी तेरमी तारीअ पहेलां, विदारस्थणानी अयर अभने मणाली रहे ज्येनी व्यवस्था करवा सौ पू. मुनिराज्जेने विज्ञप्ति छे.

लवाज्म

स्थानिक १-८-०

अदारगाम २-०-०

छूटक अंक ०-३-०

मुद्रक : नरोत्तम हरगोविन्द पंड्या, प्रकाशक : श्रीमन्नाथ गोडणदास शाह, मुद्रणस्थान : सुभाष प्रिन्टरी सदाशिव कोस रोड अमदावाद, प्रकाशनस्थान : श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेसिंगबाईनी वाडी, धीकांडा, अमदावाद.

[भासिक पत्र]

[वर्ष ४ : अंक ७]

॥ श्रीउपाध्यायपदस्तोत्रम् ॥

कर्ता—आचार्य महाराज श्रीविजयपद्मस्वरिजी

॥ आर्यावृत्तम् ॥

सिरिसंखेसरपासं, शुणिय वरं जेमिस्रिगुरुचरणं ।
 सिरिसिद्धचक्रसंगो-वज्झायपयत्थवं कुणमि ॥ १ ॥
 सुयगयजहत्थविहिणा, सत्थज्झयणं कुणंति जे हरिसा ।
 निम्मलसंजमनिरया, वंदेऽहं ते वरोज्झाय ॥ २ ॥
 उवयारगदिट्ठीप, विविहोवाएहि जेऽणगारगणं ।
 चरणडुमुत्तिमग्गे, साहज्जं दित्ति पइदियहं ॥ ६ ॥
 पाहाणतुल्लपडिहे, सीसेऽवि जणेइ सयलसुयकुसले ।
 आयारविणयणिट्ठे, जे वंदे ते वरोज्झाय ॥ ४ ॥
 दव्वायरिण जुग्गे, चउविहसिरिसंघविहियसाहजे ।
 सिरिपाढगे चउत्थे, णिच्चं ज्ञापमि थिरचित्ता ॥ ५ ॥
 वरणवपयसेट्ठीए, चउत्थदियहे चउत्थपयसरणं ।
 पणवीसइगुणलक्खा, कायव्वं पवरवहुमाणा ॥ ६ ॥
 पणवीसइभेएणं, पणवीसइगुणसमुग्भवो जेओ ।
 भेयदुगप्पाहणं, णायव्वं तत्थ विउहेणं ॥ ७ ॥
 इक्कारसंगचोइस - पुव्वज्झायणसरुपसज्झाणं ।
 अंगोव्वंगकरणचर - णाराहणमवरगंथम्मि ॥ ८ ॥
 अंगोव्वंगाइ मुया, इक्कारसबारसप्पमाणेणं ।
 जे परिसमहिज्जंते, अज्झावेंते ऽवरेस्ति च ॥ ९ ॥
 अट्ठप्पवयणमाया - राहणणिउणे पसणयरहिअया ।
 णिम्मलवेरग्गगया, ते वंदे वायगे णिच्चं ॥ १० ॥
 आयारे आयारो, समणाणं सुत्तिओ गणहरेहिं ।
 अट्ठारसपयसहसं, दुसुयखंधणियं पढमं ॥ ११ ॥
 ससमयपरसमयाणं, लोयालोयप्पजीवपमुहाणं ।
 सुय्माहंमे भणियं, वाइचउक्कस्सरुवं च ॥ १२ ॥
 विविहोवसग्गभावा, अहकुमाइविविहसग्गभावा ।
 तत्थेव वित्थरेणं, पयासिया पुज्जपुरिसेहिं ॥ १३ ॥

इकत्थाउ दसेता, अत्था परिगुंफिया विसैसाओ ।
 तइयंगे ठाणंगे, वत्ता विविहाणुओगाणं ॥ १४ ॥
 समिसावगहियभावा, चउभंगी सावगाण तह दुविहा ।
 समिइव्वयपमुहाणं, परूवणं पंचमज्झयणे ॥ १५ ॥
 आराहिउण विहिणा, सिद्धत्थसुयस्स सासणं हरिसा ।
 तित्थयरत्तं भव्वा, णव पाविस्संति संतिगिहं ॥ १६ ॥
 सेणियसंखोदाई, सुपासपोट्टिलदढायुवरसयगा ।
 तह रेवई य सुलसा - णवमज्झयणे मुणेयव्वा ॥ १७ ॥
 तह पउमणाभचरियं, सेणियणिवजीवणं महारसियं ।
 अइसयतत्तणिहाणं, दीसइ अहुणा वि ठाणंगे ॥ १८ ॥
 दव्वाइविमाणणं, पुरिससमुहाण सेलसल्लिहाणं ।
 भावा अज्झयणाई, दस तइयंगे सुयक्खंधो ॥ १९ ॥
 समवायंगे भावा, जीवाजीवाण गइचउक्कस्स ।
 समवायाणं सयगं - तित्थयराइस्सरूवं च ॥ २० ॥
 ठाणंगाओ दुगुणं, कणंतभावणियं चउत्थंगं ।
 सव्वंगसारकलियं, महप्पहावेण संजुत्तं ॥ २१ ॥
 छत्तीससहस्साई, पत्तिणाई पंचमंगठिइयाई ।
 सिरिगोयमाइपहिं, संघसुरेहिं च पुट्ठाई ॥ २२ ॥
 तह वरवोहदयाई, भवरइवैरग्गभावजणयाई ।
 पण्हाई पुट्ठाई, धम्मिट्ठाप जयंतीप ॥ २३ ॥
 केवलिसासणणाहो, पण्हुत्तरदायगो महावीरो ॥
 सव्वाणुओगमेयं, चरणकरणभावसंकलियं ॥ २४ ॥
 छइव्वभावपुण्णं, अन्नं णामं विवाहपण्णसी ।
 जस्स त्थि भगवईप, परिविइयं पंचमंगमिणं ॥ २५ ॥
 पगाहियचालीस - पमाणसयगाइजत्थसुहयाई ।
 उहेसगप्पमाणं, पणसयरिण्णुणसहसदुगं ॥ २६ ॥
 विमलोवक्कमभावा, णिक्खेवणयाणुगमसरूवं च ।
 दव्वाइभंगतत्तं, पमाणसिद्धी भगवईप ॥ २७ ॥
 अइमुत्ताइयसमणा, सड्ढा सिरितुंगियाउरीवासा ।
 सिरिसंघस्स हियट्ठं, परिकहिया सिरिभगवईप ॥ २८ ॥
 संगामेणं भावा, सोवणियसेहरेण णिक्काणं ।
 छत्तीससहस्सेहिं, विहिया पूया भगवईप ॥ २९ ॥
 पगूणवीसपमाणय - ज्झयणाइ दुवे तहा सुयक्खंधा ।
 णायाधम्मकहंगे, दुगुणपयाई भगवईप ॥ ३० ॥
 पांडवसेलगवत्ता, दुवयसुयापूयणस्सरूवं च ।
 सेणियसुयमेहमुणी, पहुणा विहिओ थिरो चरणे ॥ ३१ ॥ [अपूर्ण]

ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર

લેખક—મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી, કરાચી

આ લેખ અમે 'પ્રસ્થાન'ના વ્યવસ્થાપક ઉપર 'પ્રસ્થાન'માં પ્રગટ કરવા માટે મોકલ્યો હતો. થોડા દિવસ બાદ એ લેખ તેમણે, એને પોતાના પત્રમાં છાપવાના કન્કાર સાથે, અમને પાછો મોકલ્યો છે. જિજ્ઞાસુઓની બધી માટે અમે એ લેખને અહીં અક્ષરથા: પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

કોઈ પણ વૃક્ષનું મૂળ જેટલું મજબૂત અને ઊંડું હોય છે, તેટલી જ તે વૃક્ષની શક્તિ, તેનું આયુષ્ય અને તેનો ફેલાવો વધારે હોય છે. સિદ્ધાન્તોની દૃઢતા એ સિદ્ધાન્તોના પ્રતિપાદક કિંવા ઉત્પાદકની મન-વચન-કાયાની ઐતિહાસિકતા ઉપર વધારે આધાર રાખે છે.

અહિંસા કે દમાનું નામ લેતાં “જૈનધર્મની આ મુખ્ય વસ્તુ છે” એમ કોઈ પણ અભ્યાસક યોગ્યો વિના ન રહે. ભગવાન મહાવીર અને પુદ્ગલ એ બંનેએ આજથી ૨૨૫૧ સો વર્ષ ઉપર અહિંસાનો સંદેશ જગતને સંભળાવ્યો હતો અને એ બે મહાપુરુષોનો સંદેશ આજે પણ તેમના અનુયાયિઓ દ્વારા જગત્ સાંભળી અને ઝીલી રહ્યું છે. છતાં પુદ્ગલ અનુયાયિઓમાં એ સિદ્ધાન્તનું પાલન ઘણે ભાગે નથી થઈ રહ્યું, એ સૌ કોઈ જુએ છે. જ્યારે સાધુઓમાં તો શું ગૃહસ્થોમાં પણ મહાવીરના અહિંસા અને દમાના સિદ્ધાન્તનું પાલન અત્યારે પણ થઈ રહ્યું છે, એનું કંઈક તો કારણ હોવું જોઈએ.

સિદ્ધાન્તની પ્રવચ્ચા એક વસ્તુ છે અને પાલન બીજી વસ્તુ છે. ઉપદેશક પ્રવચ્ચા સિદ્ધાન્તોનું સ્વયં આચરણ બે નથી કરતો, તો તેની અસર જનતા ઉપર નથી થતી. અહિંસાનો સિદ્ધાન્ત પ્રકાશવા છતાં પુદ્ગલ ભગવાને પોતે માંસાહાર કર્યો છે, એ જ કારણ, હું તો જોઉં છું કે તેમના પોતાના સમયમાં અને તે પછીના સમયમાં, ઠેક અત્યાર સુધી પણ તેમના અનુયાયિઓમાં મોટે ભાગે માંસાહાર પ્રચલિત રહ્યો છે. જ્યારે ભગવાન મહાવીરે અહિંસાને જ સંદેશ સંભળાવ્યો તે પોતાના આચરણમાં ઉતારીને જ સંભળાવ્યો હતો અર્થાત્ કદર રીતે તેમણે તેનું પાલન કર્યું હતું. આ જ કારણ છે કે જૈનધર્મના અનુયાયિઓમાં અત્યાર સુધી માંસાહાર સર્વાથા ત્યાગ્ય ગણ્યોતો આવ્યો છે.

હમણાં હમણાં “જૈન સૂત્રોમાં પણ માંસાહારનું વિધાન છે,” અને “ભગવાન મહાવીર તથા તેમના તે વખતના સાધુઓ માંસાહાર લેતા હતા,” એવું કોઈ કોઈ લેખકો તરફથી બહાર પડતું વાંચવામાં આવે છે. મને લાગે છે કે ચાલુ શોકમાન્યતાની વિરુદ્ધમાં કંઈ પણ કહેવું, લખવું કે પ્રવૃત્તિ કરવી એ આ જમાનાની એક ફેશન સમ-બંધ છે. પરંતુ એમાં એટલું યાદ રાખવાની જરૂર છે—કે તેમ કરવાથી કંઈ પણ

સામાજિક, ધાર્મિક કે રાષ્ટ્રીય કાયદો થાય છે કે ? જો કંઈ પણ કાયદો ન થતો હોય અલકે સમાજમાં નિરર્થક કોલાહલ ઉત્પન્ન થતો હોય, લોકોનાં દિલ દુભાતાં હોય અને તેની સાથે જ સાથે લોકોમાં ગેરસમજુતિ ત્રિભી થતી હોય તો એવી પ્રવૃત્તિ ન કરવી, એ જ વધારે શ્રેયસ્કર છે.

જૈન સૂત્રોમાં માંસાહારનું વિધાન છે કે કેમ ? અથવા મહાવીરસ્વામી અને તેમના સાધુઓ માંસાહાર કરતા હતા કે કેમ એ તો એમના જીવન ઉપરથી, તેમનાં સૂત્રો ઉપરથી, સૂત્રોની ટીકાઓ ઉપરથી અને પરચીસ સો વર્ષથી આપ્યા આવતા રિવાજો ઉપરથી ખિલકુલ સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે; છતાં તે વસ્તુને એક જુદા જ આકારમાં મૂકી કોલાહલ ઉત્પન્ન કરવો એમાં શું હેતુ હોવો જોઈએ ? અથવા એનાથી શું કાયદો થતો હોવો જોઈએ એ નથી સમજાવું. અત્યારે તો મહાત્મા ગાંધીજીએ ભગવાન મહાવીરના એ અહિંસાવાદને રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિનું મધ્ય બિંદુ બનાવ્યું છે, અને હિન્દુસ્તાન જ નહિ, દુનિયાના દેશો તેની તરફ મીટ માંડી રહ્યા છે અને અનુકરણ કરી રહ્યા છે. આવી રિથિતિમાં “ મહાવીરસ્વામીએ માંસાહાર લીધા હતા, ” “ તેમના સાધુઓ પણ માંસ લેતા હતા, ” “ વનરપતિ આહારમાં અને માંસાહારમાં સરખી જ હિંસા છે, ” ઇત્યાદિ બહાર કરવું અને તે પણ સૂત્રોની આડમાં ઉભા રહીને બહાર કરવું એ ક્યાં સુધી ઉચિત છે એનો વિચાર કરવો ધટે છે.

“ સૂત્રોના અનુવાદ કરતાં, પ્રસંગ આવે અમારે તે તે શબ્દોના સ્પષ્ટ અર્થ કરવા જોઈએ ” એવો જો બચાવ કરવામાં આવતો હોય તો તે પણ લૂઠો છે. જૈન સૂત્રો, ટીકા સિવાય આજનો કોઈ પણ વિદ્વાન સંપૂર્ણ રીતે, સ્પષ્ટ લગાવી શકે-એનો પૂરેપૂરો અર્થ કાઢી શકે-એ અશક્ય છે. સૂત્રોના ભાષાનંતરકારો કે વ્યાખ્યાનકારો ટીકાનો આશ્રય જરૂર લેશે, અને એ આશ્રય લેતાં કોઈ પણ ભાષાંતરકાર કે વ્યાખ્યાનકારને કબૂલવું પડશે કે જૈન સૂત્રોમાં જે જે શબ્દોનો ખાલ દૃષ્ટિએ અમુક અમુક જાનવરોનો અર્થ કાઢી શકીએ છીએ, તેવો અર્થ નથી. આ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ હમણાં હું આગળ કરીશ.

—૨—

થોડાં વર્ષો ઉપર ‘ પુરાતત્ત્વ મંદિર ’ અહમદાવાદથી પ્રગટ થતા ‘ પુરાતત્ત્વ ’ ના ત્રીજા પુસ્તકના એથા અંકમાં અધ્યાપક ધર્માનંદ કૌસંબીનો ‘ માંસાહાર ’ સંબંધી એક લેખ પ્રકટ થયો હતો. તે લેખમાં તેમણે એ બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો કે “ જુદા સમયમાં જેમ જુદા અને જુદા ભિન્નકો માંસાહાર કરતા હતા તેમ શ્રમણો (જૈન સાધુઓ) પણ કરતા હતા ”

હમણાં ‘ પ્રસ્થાન ’ માસિકના ચૌદમા વર્ષના પહેલા અંકમાં ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ નામના વિદ્વાને ‘ શ્રી મહાવીરસ્વામીનો માંસાહાર ’ એ નામનો લેખ લખ્યો છે. તેમાં તેમણે પણ એ બતાવવા નિષ્ઠ્ઠ પ્રયત્ન કર્યો છે કે “ મહાવીરસ્વામીએ માંસાહાર કર્યો હતો અને જૈન સૂત્રોમાં તેની સાબિતી મળે છે. ” લેખકના આ લેખનું જરા સ્પષ્ટતાથી અવલોકન કરવું, એ મારી આ પ્રવૃત્તિનો ઉદ્દેશ છે, અને તે એટલા મારે કે લોકો ગેરસમજુતિમાં ન પડે.

વિદ્વાન શેષક શ્રીયુત પટેલે ‘ભગવતીસૂત્ર’ના પંદરમા શતકમાં આવેલા ગોશાળાના પ્રસંગને સૌથી પહેલાં હાથ ધર્યો છે. ગોશાળાનો અને ભગવાન મહાવીર સ્વામીનો સંબંધ ભગવતીના પંદરમા શતકને અનુસારે તેમણે વિસ્તારથી આલેખ્યો છે. ગોશાળા મહાવીરસ્વામી પાસે આવે છે. ભગવાન મહાવીરના બે શિષ્યોને ગોશાળા-એ તેજ્જેલેશ્યાથી બાળી મૂક્યા અને પછી મહાવીરસ્વામી ઉપર તેજ્જેલેશ્યા છોડી. એ તેજ્જેલેશ્યા મહાવીરસ્વામીને કંઈ પણ અસર કરવાને બદલે તેમના ઉપર અદ્રણાક ગોશાળા ઉપર પાછી પડી. ગોશાળાએ મહાવીરસ્વામીને કહ્યું “તું છ મહીનાને અન્તે દાહની પીડાથી મરણ પામીશ.” ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ કહ્યું “હું તો હજી સોળ વરસ સુધી તીર્થ કરપણે વિચરીશ, પણ તું તારા જ તેજથી પરાભવ પામીને સાત રાત્રિને અંતે મરીશ.” બરાબર ગોશાળા સાત રાત્રિએ મરી ગયો. મહાવીરસ્વામીને પેલી તેજ્જેલેશ્યાની અસરથી મરડો થયો. સિંહ નામનો મહાવીરસ્વામીનો શિષ્ય અણુગાર ધણો દુઃખી થયો. ભગવાને જ્ઞાનથી જોઈ તેને ખોતાની પાસે બોલાવી કહ્યું “તું ચિન્તા કરીશ નહિ, હું હજી સોળ વરસ જીવવાનો છું.” તે પછી ભગવતી સૂત્રમાં આ પ્રમાણે પાઠ આવે છે—

“તત્થ જં રેવતીપ ગાહાવણ મમ અટ્ટાપ દુવે કપોયસરીરા ઉવક્સહિયા તેહિ નો અટ્ટો અત્થિ । સે અણ્ણે પારિયાસિપ મજ્જારકહે કુકુહમંસપ તમાહરાહિ, તેણં અટ્ટો ” । ઇત્યાદિ

શ્રીયુત પટેલ ઉપયુક્ત પાઠનો આમ અર્થ કરે છે:—“ (તું મેંટીક ગામમાં રેવતી નામની બાઈ છે તેને ત્યાં જ) તેણે મારા માટે બે કબૂતર રાંધીને તૈયાર કર્યાં છે. પણ તેને કહેજે કે મારે તેનું કામ નથી. પણ ગઈ કાલે બિલાડાએ મારી નાખેલા કુકડાનું માંસ તે તૈયાર કર્યું છે તે આપ.”

આમાં જે વિવાદગ્રસ્ત શબ્દો છે તે આ છે:—“દુવે કવોયસરીરા” “મજ્જારકહે” “કુકુહમંસપ” આ શબ્દોના અર્થો શ્રી પટેલ અનુક્રમે આમ કરે છે—“બે કપોત (કબૂતર) ના શરીર” “બિલાડે મારેલ” “કુકડાનું માંસ” આ અર્થ કરીને તેઓ બતાવવા માટે છે કે:—“મહાવીરસ્વામીએ તેજ્જેલેશ્યાની ગરમીથી થએલી મરડાની બિમારીમાં બિલાડાએ મારી નાખેલા કુકડાનું માંસ ખાધું હતું.”

ઉપરના શબ્દોનો જે અર્થ તેઓ કરે છે “તે સિવાય બીજો કોઈ અર્થ કોષમાં થતો નથી” એમ તેઓ જણાવે છે. મને લાગે છે કે આ શેષકે જૂના કોષો તરફ ધ્યાન આપ્યું લાગતું નથી. હું એમનું અને બીજા વાચકોનું ધ્યાન ખેંચું છું કે જૂના કોષોમાં આવા પ્રાણીવાચક દેખાતા અનેક શબ્દો વનરપતિવાચક શબ્દોમાં વપરાયેલ આવે છે. નિર્ણયસાગર ગ્રંથમાં પ્રમાણિત “અભિધાનસંમહ” નામના સંગ્રહમાં નિધંદુ નામનો કોષ છપાયો છે તેના ૧૩૬ અને ૧૪૦મા શ્લોકમાં આ શબ્દો છે—

“પારાવતે તુ સારામ્લો રક્તમાલઃ પરાયતઃ ।

આસ્વેતઃ સારફલો મહાપારાયતો મહાન્ ॥

કુપોતાપદતુલ્યફલો.....”

આ ઉપરથી કોઈ પણ વિદ્વાન જોઈ શકે છે કે કષોત કે જ્ઞાનો પ્રચલિત અર્થ કષ્યૂતર છે, તેનો ખીજો અર્થ “ઈડાના તુલ્ય ઈળ” પણ થાય છે.

આવી જ રીતે કુકુડ શબ્દ એ જ નિર્ધારના ઉપરમા શ્લોકમાં વનસ્પતિ અર્થમાં વપરાયેલો સ્પષ્ટ દેખાય છે.—

‘શ્રીવારક : શિતિવરી ચિતુષ્ઠ કુવકુટ : શિતિ ।’

ત્રીજો શબ્દ મળજારકડે (માર્જારકૃત) એનો અર્થ શ્રી પટેલ “ખિ-લાડીથી મારેલ” કરે છે. પરંતુ મળજાર શબ્દનો અર્થ પણ ભગવતી સૂત્રના એકવીશમા શતકમાં “મુખપણી વનસ્પતિ”ના અર્થમાં મૂકવામાં આવ્યો છે. એટલે અહિં પણ માર્જાર એટલે “એક વનસ્પતિવિશેષથી તૈયાર કરેલ” એમ કરવામાં આવે એ જ વધારે ઉપયુક્ત છે.

આથી જ શબ્દોનો અર્થ કોષમાં ‘પ્રચલિત અર્થ’ સિવાય વનસ્પતિ વિશેષમાં થતો નથી, એવી જ દલીલ કરવામાં આવે છે તે ખોટી છે.

હવે તેઓ કહે છે કે ટીકાકારોએ પણ માંસ અર્થ જ કર્યો છે, પરંતુ તે પણ ઠીક નથી, અભયદેવસૂરિ મહારાજ ઉપર્યુક્ત શબ્દોનો આ પ્રમાણે વારતવિક અર્થ કરે છે—

“કપોતક: પશ્ચિવિશેષસ્તદ્વદ્ બ્લે ફલે, વર્ણસાધમ્યાત્ તે ‘કપોતે’ કુષ્માણ્ડે દ્વિચકપોતે કપોતકે, તે ચૈતે શરીરે ચ વનસ્પતિજીવદેહત્વાત્ કપોતશરીરે, અથવા કપોતશરીરે ઇવ ધૂસરવર્ણસાધમ્યાદિચ, કપોતશરીરે કુષ્માણ્ડફલે ઇવ, તે ઉપસ્કૃતે સંસ્કૃતે, ‘તેહિ જો અટ્ટોતિ’ શ્લોકપાત્વાત્ ।

અર્થાત્—‘કપોત’ પશ્ચિવિશેષ (કષ્યૂતર)નું નામ છે. તેના જેવા વર્ણવાળાં બે ઈળ એટલે કુષ્માણ્ડ ઈળ, એવાં પકાવેલાં બે કુષ્માણ્ડ ઈળનું મને પ્રયોજન નથી. (‘કુત્સિતામ્યાજ્ઞાતે સિદ્ધૈમ વ્યાકરણુના ૭-૩-૩૩ મા સૂત્રથી ‘અલ્પ’ (નહાના) અર્થમાં કષ્ પ્રત્યય આપ્યો છે) કરણ્ય કે તેમાં ઘણો દોષ છે. આધાકર્મી હોવાથી.

વળી ટીકાકારે ‘વિશેષ સમાસ’ કરીને કહ્યું છે કે ‘કષોતક’ એ કોળાનું નામ છે અને શરીર એ ઈળનું નામ છે. અથવા ધૂસરવર્ણના જેવું હોવાથી ‘દુલ્લે કવોષ સરીરા’ એનો અર્થ ‘બે કોળાનાં ઈળ’ એવો થાય છે. તે આધાકર્મી હોવાથી બહુ પાપનું કારણ છે, માટે મારે ન કરવે.

આવી જ રીતે ‘મજ્જારકડે કુકુડમંસપ’ એનો સ્પષ્ટાર્થ કરતાં પણ ટીકાકાર કહે છે કે— ‘માર્જારો વાયુવિશેષસ્તદુપશમનાય કૃતં, સંસ્કૃતં માર્જારકૃતં । અપરે ત્વાહુ:—માર્જારો વિરાલિકામિધાનો વનસ્પતિવિશેષસ્તેન કૃતં ભાવિતં યત્તત્થા, કિં તત્ ? इत्याह—कुर्कुटकमांसकं बीजपूरकं कटाहं । आहराहि ति निरवचत्वात् ॥

અર્થાત્ માર્જાર નામના વાયુની શાંતિને માટે તૈયાર કરેલી વસ્તુ માર્જારકૃત કહેવાય અથવા ખીજા કહે છે કે માર્જાર એટલે વિરાલિકા નામની વનસ્પતિ વિશેષ,

તેનાથી સંસ્કારિત કરેલ તે, તે શું ? કુર્કુટકમાસકં બિજ્જેરાનો ગર્ભ (બિજ્જરાનો મુરખ્ખો) તેને તું લાવ. કારણકે તે નિરવધ છે.

આમ કોષથી અને ટીકાકારોએ કરેલા અર્થથી બંને રીતે 'કષોત' 'માર્જર' અને 'કુર્કુટ'નો અર્થ બનવરવિશેષ નહિ, પણ વનસ્પતિ વિશેષ છે એ વાત સ્પષ્ટ છે.

એક બીજી વાત પણ વિચારવા જેવી છે. ભગવાન મહાવીરને આ વસ્તુ મંગાવવાની જરૂર પોતાને થયેલ મરડાની શાંતિને માટે પડી હતી. મરડા જેવી ઉખ્યુતની ખિમારીમાં કબૂતર કે કુકડાનું માંસ મંગાવે, તે અસંભવિત છે. કોળાનો અથવા ખિજ્જેરાનો મુરખ્ખો આખી શકાય, કારણકે તે ઠંડાં ફળો છે. એટલે બુદ્ધિથી પણ આપણે વિચારી શકીએ કે આ પ્રસંગ માંસાહાર માટે નથી અને એટલા માટે વનસ્પતિ તરીકે કરાતો અર્થ જેમ પ્રસંગ અનુસરતો છે, તેમ કોષથી પણ તે અનુકૂળ છે; અને તેને ટીકાકારોએ પણ ટેકો આપ્યો છે.

ત્રીજી વાત એ છે કે ભગવાન મહાવીરે આ વસ્તુ મગ્ન યાગાદિ કરનારા કોઈ બ્રાહ્મણને ત્યાંથી નથી મંગાવી, પરંતુ રેવતી શ્રાવિકાને ત્યાંથી મંગાવી છે. રેવતી એ સુલસા આદિ મુખ્ય શ્રાવિકાઓ પૈકીની શ્રાવકવ્રતધારિણી મુખ્ય શ્રાવિકા હતી. તેને ત્યાં માંસ રંધાતું હોય એ કલ્પના પણ અસ્થાને છે. જો ભગવાન મહાવીરને આ પ્રસંગે માંસ ગ્રહણ કરવાનું હત તો તે પોતાના સાધુને ગમે તે કોઈ માંસાહારીનું જ ઘર ખતાવને; કારણકે તે વખતે ભિક્ષા માટે અમુક કુળોનું બંધન તો હતું નહિ, એ વાત તો ત્રી. પટેલ પણ સ્વીકારે છે.

વિકાન લેખકે પોતાના લેખના છેલ્લા પેરેગ્રાફમાં વૈદ્યશીષ દષ્ટિએ આ રોગ શું હોવો જોઈએ ? એનો વિચાર કર્યો છે. પરંતુ તેજ્જલેરથા ગમે તેવી વસ્તુ હોય, છતાં તે બાળનારી, ઉખ્યુતા ઉત્પન્ન કરનારી હોવી જોઈએ, એ તો નક્કી છે. ભગવાન મહાવીરના એ શિષ્યોને તેની વધારે અસર થવાથી તે બળી જાય અને ભગવાન મહાવીરની આંતરશક્તિની પ્રબળતાથી વધારે અસર ન કરે અને ફેવળ શરીરમાં ઉખ્યુતા, ઘાહ, ગરમી ઉત્પન્ન કરે તો તે સ્વાભાવિક છે. અને તે ગરમીના ઉપશમનને માટે ઠંડાં ઉપચારો જ ઉપયુક્ત લેખી શકાય.

— ૩ —

વિકાનોને એ સમજાવવાની જરૂર નથી કે દરેક ધર્મના પ્રાચીન ગ્રન્થોમાં એના અનેક શબ્દો આવે છે કે જે અત્યારે કંઈ બીજા જ અર્થમાં વપરાતા હોય છે, અને અત્યારે જે અર્થમાં તે શબ્દો વપરાતા હોય, તે જ અર્થમાં તે શબ્દો જે લાઇ જવામાં આવે તો ઘણો જ અનર્થ ઉભો થાય. ઘણલા તરીકે 'ઐરાવણુ' ઈન્દ્રના હાથીનું નામ મશહૂર છે, પરંતુ 'પત્રવણુ' સૂત્રમાં 'લકુચકુંજ'ના અર્થમાં મૂક્યો છે. 'મંડૂકી' એ દેડકીનું નામ પ્રસિદ્ધ છે, પરંતુ 'ઉપાસકકશાંગ' સૂત્રમાં આણુંદ શ્રાવકના અધિકારમાં આણુંદ શ્રાવક વનસ્પતિનું પરિમાણ કરતાં 'મંડૂકી'ની છટ રાખે છે. કારણ કે 'મંડૂકી' એ 'કોળી' નામની વનસ્પતિનું નામ છે. આ અર્થો મન કલ્પિત નથી પરંતુ નિષંકુ આદિ અંકુલ પ્રાકૃત કોષોથી પણ જાણી શકાય છે. બધવ

હારમાં પણ એવા ધણા શબ્દો છે કે જેના જુદા જુદા અર્થો થાય છે. 'રાવણ' 'દશાનન'નું નામ છે, તેમ 'તંદુક' ફળનું પણ નામ છે. 'પતંગ' ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવનું નામ છે અને 'મહુડા'નું પણ નામ છે. 'તાપસપ્રિયા' તાપસની સ્ત્રીનું નામ છે, તેમ 'દ્રાક્ષા'નું પણ નામ છે. 'કચ્છપ' એ કાચ્યાનું નામ છે, તેમ 'નદિત્રીણિ' વૃક્ષનું પણ નામ છે. 'ગોશુક્ર્ણા' ગાયત્રી જીવનું નામ છે, તેમ 'ગોષ્ઠી'નું પણ નામ છે. 'માંસલ' અતિપુષ્ટનું નામ છે, તેમ 'કાલીંગડા'નું પણ નામ છે. 'શિખી' સર્પવિશેષનું નામ છે, તેમ 'કંડૂરી' નામના શાકનું પણ નામ છે. 'ચતુષ્પદી' ચાર પગવાળાને કહે છે, તેમ 'લીડા'નું પણ નામ છે. આ બધા શબ્દો એવા વિચિત્ર છે કે ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ જેતાં ધણા માણસો અર્થનો અનર્થ કરી નાખે, પરંતુ પ્રસંગ અને પરિસ્થિતિઓનો ખ્યાલ કરીને જ શબ્દોના અર્થો કરવા જોઈએ.

બિન્ન બિન્ન પ્રાંતની ભાષાઓમાં પણ એવા શબ્દો ભરાયેલા છે કે એક જ શબ્દ એક દેશમાં એક અર્થમાં વપરાય છે, તો તે જ શબ્દ બીજા દેશમાં બીજા અર્થમાં વપરાય છે.

પંજાબનો ડોઠ વાણિયો ગુજરાતમાં આવીને એમ કહે કે 'હમ શોગ કુકડી બહુત ખાતે હૈ,' તો ગુજરાતનો વાણિયો ઠંડો જ થઈ જાય. એને શી ખબર કે પંજાબમાં મકાઈને કુકડી કહેતા હશે? ગુજરાતનો વાણિયો માળવામાં જઈને ડોઠ ચણાના ખેતરમાં ઉભેલી બાઈને કહે કે 'બાઈ એ આનાના પોપટા આપ' તો તે વાણિયો પેલી બાઈની પાસેથી પોપટાના બદલે પાંચ પાંચ શેરની માળો જ મેળવે છે. એને શી ખબર કે માળવામાં પોપટા શબ્દ ડોઠ બિભત્સ-ખરામ અર્થમાં વપરાતો હશે.

પચ્ચીસ સો વર્ષ ઉપર મગધ દેશમાં ભગવાન મહાવીરના મુખથી ઉચ્ચારાયેલા શબ્દો અથવા તે દેશમાં હજારો વર્ષ ઉપર તે દેશની ભાષામાં લખાયેલાં સૂત્રોનો આપણે અત્યારની ભાષામાં વપરાતા શબ્દો તરીકે અર્થ કરીએ એ ક્યાં સુધી બંધબેસતું થાય એ બહુ વિચરવા જેવું છે. એ સૂત્રોના અર્થ કરતી વખતે આપણે ધણી બાબતોનો ખ્યાલ રાખવો ઘટે છે.

મન, વચન, કાર્યાથી અહિંસાનું સંપૂર્ણ પાલન કરનાર અને જગતને તેનો સંદેશ સંભળાવનાર ભગવાન મહાવીર પોતાને માટે જનવરોનું માંસ મંગાવે એ કલ્પનામાંથી આવી શકે ખરું ?

— ૪ —

શ્રીકૃત પટેલ આગળ જતાં પોતાના ક્ષેત્રમાં હિંસા વિના સાધુનું જીવન પણ ટકી શકે નહિ એમ બતાવી છે કાચના જીવો પૈકી અસુક કાચના જીવોની હિંસા સાધુઓથી પણ થવાની જ એમ પતિપાદન કરે છે, પરંતુ તેઓ પોતે જ એવા પ્રકરણના એવા પેરેગ્રાફમાં એ વાત કલ્પુલ કરે છે કે:—

“મહાવીરસ્વામીએ આ સ્થળે વિચાર્યું કે ગૃહજીવનનો સદંતર ત્યાગ કરી માત્ર બિંહા ચર્યાથી જીવવામાં આવે, તો જ ઓછામાં ઓછી ધૃતિ અને તે દ્વારા ઓછામાં

આછી હિંસા સંભવી શકે. તેથી તેમણે ઠરાવ્યું કે અહિંસાનું મહાવ્રત ધારણ કરવા પ્રચ્છનારે પ્રથમ તો ભિક્ષુક અન્યું જોઈએ. અને ગૃહસ્થોને ત્યાંથી માંગી આણેલી વસ્તુઓ વડે જ જીવવાનું સ્વીકારવું જોઈએ.”

એટલું જ નહિ પરંતુ તેઓ એમ પણ સ્વીકારે છે કે:—

“એકને ખભેથી ઉતરીને હિંસા ખીળને ખભે ન જાય, તેમ જ સાધુને એવી હિંસામાં કંઈ નિમિત્ત ન લાગે,” તેના માટે મહાવીરસ્વામીએ ખતાવેલો ભિક્ષાનો વિધિ બહુ વિસ્તારથી ખતાવીને એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે—“સાધુને માટે ‘આધાકર્મિક’ કે ‘ઓદેશિક’ આહારનો ત્યાગ મહાવીરસ્વામીએ ખતાવ્યો છે.”

લેખક બરાબર સમજતા હોવા જોઈએ કે આટલી બધી વિસ્તૃત અને સપ્તમાં સપ્ત વિધિ ખતાવવાનો ઉદ્દેશ એક જ છે કે, સાધુનું જીવન અહિંસક બન્યું રહે.

સૂત્રોમાં બધાં બધાં ‘માંસ’વાચી શબ્દો આવે છે, તે તે સ્થળે ‘વનસ્પતિ’ વાચી શબ્દો હોવાનું કહેવા સામે તેમનો એ વિરોધ છે કે—

“જો તે શબ્દોથી ‘વનસ્પતિ’નો જ અર્થ અભિપ્રેત હતો તો ગ્રન્થકારે ખાવાની ખાખતમાં ‘માંસ’ વાચી શબ્દો જણી જોઈને વાપર્યા શા માટે?”

પરંતુ એ હું પહેલાં ખતાવી ચૂક્યો છું કે જોને આપણે ‘માંસ’વાચી શબ્દો તરીકે જોઈએ છીએ, તે ‘વનસ્પતિ’ વાચી શબ્દો છે, અને તેવાત કોષથી, ટીકાથી અને અભ્યાસના વ્યવહારથી પણ કેટલાક ઉદાહરણો આપીને મેં સિદ્ધ કરી ખતાવ્યું છે. એટલે તે સંબંધી પિષ્ટપેષણ કરવાની જરૂર નથી.

હવે લેખક, આચારાંગ સૂત્ર અને દશધૈકાલિક સૂત્રોનો ઇશારો કરીને ‘બહુ કાંટાવાળું માછડું’ કે ‘બહુ હાડકાવાળું માંસ’ લેવાનો નિષેધ કર્યો છે, તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ કરવા માગે છે કે તે વખતે સાધુઓ માંસવાળો આહાર લેતા હતા.

જો કે લેખક, તે પાસે કે તે પ્રસંગ આપ્યા વિના ઇશારો કરે છે, પરંતુ આપણે તે પાઠોને સ્પષ્ટ રીતે જોઈ જઈએ, આચારાંગ સૂત્રનો પાઠ આ છે:—

“સે ભિક્ષુ વા ભિક્ષુણી વા સેજ્ઞ પુણ જાણેજ્ઞા બહુઅદ્વિયં મંસં વા મચ્છં વા બહુવટકં ત્યાંથી લખને—સેલાણપ મંસગં મચ્છગં મોચ્ચા અદ્વિયાહં કંટપ ગહાય, સત્તમાયાપ પમંતમવક્કમેજ્ઞા, અવક્કમેત્તા અહેરજ્ઞામથં હિલંસિ વા અદ્ધિરાસિસિ વા કિટ્ટમાસિસિ વા તુસરાસિસિ વા ગોમયરાસિસિ વા અણ્ણયંરસિ વા તહ્પ્પગારંસિ ધંહિલંસિ પહિલેહિય પમજ્ઞિય પમજ્ઞિય તઓ સંજયામેવ પમજ્ઞિય પમજ્ઞિય પરિટ્ઠેવેજ્ઞા ।

(બાણુવાળુ આચારાંગ સૂત્ર પૃ. ૮૧-૮૨)

આ જ પાઠને લગભગ મળતી દશધૈકાલિકની પણ તીચેની ગાથાઓ છે—

બહુઅદ્વિયં પોમ્મલં અણિમિસં વા બહુકંટયં ।

અસ્થિયં તિદુયં વિહં ઉચ્છુલ્લખં ય સંવલિ ॥ ૭૩ ॥

અપ્પે સિંઝા મોયણજ્ઞાપ, બહુઉચ્છિય ધમ્મિયં ।

દેતિંઝં પહિઆહ્વલે ત મે કલપાદ તારિસં ॥ ૭૪ ॥ અ. ૫.

ઉપરના આચારાંગના પાઠનો સારાંશ એ છે કે બહુકંટકમય મત્સ્ય કે બહુ અસ્થિમય માંસ મળે તો સાધુ સાધ્વીએ લેવું નહિ, અને એવી રીતે બહુ કંટકમય મત્સ્ય કે બહુ અસ્થિમય માંસ આપનાર ગૃહસ્થને કે ગૃહસ્થિનીને નિષેધ કરવો, અને કેવળ અસ્થિ કંટક સિવાયનું મત્સ્ય કે માંસ માંગવું. તેમ છતાં તે જો જપ્તજસ્તીથી પાત્રમાં નાખે તો આરામમાં કે ઉપાશ્રયમાં ગમે ત્યાં એકાન્તમાં જઈને માંસ ને મત્સ્યનો ઉપભોગ કરીને કાંટા તથા હાડકાં કોષ્ટ આળેલી જમીન પર, હાડકાંના ઢગલા પર, કાટ ખાઇ ગએલા જૂના લોઠાના ઢગલા ઉપર અથવા એવી નિર્દોષ જમીન ઉપર જગ્યા સાફ કરીને સંયમ પૂર્વક મૂકવાં.

ઉપરની દશવૈકાલિકની ગાથાઓનો અર્થ એ છે કે—

“બહુ અસ્થિમય માંસ, બહુ કંટકમય મત્સ્ય, અસ્થિવૃક્ષદળ, ખિલ્લીપત્રનું ફળ, શેરડી, શાત્મલી-આવી જ્વતના પદ્મથો જંગમાં આવતો ભાગ એછો અને ફેંકી દેવાનો ભાગ વધારે હોય તે આપનારીને ‘તે મને યોગ્ય નથી’ એમ કહીને નિષેધ કરે.”

જૈન સૂત્રોના માંસાહારના સમર્થનમાં માત્ર આ જ પાકો આગળ કરવામાં આવે છે.

સૌથી પહેલી બાબત તો એ છે કે—આવા પાઠોના અર્થ કરતી વખતે આગળ પાછળના અધિકારનો પ્રસંગ જોવાની ખાસ જરૂરત છે. જૈન સૂત્રો માંસાહારને માટે સખ્તમાં સખ્ત રીતે નિષેધ કરતાં હોય અને અધ્યાપક કૌસાંબીના કહેવા પ્રમાણે જો જૈન શ્રમણો પોતાથી પરોક્ષ થએલી હિંસાને પણ હિંસા માનતા હોય, તે જૈન શ્રમણો માંસ યા માછલી સ્વીકારે એ ખિલકુત્ર અસંભવિત વાત છે.

ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે આ એક અપવાદિત પ્રસંગ છે. એટલે કોઈ મહા વિકટ પ્રસંગમાં આ વસ્તુઓ ગ્રહણ કરવા માટે લખ્યું છે. વિધિ નથી અપવાદ છે. અને તે પણ બહાર પરિભોગને માટે, શરીર ઉપર લગાવવાને માટે, ખાવાને માટે નહિ.

લેખક ટીકાઓને માન્ય રાખતા હોઈ ટીકાકારના આ શબ્દો ઉપર તેમને જરૂર ધ્યાન આપવું ઘટે છે:—

“યસ્ય ચોપાદાનં કચિત્ લુતાણુપશનાર્થ સત્ત્વેષોપદેશતો વા વાહ્ય-પરિભોગેન સ્વેદાદિના, જ્ઞાનાણુપકારત્વાત, ફલવદ્ દૃષ્ટં, મુજિશ્ચાત્ર વહિઃ પરિભોગાર્થે, નાભ્યવહારાર્થે, પદાતિભોગવત્ ।”

અર્થાત્ ક્યારેક લૂતાદિ રોગની શાંતિને માટે કુશળ વૈદ્યના આદેશથી બહાર લગાડવાને માટે માંસ-મત્સ્ય ગ્રહણ કરે, પરંતુ તે ખાવાને માટે નહિ. અહિં ‘લુણ્’ ધાતુ પરિભોગ અર્થમાં છે. જેવી રીતે કે ‘પદાતિભોગ’ આદિ શબ્દોમાં ‘લુણ્’ ધાતુનો અર્થ ‘ખાવું’ એવો નહિ પણ કામમાં લેવું-લગાવવું એ ગ્રહણ કરવાનો છે.

ટીકાકરોનો આ ખુલાસો સ્પષ્ટ બતાવે છે કે કોઈ મહા અપવાદ માર્ગમાં કુશળ વૈદ્ય દ્વારા બહારના ઉપયોગને માટે તેને ગ્રહણ કરવાનું સૂચવ્યું છે.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિશ્ચ કહે છે કે:—“ અયં કિલ કાલાઘપેક્ષયા ગ્રહણે પ્રતિ-
વેષઃ ” અહિં કાલનો અર્થ કેટલાક દુષ્કાળ કરે છે, પરંતુ તે ઠીક નથી. ‘કાળ’
શબ્દથી સમયાવશેષ સમજવો જોઈએ. સમયાવશેષ એટલે કોઈ મહા ભયંકર
વૃતાદિ શોગના સમયે તે વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની જરૂર પડે તો હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ
કહે છે કે “ એવા અતિ કંટકમય માંસ કે અતિ અસ્થિમય માંસનો સાધુ
નિષેધ કરે. ”

શ્રી હરિભદ્રસૂરિશ્ચ વધુ ખુલાસો કરતાં એમ પણ કહે છે કે:—“ આ પ્રસંગ
વનસ્પતિ સંબંધી હોવાથી તે પણ એક જાતની વનસ્પતિના ફળોનાં નામો છે. ”
‘વનસ્પત્યધિકારાત્ તથાવિધફલાભિધાને પતે’ । તેઓ કહે છે કે:—

‘ અસ્થિયં ’ અસ્થિકવૃક્ષફલમ્ । ‘ તિલુયં ’ તેનુલ્કીફલમ્ ॥ इति.

ઉપરની વાતને કલ્પસૂત્ર સુબોધિકા ટેકો આપે છે. કલ્પસૂત્રના નવમા ક્ષણમાં
કહ્યું છે કે:—

‘ યથાપિ મધુ ૧ મઘ ૨ માંસ ૩ નવનીત ૪ વર્ણનં યાવજ્ઞીવં અસ્ત્યેષ,
તથાપિ અત્યન્ત અપવાદ દશામાં બહાર લગાડવાને માટે કદાચિત્ ગ્રહણેડપિ
જાતુર્માસ્યાં સર્વથા નિષેધઃ ॥ ”

અર્થાત્ મધુ, મઘ, માંસ અને માખણ એનો ત્યાગ યાવત્ જીવનને માટે છે જ.
તથાપિ અત્યન્ત અપવાદ દશામાં બહાર લગાડવાને માટે કદાચિત્ ગ્રહણ પણ
કરવું પડે, તો પણ એમાસામાં સર્વથા નિષેધ જ છે.

એટલે જ પાઠો ઉપરથી લોકોને ભ્રાંતિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે, તે પાઠોનું ખાસ
રહસ્ય પણ સમજવાની જરૂર છે.

— ૫ —

જૈન સૂત્રોના અભ્યાસીઓને તે સમજવવાની ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે કે લગવાન
મહાવીરે અહિંસા અને માંસ ગ્રહણના નિષેધને ધણું જ મહત્વ આપ્યું છે.
‘આચારંગ સૂત્ર’ અને ‘નિશીથ સૂત્ર’નો આ પાઠ સ્પષ્ટ બતાવે છે કે જ્યાં
મત્સ્ય, માંસ વેચાતાં હોય ત્યાં થઇને ચાલવાનો પણ નિષેધ છે.

‘ મંસલલં મચ્છલલં વા ઇચ્છાઈ જાવેગો અમિસંધારેજ્ઞ ’

સુચલાંગ સૂત્રના બીજા અધ્યયનમાં મુનિઓના આચાર સંબંધી બતાવતાં
‘અમજ્ઞમાંસાસિજ્ઞો’ એમ કહીને ‘માંસ અને મઘ નહિ ખાનારો’ એવું જૈનમુનિનું
વિશેષણ આપવામાં આવ્યું છે.

લગવર્ત સૂત્રના આઠમા શતકના નવમા ઉદ્દેશમાં મહાઆરંભ, મહાપરિગ્રહ,
માંસાહાર અને પચ્ચેન્દ્રિયના વધથી નારકીના આયુષ્યને યોગ્ય બંધ થાય છે, એમ
બતાવવામાં આવ્યું છે. આ રહી તે પાઠ—

મહારંભયાપ મહાપરિગ્ગહયાપ કુળિમાહારેણ પંચિન્દિયવહેણ નેરહ્યા-
 ડયકમ્મા સરીરાપ્પયોગનામાપ કમ્મસ્સ ઉદ્દણં નેરહ્યાડયકમ્મા સરીરે
 ક્ષાવ પયોગવન્થે ।’

આ જ વસ્તુ ઠાણુંગસૂત્રના ચોથા ઠાણુમાં પણ જતાવવામાં આવી છે—

‘ચઉર્હિ ઠાણેર્હિ જીવા ણેરહ્યત્તાપ કમ્મં પકેરંતિ તં જહા—મહારંભયાપ
 મહાપરિગ્ગહયાપ પંચેન્દિયવહેણ કુળિમાહારેણ ॥’

આવી રીતે માંસાહારને ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ પાપ, નારકીના આયુષ્યને યોગ્ય કર્મ
 બન્ધન કરાવનારું પાપ જે જૈન સૂત્રમાં જતાવવામાં આવ્યું હોય, તે જૈન સૂત્રે માંસ-
 હણુને આદેશ આપે અથવા માંસગ્રહણનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે એ કલ્પનામાંયે આવી
 શકે એવી વસ્તુ નથી.

ભગવાન મહાવીર અને તેમના સાધુઓ ચુસ્ત અહિંસાના ઉપાસક અને પ્રકાશક
 હતા એ વાત અધ્યાપક કૌસંખીજી પણ સ્વીકારે છે. તેમણે પોતાના માંસાહાર સંબં-
 ધીના લેખમાં લખ્યું છે કે—

“ તે જ પ્રમાણે પોતાથી પરોક્ષ કે અહેતુપૂર્વક થએલી હિંસા, એ હિંસા નથી,
 એમ બુદ્ધ ભગવાન કહેતા. દાખલા તરીકે આપણે દીવે કરીએ અને તેના ઉપર પડીને
 જીવડાં મરી જાય તો તે હિંસા નથી, એમ તેમનું કહેવું હતું. તે ઉપરથી જન શ્રમણો
 પણ તેમને નારિતક (અક્રિયાવાદી) કહેતા.”

આનો અર્થ જ એ છે કે પરોક્ષમાં થતી હિંસાને પણ જૈનો હિંસા તરીકે
 માનતા આવ્યા છે. જૈન સાધુઓ ખીજના ઘરનું આમંત્રણ સ્વીકારવાને પણ તૈયાર
 નહોતા અને નથી, અને સાધુને માટે તૈયાર કરેલું અન્ન, એને પણ નિષિદ્ધ ગણતા અને
 ગણે છે. કારણકે તૈયાર કરતી વખતે અગ્નિને લીધે થોડી ધણી પણ હિંસા થાય, તેમાં
 અનુમોદન આપ્યાં જેવું થાય. એટલા માટે તેનો સ્વીકાર નહોતા કરતા, અને અત્યારે
 પણ નથી કરતા. ‘આટલી બધી વ્યાપક અહિંસા મહાવીર અને તેમના અનુયાયીઓ
 માને છે’ એવું વિદ્વાન લેખક સ્વીકારવા છતાં, મહાવીરે માંસ ગ્રહણ કર્યું હતું
 એવા અર્થ તરફ લઈ જવા પ્રયત્ન કરે છે, એ બહુ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે.

માંસ નહિ ગ્રહણ કરવાનું શું કારણ છે? એ કારણ તરફ અને તે સંબંધી જૈન
 શાસ્ત્રોમાં આપેલા પાકો તરફ ધ્યાન આપવામાં આવે તો પણ એ સ્વીકાર્યો વગર ન
 રહી શકાય કે ભગવાન મહાવીર કે તેમના સાધુઓ પણ માંસ ગ્રહણ કરી શકે નહિ.

સૌથી પહેલાં તો કોઈ પણ જીવના મર્યા વિના માંસ ઉત્પન્ન થતું નથી, અને
 ખીજનું કોઈ પણ સ્થિતિમાં માંસ નિર્જીવ હોતું નથી. કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય
 ‘યોગશાસ્ત્રના’ ત્રીજા પ્રકરણમાં કહે છે કે—

સઘઃ સમ્મૂર્ચ્છિતાનન્તજન્તુસન્તાનવૃષિતમ્ ।

નરકાધ્વનિપાથેયં કોઽશ્નિયાત્ પિશિતં સુધોઃ ॥ ૩૩ ॥

અર્થાત્ જીવના નાશ સમયે જ જેમાં અનન્ત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, એવા દૂષિત
 માંસનું કયો બુદ્ધિશાળી ભક્ષણ કરે? કે જે માંસ નરકના માર્ગમાં ભાતારૂપ થાય છે.

મતલબ કે-માંસમાં નિરન્તર જીવો વ્યાપ્ત જ રહે છે. આ જ કારણ છે કે માંસનો જૈન સૂત્રોમાં સર્વથા નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.

આવી રીતે સુચગદાંગ સૂત્રના ખીબા શ્રુતરકંધના છઠ્ઠા અધ્યયનની સાડત્રીસ-આડત્રીસમી ગાથાઓમાં માંસાહાર કરનારાઓનું વર્ણન આપી, પછી કહેવામાં આવ્યું છે કે-

યે યાવિ ભૂજન્તિ તહપ્પમારં
સેવન્તિ તે પાવમજ્ઞાણમાણા ।

મણં ન પર્યં કુસલં કરન્તી

ધાયાવિ પસા કુદ્ધયા ડ મિચ્છા ॥

અર્થાત્—જેઓ તથાપ્રકારનો આહાર કરે છે, તે પાપને નહિ જાણનાર અનાર્થ માણસો તેની સેવા કરે છે-તેનું પ્રહણ કરે છે. પરન્તુ કુસલ મનુષ્યો અર્થાત્ માંસ ભક્ષણમાં રહેલા પાપને જાણનારા મનુષ્યો તેની અભિલાષરૂપ મન પણ ન કરે. અરે એવી વાણી પણ એમની બુદ્ધિ ઘટી ગએલી હોય છે. મિથ્યા છે, અર્થાત્ એવી વાણી પણ ખોલતા નથી.

આ ઉપરથી હરકોઈ માણસ સમજી શકે છે કે-માંસાહારને જે સૂત્રોએ, જે તીર્થ-કરે, જે શ્રમણોએ આટલું બધું તુચ્છ ગણ્યું હોય અને અહિંસા સંબંધી સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યો હોય, ઠેકાણે ઠેકાણે નિષેધ કર્યો હોય, તેઓ માંસપ્રહણ કરે એ સંબંધિત જ કેમ હોઈ શકે? મૂળ શબ્દોના અર્થોને નહિ જાણી શકવાના કારણે અથવા અત્યારના કલ્પનાના જમાનામાં સૂત્રોનું સંપૂર્ણ રહસ્ય ન સમજી શકવાના કારણે આપણે ગમે તેવા બંધ ખેસતા અર્થો કરીએ, તો તેથી આપણે ખરી વસ્તુને અન્યાય આપીએ છીએ એમ કહી શકાય.

— ૬ —

હવે મારે લેખકની એક આખતનો ખુલાસો કરવો રહ્યો. લેખક પોતાના લેખની અંતમાં જતાં એક વિચિત્ર વસ્તુ પ્રકટ કરે છે. તેઓ કહે છે કે— ‘પશુને બહલે વનસ્પતિ ખાએ। તો હિંસક મટીને અહિંસક બન્યા એમ ન જ કહી શકાય, માત્ર હિંસાના પદાર્થમાં ફેર પડયો, પણ હિંસા તો સરખી જ રહી.’ જૈન સૂત્રોના ભાષાન્તર કરવાની જવાબદારી જૂલીને લેખકે અહિં ખૂબ જૂલ ખાધી છે. તેમનો લખવાનો ભાવાર્થ સ્પષ્ટ છે કે ‘એક માણસ કોઈ વનસ્પતિ કાપે અને ખીજો માણસ માણસને કાપે આ બંનેનું પાપ સરખું છે.’ બલકે ‘એક માણસ શ્વાસોશ્વાસ લેતાં વાયુક્રમના જીવોને હણે અને ખીજો માણસ કોઈ માણસ હણે, એ બંનેનું પાપ સરખું.’ વિદ્વાન લેખક, એકેન્દ્રિય, બેદન્દ્રિય, તેષ્ઠન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને પચ્ચેન્દ્રિય આ બેદોને જૂલી જાય છે? પચ્ચેન્દ્રિયમાં પણ તિર્યચ અને મનુષ્યના બેદો જૂલે છે. એકેન્દ્રિયથી લઈને પચ્ચેન્દ્રિય સુધી અને પચ્ચેન્દ્રિયમાં પણ તિર્યચ અને મનુષ્ય થવામાં કોઈ કારણ વિદ્વાન લેખક માને છે કે? તે સિવાય કેટલીક વસ્તુની હિંસા અનિવાર્ય હોય છે, એ હિંસાર્થા બચવું સર્વથા અસંભવિત હોય છે, એ વસ્તુને પણ લેખક કેમ જૂલી જાય છે, શ્વાસોશ્વાસ લીધા વિના જીવન નથી અને જીવન વિના સંયમ નથી.

આ વસ્તુને જો તેઓ સમભ્યા હોત તો પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિય જીવોને અને વનસ્પતિ તથા જ્વનવરને એક સરખા ન ગણત.

લેખક કહે છે કે—‘વારંવાર શરીર પ્રાપ્ત કરાવનાર કર્મના ક્ષયમાં જ જો પ્રયત્ન-શીલ થવાનું શરૂ કરવામાં આવે તો હિંસામાંથી અહિંસામાં એક પગલું ચોક્કસ ભર્યું કહેવાય.’ પરંતુ લેખક ભૂલે છે કે કર્મક્ષયનો પ્રયત્ન કરવા માટે જ જીવહિંસા ત્યાગવાની છે. જેટલે જેટલે અંશે હિંસાનો ત્યાગ થાય છે, તેટલે તેટલે અંશે સંયમની પાલના અને આશ્રવનો રોધ થાય છે. સાધુ વિહાર કરે કે ગોચરી જાય, દરેક ક્રિયામાં લેખક હિંસા જરૂર જોઈ શકતા હશે. પરંતુ હિંસાજન્ય કર્મનું બંધન ઉપયોગ પૂર્વક ક્રિયા કરનાર સાધુને થતું નથી, એ વાત પણ તેમણે ભૂલવી જોઈતી નથી.

કહં ચરે કુહં ચિદ્દે કહમાસે કહં સયે ।

કહં મુંજન્તો ભાસન્તો પાવં કમ્મં ન વંધઈ ॥

કેવી રીતે ચાલવું? કેવી રીતે ઉભવું? કેવી રીતે બેસવું? કેવી રીતે સવું? કેવી રીતે ખાવું અને કેવી રીતે બોલવું? કે જેથી પાપ કર્મ ન બંધાય?

શિષ્યના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગુરુએ જે એક માર્ગ બતાવ્યો, તે ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે—

જયં ચરે જયં ચિદ્દે જયમાસે જયં સયે ।

જયં મુંજન્તો ભાસન્તો પાવં કમ્મં ન વંધઈ ॥

ચતનાથી ચાલો, ચતનાથી ઉભા રહો, ચતનાથી બેસો, ચતનાથી સૂઓ, ચતનાથી ખાઓ અને ચતનાથી બોલો જેથી પાપ કર્મ ન બંધાય.

સંયમની રક્ષામાં ઉપયોગ એ પ્રધાન ચીજ છે. સંયમના નિર્વાહ માટે શરીરનો નિર્વાહ અને શરીરના નિર્વાહ માટે આજ્ઞા ક્રિયાઓ જરૂરની છે. અને ક્રિયામાં કર્મ રહેલું જ છે. જ્યાં ક્રિયા છે ત્યાં કર્મ છે. પરંતુ કર્મનું બંધન અતઃકરણ-મનના પરિણામ ઉપર આધાર રાખે છે. એટલા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે-ઉપયોગે ધર્મ, ક્રિયાએ કર્મ અને પરિણામે બંધ છે. શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે, ચાલવાની અને ખીજી બધી ક્રિયાઓ સાધુ ઉપયોગ પૂર્વક કરે છે, સંયમના રક્ષણ માટે કરે છે, તે તેને બંધ નથી કારણ કે એ ક્રિયાઓ અનિવાર્ય છે, અશક્યપરિહાર્ય છે. પરંતુ આવી ક્રિયા સાધુ કરે છે એટલે તેને હિંસાનું પાપ લાગે છે એ માનવું નિતાન્ત અગ્નાનતાનું સૂચક છે. આવું માનનારા સૌથી પહેલાં તો જૈન શાસ્ત્રોમાં ખતાવેલ સ્થૂલ અહિંસા, સૂક્ષ્મ અહિંસા, દ્રવ્ય અહિંસા, ભાવ અહિંસા, સ્વરૂપ અહિંસા, પરમાર્થ અહિંસા, દેશ અહિંસા, અને સર્વ અહિંસા-ઈત્યાદિ અહિંસાના બેદોને, અને હિંસા-અહિંસાની વ્યાખ્યાને જ સમભ્યા નથી. યદપિ એ વાત સાચી છે કે મુનિઓને પણ ચાલવાની, ખાવાની, પીવાની, બોલવાની વગેરે ક્રિયાઓ કરવી પડે છે, અને તેમાં સૂક્ષ્મ જીવહિંસા થાય છે, પરંતુ તેમનો આત્મા હિંસાના સંકલ્પ વિકલ્પથી દૂર હોવાને કારણે તેનાથી અલિપ્ત રહે છે. શ્રમણોના શરીર માત્રથી થવાવાળી હિંસા દ્રવ્ય હિંસા ક્રિયા સ્વરૂપ હિંસા કહેવાય છે.

ભાવ હિંસા કે પરમાર્થ હિંસા નથી. કારણ એ હિંસામાં આત્માને કોઈ હિંસકભાવ નથી. વિષય કષાયોથી વિરક્ત રહેતાં કદાચિત્ કોઈ હિંસા થઈ જાય, તો પણ તે હિંસાના દોષી ન કહેવાય. વ્યવહારમાં પણ આનાં અનેક ઉદાહરણો આપી શકાય છે.

પિતા પુત્રને તેના હિતની ખાતર તાડન તર્જન કરે, અથવા ગુરુ શિષ્યને સંયમની રક્ષા કરવા માટે કોઈ વખત કષ્ટો આપે તો તેથી કરીને પિતા કે ગુરુ હિંસાજન્ય પાપ કરે છે એમ ન કહી શકાય. એટલું જ શા માટે ? એક ગૃહસ્થ પોતાના મિત્રને ત્યાં જાય, મિત્રના નાનકડા બાળકને-રમાડતાં અકસ્માત બાળક હાથમાંથી પડી જાય અને કદાચ મરી જાય, તો તેથી તે માણસ બાળકનો ખૂની નહિ કહેવાય. કારણકે તેનો અભિપ્રાય-તેના મન:પરિણામ બાળકને મારવાના નહિ હતા. આથી ઉલટું એક માણસ કોઈ માણસનું ખૂન કરવા ખુલ્લી તરવાર લઈ પાછળ પડે અને તે તેનું ખૂન કરે તે અગાઉ જ પોલીસ તેને પકડી લે તો જો કે તેણે ખૂન નથી કર્યું, છતાં ખૂની તરીકે જ તે ગુ-હેગાર ગણાશે. અને તેને પાપ રૌદ્ર પરિણામનું ઘોર હિંસાનું લાગશે, કારણ કે પુણ્ય-પાપ-શુભ-અશુભ કાર્યોના મુખ્ય આધાર મન ઉપર છે. ક્રિયા એક સરખી હોવા છતાં, તે જ ક્રિયાથી એક માણસ આદર પામે છે, શુભ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે ન્યારે બીજો માણસ સન્ન પામે છે-પાપઅધન કરે છે. રોગીને સારો કરવા ડાક્ટર ક્લોરોફોર્મ સુંઘાડે છે, ન્યારે કોઈ ઘોર કોષ્ટ માણસની મિલકત લૂંટી લેવા માટે ક્લોરોફોર્મ સુંઘાડે અને ક્રિયા એક સરખી હોવા છતાં મનનો અભિપ્રાય જુદો જુદો હોવાથી એક પ્રશંસનીય છે, બીજો ગુ-હેગાર છે. એક વધુ ઉદાહરણ જુઓ. એક માણસ એક વખત પોતાની સ્ત્રીને આલિંગન કરે છે તે જ માણસ બીજો સમયે પોતાની પુત્રી, બહેન યા માતાને આલિંગન કરે છે. આલિંગનની ક્રિયા એક સરખી હોવા છતાં બંને વખતના આલિંગનોમાં મનનાં પરિણામો જુદાં જુદાં પ્રકારનાં છે, અને તેથી વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ જેમ ભેદ છે તેમ શુભાશુભ કર્મની દૃષ્ટિએ પણ ભેદ છે. એટલા જ માટે ગીતામાં કહ્યું છે:—

યોગયુક્તો વિશુદ્ધાત્મા વિજિતાત્મા જિતેન્દ્રિય : ।

સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા કુર્વન્નપિ ન લિપ્યતે ॥

યોગયુક્ત, વિશુદ્ધાત્મા, વિજિતાત્મા, જિતેન્દ્રિય અને સર્વ ભૂતામાં આત્મયુક્તિ રાખનાર કર્મ કરવા છતાં પણ તેનાથી અલિપ્ત રહે છે.

આવી રીતે 'ધર્મરતનમંજૂષા' ગ્રન્થમાં કહ્યું છે—

નં નહુ મળિઓ બન્ધો જીવસ્સ વહેવિ સમિહગુતાણં ।

ભાષો તત્થ પમાણં ન પમાણં કાયવવહારો ॥ (પૃ. ૩૨)

પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ પાલન કરનાર મહાવ્રતધારી સાધુઓને કદાચિત્ કોષ્ટ જીવના વધ થઈ જાય, તો પણ બંધ નથી થતો, કારણ કે કર્મ બંધનમાં માનસિક ભાવ કારણભૂત છે, -કાયિક વ્યાપાર નહિ.

આથી વિપરીત જેનું મન શુદ્ધ અને સંયમમાં નથી, જે સ્વાર્થ લોભપતામાં જ દુસાએલા રહે છે, ઐહિક સ્વાર્થ માટે જ ક્રિયા કરે છે, અને જે કષાયથી લિપ્ત છે, તે બાહ્ય સ્વરૂપથી અહિંસક હોવા છતાં તે હિંસક છે, કારણ કે તેના મનના પરિણામ હિંસક છે.

જે આ બાબત ઉપર ગંભીરપણે શ્રી. પટેલે વિચાર કર્યો હોત અથવા કોઈ ગીતાર્થ વિદ્વાન પાસે અભ્યાસ કર્યો હોત તો તેઓ કદિ ન માનત કે 'સાધુઓ ખાવાની ચાલવાની વગેરે ક્રિયાઓ કરે છે, અને તેમાં એકેન્દ્રિય જીવોની હિંસા થાય છે માટે તેમણે માંસાહાર કરવો જોઈએ. અથવા આવી ક્રિયાઓ કરતાં છતાં એટલે માંસાહાર પણ કરતા હતા. મનુષ્ય, પશુ હિંસા વિના રહી શકે છે, માંસાહાર વિના ગૃહસ્થો પણ ચલાવી શકે છે, તો પછી સાધુ વાયુકાયની ક્રિયા વિના નથી રહી શકતો, માટે તે માંસાહાર વિના પણ ન રહી શકે એવું ધોરણ બાંધવું એ તો બહુ દુઃખકારક અને આશ્ચર્યજનક છે.

— ૭ —

ચાલુ કાળમાં જનધર્મના સિદ્ધાન્તો અને જૈનધર્મનું શાસન ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશને અનુસરીને અઠી હજાર વર્ષોથી ચાલ્યું આવ્યું છે. ભગવાન મહાવીરના સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કરનાર કોઈ પણ અભ્યાસક કહી શકે છે કે ભગવાન મહાવીરે કેવલજ્ઞાન થયા પછી જગતને સંદેશ સંભળાવ્યો છે. તેમણે જે જે કહ્યું છે તે પોતાના આચરણમાં ઉતારીને કહ્યું છે. તેમના સિદ્ધાન્તોની મુખ્ય વસ્તુ અહિંસા, સંયમ અને તપ છે. આત્મવિકાસની સાધનભૂત આ ત્રણ વસ્તુ મુખ્ય છે. આ ત્રણે વસ્તુઓ તેમણે પોતાના જીવનથી આદર્શ રૂપે ખડી કરી છે. પોતાનો મત-પંથ વધારવાની અંશમાં પણ ઈચ્છા રાખ્યા વગર પોતાના જ્ઞાનમાં જે સત્ય લાગ્યું તે તેમણે પ્રકાશ્યું છે. લોકો તેમને માને કે ન માને, તેમના મતનો આદર કરે કે ન કરે તે સંબંધી જરા પણ વિચાર રાખ્યા સિવાય, સકલ કર્મોનો ક્ષય એ જ મુક્તિનો માર્ગ છે અને કર્મક્ષયનાં પ્રધાન કારણો અહિંસા, સંયમ અને તપ છે, એ એમણે બતાવ્યું. આમ ભગવાન મહાવીરનું ચરિત્ર અહિંસા અને દયાથી ઐતિહાસિક યાત્રાએ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. જૈન સૂત્રના અભ્યાસકોએ ઉપલક્ષ્ય દષ્ટિએ અભ્યાસ ન કરતાં અથવા એકાદ અનુવાદકતું અનુકરણ ન કરતાં સ્વયં બહુ જ સંશોધક બુદ્ધિથી અભ્યાસ કરવાની અને અનુવાદ કરવાની જરૂર છે. સેકંડો કે હજારો વર્ષો પહેલાંની આ વસ્તુ છે. જુદા જુદા સમયમાં જુદા જુદા દેશોમાં, ભાષાઓ અને રીતરિવાજોમાં સમયે સમયે પરિવર્તન થયા કરે છે. આ બધા સમયના પ્રવાહમાં પહેલી વસ્તુઓનો ખ્યાલ કર્યો સિવાય ઉપલક્ષ્ય દષ્ટિએ જે કોઈ પણ વસ્તુનો પ્રકાશ કરવામાં આવે છે, તો તેમાં ખીજને અન્યાય થવાનો સંભવ રહે છે. 'પુરૂષવિશ્વાસે વચનવિશ્વાસ' એ સિદ્ધાન્ત મધ્ય મિન્દુમાં રાખીને મહાવીર કોણ હતા? એમનું ઇવન કેવું હતું? એ બધું જોઈ તપાસી પછી જ એમનાં વચનો ઉપર ઊંડાપોંઠ કરવાની જરૂર છે. તેની સાથે જ સાથે મેં મારા લેખના પ્રારંભમાં કહ્યું છે તેમ પ્રકાશિત થતી વસ્તુના લાભાલાભનો પણ વિચાર કરવાની જરૂર છે. વિદ્વાનો મારા નથ વક્તવ્ય તરફ ધ્યાન આપશે, એવી ઈચ્છા સાથે વિરમું છું.

ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામી ઉપર ‘માંસાહારી’ને આરોપ મૂકનાર શ્રી ગોપાળદાસ પટેલને—

લેખક:—આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી

મહાશય ! તમેએ પુનભાષા ગ્રંથમાળા તરફથી બહાર પાડેલ શ્રી ભગવતીજીના અનુવાદમાં ભગવાન મહાવીર મહારાજની બાબતમાં અણુસમજ ભરેલો અર્થ કર્યો છે એ ચોક્કસ સમજી શકાય તેમ છે, છતાં તમેએ તમારી તે અણુસમજને ભગવાન અભયદેવસૂરિજીએ કરેલી ટીકાને જોઈને સુધારી નથી એટલું જ નહિ, પરંતુ તમે તમારા તે ‘પ્રસ્થાન’ના લેખમાં જણાવો છો કે મહારા ધણુ મિત્રોએ મ્હને તે શ્રી ભગવતીજીના અનુવાદમાં થયેલી ગેરસમજને સુધારવા અનેક પત્રોથી હિતની દૃષ્ટિએ સૂચના કરી છે. છતાં તમેએ તમારી ભૂલ નહિ સુધારતાં તે સૂત્રનો ઉલટો અર્થ પકડી રાખવા સાથે મિત્રોની હિત દૃષ્ટિને પણ ધક્કો માર્યો છે. એટલે પ્રથમ તમેને આ ટુંક લખાણથી તે ભૂલ સુધારવાનો માર્ગ દેખાડું, છતાં જે સુધારો નહિં જ થાય તો પછી વિસ્તારથી લખવાની ફરજ બળવવી જ મારા માટે યોગ્ય ગણાશે.

ચર્ચાના વિષયભૂત પાઠ આ પ્રમાણે છે—

“ રેવતીષ ગાહાવઙ્ગીષ મમ અદ્વાષ હુવે કવોયસરીરા ઉવક્કલહિયા તેહિં નો અદ્દો, અત્થિ સે અન્ને પારિયાસિષ મજ્જારકકલ્લપ કુક્કુલ્લમંસપ તમાહારાદિ ષ્ષવ્વં અદ્દો ”

- ૧ આ જણાવેલ પાઠમાં કોઈ પણ પ્રકારે તમે પાઠભેદ માનતા નથી.
- ૨ ભગવાન મહાવીર મહારાજને થયેલા પિત્તવર અને દાહની બાબતમાં તમારો મતભેદ નથી.
- ૩ તમે ‘હુવે કવોયસરીયા’ એ પદોથી એ પારેવાનાં શરીર એમ લેવા માગો છો તો તમારે નીચેની હકીકત વિચારવાની જરૂર છે.
  - અ. જે કબૂતરનું માંસ લેવું હોય તો ‘કવોયા’ એટલું જ લખવું યોગ્ય છે, સરીર શબ્દ લગાડવાની જરૂર ન હોય (એમ હોય તો અહિં પારેવો અર્થ લેવાય.)
  - આ. માંસાહારના જે પ્રસંગો વિપાકસૂત્રાદિમાં અધર્મ માટે વર્ણવવામાં આવ્યા છે તેમાં કોઈ પણ સ્થાનકે જાતિવાચક શબ્દની સાથે શરીર શબ્દ હોતો જ નથી (તેથી અહિં વનસ્પતિ અર્થ લેવો પડે.)
  - ઇ. જે માંસ લેવાનું હોય તો હુવે એટલે એ (કપોત શરીર) એમ કહેવાનું હોય જ નહિ.
  - ઈ. માંસને અંગે મજ્જિષ તલ્લિષ વગેરે શબ્દો વપરાય છે. જુઓ ઉપાસક-દ્શાંગનું મહાશતક અધ્યયન અને વિપાકસૂત્રનો ભીમકૂટગ્રાહિનો આધકાર.

૭. શ્રી ભગવતીજી આદિના શંખપુષ્કલી આદિના અધિકારને જોવાથી સ્પષ્ટ માલમ પડશે કે 'ઉચ્ચક્ષ્મિડિયા'નો પ્રયોગ માંસ વગેરેમાં નથી થતો, પરંતુ પ્રશસ્ત એવાં અશનાદિમાં જ થાય છે.

સારાંશ:-સરીર દુલ્બે અને ઉચ્ચક્ષ્મિડિયા એ પદોનો વિચાર કરશે તો તમોને સવળો અર્થ તરત સ્પષ્ટશે.

૪ 'દુલ્બે કવોયસરીરા' ઉપરથી વનરપતિ અર્થ ક્ષેવાનાં કારણુ સમજી શકો એવાં છે, અને તે નીચે મુજબ છે—

અ. દુલ્બોના મોરંગા થાય છે, તેમાં ફળો આખા રૂપમાં હોવાથી એ ફળો એમ કહી શકાય. (પારેવાં આખાં રંધાય નહિ અને તેથી એ પારેવાં રાંધ્યાં એમ કહેવાય નહિ.)

આ. નલિકા નામની ઔષધિ કપોત એટલે પારેવાના રંગની હોવાથી તેને કોશકારો કપોતવર્ણા કહીને જણાવે પણ છે, જુઓ નિષંકુરતાકર.

ઇ. ભૂરા કોળાનો રંગ પારેવા જેવો હોય છે તેથી તેને કપોતશરીર કહેવામાં આવે.

ઈ. સાહિત્ય તરફ નજર કરી હોય તો માલમ પડે કે પોતાના કથન માટે તો મૂગ મહિષ ગો અશ્વ ગજ વગેરે શબ્દો જ વપરાય છે, તેમાં શરીર શબ્દ વાપરવાની જરૂર રહેતી નથી.

ઉ. તમો રક્તપિત્તના જ્વરથી ભગવાનનું શરીર વ્યાપ્ત છે એમ જણો છો તો પછી તેમાં માંસનો ઉપયોગ કોઈ દિવસે કોઈ પણ ન કરે એ સમજાય તેમ છે. (તેજેશ્વર્યાની વિલક્ષણતા હોત તો તે પંકિતની જરૂર જ નહોતી. વળી રેવતી જે ઔષધ બનાવનારી છે તે વ્યવહાર પરાયણા જ છે માટે અલૌકિકપ ગાનું નામ દષ્ટિખોટી વાત રજુ કરવી એ સંજ્ઞાનતા ન ગણાય.)

ઝ. ભગવાનને શરીર દાહ થયેલો છે એમ સ્પષ્ટ છે તો પછી તે વખતે પારેવા જેવાનું અત્યંત ગુરુ તથા ઉચ્ચતમ માંસ ઔષધ માટે કલ્પવું અક્ષલવાળાને શોભશે અરૂં? (તમે જ્વર અને દાહની પીડા તરફ ધ્યાન ન રાખતાં માત્ર કપોત શબ્દ જ પકડ્યો તે ઠીક ન થયું.)

ઞ. કોળામાં મોટા અને નાના કોળાની બે જાત આવે છે અને તેમાં મોટા કોળા માટે દુલ્બે શબ્દ બિનજરૂરી થાય, પરંતુ નાના કોળા માટે બે શબ્દની જરૂર ગણાય. જુઓ નાના કોળાના ગુણો-લઘુ કુષ્માંડકં રુક્ષં મધુરં ગ્રાહિ શીતલમ્। દોષલં રક્તપિત્તધનં મલસ્તંભકરં પરમ્ ॥૧॥ અર્થાત નહાનું કોળું રુક્ષ હોવા સાથે મધુર હોય છે અને નરમ ઝાડો ન કરે તેવું ગ્રાહક છે. (ભગવાનને ઝાડા અત્યંત અને લોહીવાળા થાય છે એ વાત સૂત્રસિદ્ધ છે.) વળી દાહને મટાડનાર

એવું શીતલ છે. (ધ્યાન રાખવું કે ભગવાનના શરીરે અત્યંત દાહ છે અને તેથી સૂતકાર દાહવુકંતિષ એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે.) વળી તે દોષલ હોવા સાથે રક્તપિત્તને નાશ કરનાર છે, તેમજ મલને રતંભન કરનાર હોવા સાથે ગુરૂપણુ છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નાના કોળાના ગુણો અને ભગવાનના રક્તપિત્તજ નવર, નરમ ઝાંડા, લોહીવાળા ઝાંડા અને દાહની વેદના ધ્યાનમાં લેવાશે તો તમે જરૂર માંસના અર્થને સુધારી ફક્તના અર્થમાં આવી જશો.

૨૪. 'કપોતશરીર' શબ્દથી જ્યારે જૂરું કોળું લેવાશે ત્યારે નાનું જૂરું કોળું લેવા માટે વુલે એટલે બે નહાનાં કોળાં એવો અર્થ સ્પષ્ટપણુ સમજાશે. નહાના કોળામાં આખાનો પણુ ઉપયોગ શકર્મા કે પાકમાં થવામાં અસંભવિત નથી. પારેવામાં બેની સંખ્યા અને શરીર શબ્દ નકામા ગણાય.

૨૫. એ વાત તો સુગની ખ્યાલ બહાર ન જ હોય કે ગુદા ગુદા કારણે ગુદા ગુદા શબ્દો લાગુ કરાય છે. બે એમ માનવામાં નહિ આવે તો શ્રી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં-કાવોયાં જા દ્વાવિત્તી એમ સ્પષ્ટપણુ કહેવામાં આવ્યું છે એટલે શું કપોત એટલે પારેવાને મારીને ખાઈ જવાની વૃત્તિ લેવી ?

૨૬. જૈન શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓની જાણ બહાર એ વાત તો નથી જ કે માત્ર વર્ણવું યતિકિંચિન્માત્ર જ સાધર્મ્ય લક્ષને કાપોતી કે કપોત લેશ્યા પણુ કહેવામાં આવી છે. (વૃત્તિ અને વર્ણના યતિકિંચિત્ માત્ર સરખાપણુથી વૃત્તિ અને લેશ્યા કાપોતી કહેવાય તો વર્ણ અને આકારાદિના સરખાપણુને લઈ જૂરા કોળાને કપોત શરીર કહેવાય તેમાં આસ્વર્ય જ નથી.)

૨૭. કવોયસરીરા શબ્દથી વનસ્પતિ લેવાથી પુલ્લિંગમાં કરેલો નિર્દેશ યુક્ત ગણાય. જૈન શાસ્ત્રોમાં એવા પ્રસંગ સિવાય શરીર શબ્દ નપુંસકમાં આવે તેથી સરીરાણિ એમ થવું જોઈએ.

૨૮. કપોત શબ્દનો પારેવા સિવાય બીજો અર્થ જ નથી થતો એમ ધારણુ હોય અને તેથી કપોતશરીર એ એકબે ગુદો શબ્દ છતાં કપોત શબ્દથી પારેવો અર્થ કંઠવા માગતો હો તો નીચે જણાવેલા શબ્દો તરફ ધ્યાન દેવાની જરૂર છે.

કપોતક—સાજખાર

કપોતચરણુ—નલુકા

કપોતપુટ—આઠાંગોપર્ચાંચપુર

કપોતખાણુ—નલુકા

કપોતવંકા—બ્રાહ્મી, સર્પદૂલવલ્લી

કપોતવર્ણા—એલચી, નલિકા

કપોતવેગા—બ્રાહ્મી

કપોતસાર—લાલ સુરમે

કપોતાંધ્રિ—નલિકા

કપોતાંજન—નીલો સુરમે

કપોતાંકોપમદ્દલ—સારામ્ય લીંબુબેદ

કપોતિકા—કોલા મૂળા—ચાણુખ્ય મૂળા.

ઉપર જણાવેલા કોપનો અધિકાર વિચારશે એટલે જરૂર તમને જણાશે કે વર્ણુની અપેક્ષાએ ભૂરૂં કોણું અથવા આકાર અને પ્રમાણની અપેક્ષાએ ખાટાં મીઠાં લીંબુ કેવામ અને લીંબુ પણ એ લઈને તેનો સંસ્કાર કરી રાખ્યો હોય તો રક્તને શોષે અને પિત્તને સમાવે એ સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ પણ છે. માટે કોણું અમર લીંબુ એ અર્થ જ પ્રકરણને અનુકૂળ થઈ શકે, પણ તમારો કરેલ અર્થ વ્યાજબી થાય નહિ.

વાસ્તવિક રીતિએ તો આ ઉચ્ચસ્વહિયા સુધીના પાઠની કંઈ પણ ગંભીરતા નથી, કારણ કે તે કોણાનો ઉપભોગ ભગવાને ખાવામાં કે અન્ય રીતિએ કર્યો જ નથી. છતાં ભગવાન મહાવીરની જહા વાઠે તહા કારીયાવિ ભવઈ અર્થાત જેવો ઉપદેશ આપે તેવું પોતે પણ વર્તન રાખે એ નિયમને ઉદ્દેશીને શ્રી સુયગાંગળના પહેલા શ્રુત-સ્કંધના બીજા અધ્યયનમાં અમજ્ઞમંસાસિણો એવો અને શ્રી દશવૈકાલિકમાં અમજ્ઞ-મંસાસિ અમચ્છરીઆ એવા પાઠથી મદ્ય અને માંસના ત્યાગનો ઉપદેશ આપનાર તેઓ માંસનો ઉપયોગ કરે જ નહિ.

મહાશય ! તમારે એ વિચારવાની જરૂર છે કે ભગવાન મહાવીર મહારાજ શ્રી સુયગાંગ અને શ્રી દશવૈકાલિકના વાક્ય મુજબ સમસ્ત સાધુ વર્ગને મદ્ય માંસનો લાભ કરવાનો ઉપદેશ આપે એટલું જ નહિ, પરંતુ શ્રી ઘણાંગળ, શ્રી ભગવતીજી, શ્રી ઉવ-વાઈજી આદિમાં પચેન્દ્રિય જીવોની હિંસાને નરકે જવાના કારણ તરીકે જણાવે છતાં તે મહાપ્રભુ મહાવીર માટે એક સદ્ગૃહસ્થની સુશીલા સ્ત્રી માંસ રાંધે એ કેટલું બધું અસંભવિત અને અયુક્ત છે, એ હરકોઈ સમજી શકે તેમ છે, અને તેથી સંયમ માટે હિંસા વર્જવાની નથી એવી ધોકળ વાતને બોલી શકે તેમ જ નથી. આ આહાર તેમાર કરનાર મહાવીર મહારાજ નથી પણ એક સદ્ગૃહસ્થની ધર્મશીલા સ્ત્રી જ છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે, અનુપયોગી છતાં, અધિકારી અનધિકારીપણાની ચર્ચા પૂરતું જણાવી હવે ઉપયોગી પાઠ ઉપર આવીએ.

આગળના પાઠની કંઈકે ચર્ચા કરાય તેની પહેલાં ઉપર જણાવેલ આખા પાઠમાંથી તે આગળના પાઠને બરોબર ધ્યાનમાં રાખવો આવશ્યક હોવાથી તે ફરીથી જોઈએ—

અન્ને પારિયાસિપ મજ્જારકહપ કુક્કુડમંસપ તમાહરાહિ પપ્પણ અટ્ટો

પટેલ ગોપાણદાસ અને બીજા વાચકો પણ આ આગળ જણાવવામાં આવેલા શ્રી ભગવતીજીના પાઠ ઉપર બરોબર ધ્યાન આપે.

૧ પ્રથમ તો અન્ને સ્થાનકે ટીકાકાર મહારાજ શ્રી અભયદેવસૂરિજીએ ગોપાણદાસજીએ સ્વીકારે માન્યતાને તા કેચિત્ એમ કહીને ફેડી ઠીધી છે અને અન્ને સ્થાને વાસ્તવિક એવા વનસ્પતિના અર્થને કરનાર મહાનુભાવોને જ અન્યે અવરે એવા આદરમાં કવિયોએ રૂઠ કરેલ એવા પદનો પ્રયોગ કર્યો છે.

૨ વનસ્પતિનો અર્થ ટીકાકાર મહારાજે સ્વતંત્રપણે યોગ્ય રીતિએ કર્યા છતાં, તે

વનસ્પતિના અર્થને ન લેતાં એકલો માંસ અર્થ કે જે કવિરૂઢિથી તિરકૂત છે તેને લેવો એમાં સદ્યુદ્ધિ છે એમ કોણુ માને ?

૩ આ અધિકારમાં પ્રથમ એ ધ્યાન રાખવા જેવી વસ્તુ છે કે જે રેવતી આ ભિક્ષા આપનારી છે તે સ્વયં ગૃહસ્વામિની છે, અર્થાત વૈધવ્ય દશામાં છે અને સુશીલ સ્ત્રીઓ પોતાના શીલના રક્ષણને માટે વૈધવ્ય દશામાં દુધ દહિ વગેરેના ભક્ષણથી ધણે ભાગે દૂર રહે છે. માંસ મદ્ય અને મધનો તો સંબંધ પણ જે આહારમાં ન હોય તેવો જ આહાર કરે છે એ વાત ધી ઉત્તવાઈ સૂત્રે મહુમજ્જમંસપરિચ્છત્તકયાદારાઓ આવો સર્વથા મદ્ય મધુ અને માંસ વગરનો જ આહાર સુશીલ સ્ત્રીઓ વિધવાઓને હોય છે એ વર્ણન કરેલું છે, તેને જોનાર સમજી શકશે એટલે સ્પષ્ટ સમજી શકાશે કે તે રેવતીએ ભગવાન મહાવીર મહારાજના માટે માંસ રાંધ્યું નથી તેમ પોતાના માટે પણ તેણીએ માંસ રાંધ્યું નથી, અર્થાત આ સ્થાને માંસની કલ્પના કરવી પણ અયોગ્ય છે.

૪ શ્રી જૈનાગમોમાં માંસ માટે વપરાતો માંસ શબ્દ કોઈ પણ સ્થાને પુલ્લિંગમાં વપરાયો નથી અને તે પછી અહિં અન્ને શબ્દથી શી રીતે માંસવાચક માંસ શબ્દ લઈ શકાય ?

૫ પહેલા વાક્યમાં લીધેલ શરીર શબ્દ વનસ્પતિ અર્થમાં લઈને પુલ્લિંગમાં લીધો હોવાથી જ અહીં પણ અન્ને એમ કહીને તે વનસ્પતિ સિવાયની બીજી વનસ્પતિ જ જણાવી છે. વિચારકો આ વાત રહેજે સમજી શકે તેમ છે.

૬ અન્ને ચ સે અત્થિ આવો સ્પષ્ટ સૂત્રપાઠ હોવાથી અન્ય શબ્દથી કોઈક સ્પષ્ટપણે પુલ્લિંગમાં વપરાતો વનસ્પતિ વીશેષ લેવાનું જણાવે છે.

૭ અન્ને એ પુલ્લિંગ પદ રાખવાથી જ આગલના 'ચ' નો 'ચ' થઈ શક્યો, નહિતર અન્નં ચ એમ ચકારવાળું જ પદ રહેત.

૮ આ વાક્યોમાં પૂર્વના વાક્યની માફક ઉચ્ચસ્વરિય એમ પણ નથી તેમ મજ્જિય આદિ પણ નથી, પરંતુ અત્થિ એવું સામાન્ય સત્તા દેખાડનાર જ ક્રિયાપદ છે, એટલે સમજી શકાય છે કે જેમ કોળાપાક તૈયાર કર્યો છે તેમ આ બીજોરાપાક પોતે તૈયાર કરેલો નથી, અર્થાત વૈદ્યક વ્યાપારીને ત્યાંથી તૈયાર લવાયેલો પાક છે.

૯ આ વાક્યમાં પારિયાસિય એવું જે પદ છે તે ઉપર જોપાલજી ભાઈએ ઘરોઘર ધ્યાન આપાતી જરૂર હતી. પ્રથમ તો જો જોપાલજી ભાઈના કહેવા પ્રમાણે માંસ અર્થ કરીએ તો માંસને શ્રી નિશીયસૂત્રમાં અસાંચયિક વિગય જણાવી બીજો દિવસે કામ ન લાગી શકે એવા સ્વચ્છવાળી જણાવી છે. એટલે જેમ માંસનું અનર્થકારકપણું અને નરકગમનના હેતુપણું છે તેનો વાસી માંસ લેવામાં તો અનર્થનો પાર રહે જ નહિ; માટે માંસ અર્થ કરવામાં પારિયાસિય એ શબ્દ કોઈ પણ પ્રકારે લાગુ પડે તેમ નથી. એટલે સ્પષ્ટપણે માનવું જ જોઈએ કે જે ધણુ દિવસનો બીજોરાનો પાક એને ત્યાં બીજો

છે. સામાન્ય મનુષ્ય પણ રહેજો સમજી શકે તેમ છે કે ખીજોરા આદિના પાકો જૂના જે હોય છે તે વધારે સાફ કાર્ય કરે છે માટે અહિં પારિયાસિષ એ પદ વનસ્પતિ વિશે- પના મોરખાને જ જણાવે છે એમ સ્પષ્ટ સમગ્ર્ય તેમ છે.

૧૦ એક દિવસને અંતરે લેવાતું હોય છે ત્યારે જૈન શાસ્ત્રમાં હિજ્જો એમ જણાવાય છે ષડ્ઙ્જુસિષ એમ જણાવાય છે, પરંતુ પારિયાસિષ એ પદ ધણા જૂના માટે વપરાય એ જ યોગ્ય છે. શ્રી બૃહત્કલ્પના પાંચમા ઉદેશ વગેરે સ્થાનો જોનારને સ્પષ્ટ માલમ પડશે કે પારિયાસિષ એ પદ તેજ અને ધી જેવા લાંબા કાલ સુખી રહેવાવાળા પદાર્થને લાયક થાય છે. માટે આ સ્થાને માંસનું પ્રકરણ કોઈ પણ પ્રકારે ઉભું રહી શકે તેમ નથી.

૧૧ આ વાક્યમાં મજ્જારકહણ એવું પદ સ્પષ્ટપણે છે અને તેવા પદની તમારે ક્યુલાન કર્યા સિવાય છુટકો પણ નથી, તો હવે વિચારવાની જરૂર રહે છે કે તમે ખિલા- લડિયે મારેલું એવો અર્થ શાથી કરો છો? પ્રથમ તો અહિં હિંસા અર્થને કહેવાવાળો ઘઠિષ હિંસિષ હપ ઘારયે ઉવદુપ જીવિઆઓ ઘવરોઘિષ વગેરેમાંથી કોઈ શબ્દ છે?

૧૨ જૈન શાસ્ત્ર અગર અન્ય કોઈ પણ તેવા શાસ્ત્રમાં મારેલો એવો અર્થ જણાવવા માટે કહણ એવો કે એના જેવો શબ્દ વપરાયો નથી તો પછી અહિં શા માટે ઝોપાળ- જીમાઈ કહણનો અર્થ મારેલો કે હણેલો એમ કરવા જાય છે? માંસનો અર્થ કોંકી ખેસાડવાની વૃત્તિ ન હોય તો કહણ શબ્દનો અર્થ હણેલ કે મારેલ કરવા જવાય જ નહિ.

૧૩ મજ્જારકહણ માં આવેલ 'મજ્જાર' શબ્દ પણ ખિલાડાને કહેનાર લીધો તે પણ વિચારવ્રણિ વિના જ લીધો. કલિકાલસર્વાણ ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસરિણ 'હિંગુઘાં તાપસતરુમાર્જાર એમ કહી નિઘંટુ સંગ્રહમાં માર્જાર શબ્દથી ઈંચુદીનું વૃક્ષ યે છે અને તેનું તેલ ખીજોરાને શેકવામાં, હીમજ આદિને શેકવામાં લેવાય છે એટલે એમાં તળાય છે, તેમ તળાય એ સંબંધિત હકીકત કેમ લઈ શકાય નહિ?

૧૪ પર્યાયાંતર તરીકે ઈંચુદી મુખ્ય શબ્દનો માર્જાર અર્થ ધર્મ શકે અને તેનાથી સંસ્કૃત કરાયેલ પદાર્થને દધીકૃત અને રાજીકૃત આદી શબ્દોની માદક માર્જારકૃત એમ કહેવામાં અડચણ જરાય નથી. એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે કોઈક દેશે અને કોઈક ક્ષણે કોઈક શબ્દ મુખ્ય હોય તે ગૌણ થાય અને ગૌણ હોય તે મુખ્ય થાય.

૧૫ માર્જાર શબ્દની મુખ્યતાએ પણ નીચેનો ખુલાસો જરૂરી ગણી કોશમાંથી રજૂ કરાય છે કે જેથી સાચી વસ્તુ સુગમતાથી સમજી શકાય—

માર્જાર ૧રકચિન્નક ૨ માંજર ૩ કાલીમાંજર ૪ પૂતિસારિકા ઘનસ્પતિ

માજરાંધમુખ્યા—કસ્તુરી

માર્જારગન્ધા—રાનમૃગ

માર્જારગન્ધિકા—રાનમૃગ

માર્જારિકા—કસ્તુરી

માર્જારી-૧ કસ્તુરી ૨ જવાદિ કસ્તુરી

આ પ્રમાણેનો કોષ હોવાથી તમે માર્જારનો એકલો ખિલાડો અર્થ કરો એ જેમ જેરબ્યાજથી છે તેમજ કૃત શબ્દનો હણેલ એવો અર્થ કરો તે સર્વથા અસંગત અને કપોલકાલ્પત છે.

૧૬ પર્યાયાંતરને પકડ્યા સિવાય માર્ગર શબ્દ રક્તચિત્રક આદિ વનસ્પતિના અર્થમાં જે એમ ઉપર જણાવેલ કોષથી જણાશે. બીજા પર્યાયની અપેક્ષાએ જોઈએ તો શ્રી આચારાંગ પત્ર ૩૪૮ સુ ૪૫ અને સાલુકાં વા વિરાલિય' શ્રી દશ વૈ ૫-અ-૨-ઉ ૧૮ મી ગાથામાં સ્પષ્ટપણે વિરાલિકા શબ્દ વનસ્પતિને કહેનાર તરીકે વપરાયેલો જ છે.

૧૭ કલિકાલસર્વસ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિય પણ વિહાલિકા વૃક્ષવર્ણી એમ નિષંદુ સંગ્રહમાં જણાવી માર્ગરના પર્યાયરૂપ વિહાલિકા નામની વનસ્પતિ માને છે.

૧૮ નિષંદુરતાકરમાં પણ વિહાલિકા શબ્દ આવેલ છે અને તેનો અર્થ સ્પષ્ટપણે ભૂષકોળું એમ કરેલો જ છે.

૧૯ ગોપાલજીભાઈએ વિચારવાની અવશ્ય જરૂર હતી કે મજ્જારકહણ કુકુડમંસણ એ વિભાગમાં જે માંસ શબ્દનો માંસ અર્થ જ કરવામાં આવે અને કહણ નો અર્થ કપોલકલ્પનાથી હણેલો એમ કરવામાં આવે તો પણ 'ખિડાલાએ હણેલો કુકુડા' એવો અર્થ સમાસને અંગે થાય નહિ. ધ્યાનમાં રાખવું યોગ્ય છે કે ખિડાલાએ હણેલો કુકુડા હોય પણ કુકુડાનું માંસ કંઈ ખિડાલાથી હણેલું હોય નહિ અર્થાત્ શબ્દ પ્રયોગ ઉપર ધ્યાન આપ્યું હોત તો પણ અવલોકે અર્થ થાત નહિ.

૨૦ અનુવાદ કરનારે ધ્યાન રાખવાની જરૂર હતી કે પ્રથમમાં અન્ને કહીને પુલિંગમાં રહેલી વસ્તુ જણાવે છે અને વળી કહણ અને મંસણ એ અન્ને જગો પર પુલિંગપણું જણાવવા સાથે 'ક' પ્રત્યય જોડે એટલે આ સ્થલે માંસ જેવી નપુંસક લિંગે વપરાતી વસ્તુ નથી, પરંતુ પુલિંગમાં રહેતી અને કોઈ સંજ્ઞાવાળી વસ્તુ છે.

૨૧ હવે કુકુડમંસણ એ પદ ઉપર વિચાર કરવાની જરૂર છે કે પ્રથમ તો જે આહિં કુકુડાનું માંસ લેવાનું હોય તો પારિયાસિણ એ પદ નકામું જ નહિ પણ વિરોધી અર્થવાળું થઈ પડે છે, કેમકે માંસ અસંયયિક એટલે બીજે દિવસે પણ વાપરવા યોગ્ય નહિં તો ઘણા દિવસનું તો હોય જ કયાંથી ?

૨૨ ગોપાલજીભાઈના હિસાબે મનુષ્યે હણેલા કે ખિડાલાએ હણેલા કુકુડાના માંસમાં ફરક છે અને રક્તપિત્તના નવર દાહ અને લોહી પડવાના દરદમાં શું ખિલાડીના હણેલા કુકુડાથી વધારે ફાયદો જણાયો ? જે એમ ન હોય તો ગોપાલજીભાઈના મુદ્દા પ્રમાણે મજ્જારકહણ સર્વથા નકામું થાય છે અને કર્તૂરીથી ભાવિત બીજેરોનો કે બીજા કોષનો પાક લક્ષ્યે ત્યારે તો મજ્જારકહણ એ પદ જરૂરી રહે જ. જે કે ગોપાલજી-ભાઈના મુદ્દા પ્રમાણે તો કહણ પાઠ જ ન હોય, પરંતુ હહણ એવો જ પાઠ જોઈએ અને કોઈ પણ સ્થાને છે જ નહિ.

૨૩ ગોપાલજીભાઈના મુદ્દા પ્રમાણે તો મજ્જારકહણ એમ હોય અથવા કમ્મકર-કહણ હોય અથવા કોઈ પણ પદ હોય તેમાં ફરક નથી અને કહેવાની જરૂર જ નથી.

૨૪ તાબા માંસ કરતાં વાસી કે ણુના માંસથી રક્તપિત્ત આદિમાં વધારે ક્ષાયદો છે એમ કોઇ કહી શકે તેમ નથી.

૨૫ મનુષ્ય કે બીજા કોઇએ હણેલા કરતાં બિલાડાએ હણેલાથી રક્તપિત્ત આદિમાં વધારે ગુણુ થાય એમ કહેવાને કોઇથી તૈયાર થવાય તેમ નથી.

૨૬ બિલાડી કુકડાને મારી નાખે અને છતાં એનું માંસ બિલાડી રહેવા દે એ ગોપાણદાસભાઈ શાથી માને છે ?

૨૭ બિલાડીએ મારેલા કુકડાના માંસનો માલિક કુકડાવગો હોય, અને આ તે રેવતી એ ઇન્દ્રની વધૂ છે, નહિ કે કુર્કુટપોષિકા, એ સમજવું જરૂરી છે.

૨૮ જો બિલાડીના મારેલા કે બીજાના મારેલા કુકડાના માંસમાં કંઈ ફરક નથી અને વનસ્પતિના પાકમાં અન્યથી વાસિત અને અવાસિતમાં ફરક પડે છે, તો ગોપાણભાઈ શા માટે વનસ્પતિના પાકના અર્થમાં નથી આવ્યા ? જેથી કઢાણ શબ્દનો હણેલો એવો અસંગત અને કલ્પિત અર્થ ઉભો ન કરવો પડત.

૨૯ માંસ શબ્દ જેવી રીતે પંચેન્દ્રિય પ્રાણિના અંગને કહેનાર છે, તેવી રીતે ક્ષણના મધ્ય ભાગ (ગર્ભ) ને કહેનાર છે, એ વાત આયુર્વેદના ગ્ણયુકારોને અજ્ઞાત નથી. શુશ્રુત સરખા વૈદ્યક ગ્રંથોમાં બીજાના અને કોળાનાં ક્ષણના મધ્ય ભાગને માટે માંસ શબ્દ સ્પષ્ટપણે વાપરેલો મળે છે.

૩૦ માંસને માટે મંસ શબ્દ સર્વાત્ર જૈનાગમમાં વપરાયેલ છે. મંસ એમ પણ વપરાયાની મુશ્કેલી છે, તો પછી મંસપ એમ તો હોય જ શાનું ? માટે મંસપ શબ્દ માંસ વાયક તરીકે લેતાં ઘણા વિચારની જરૂર હતી અને એ વિચાર જો સૂચ્યો હોત તો ગોપાણભાઈ આવો અનર્થકારક અર્થ અનુવાદમાં લેત નહિ.

૩૧ શ્રી આચારંગજી અને શ્રી દશવૈકાલિકામાં જેમ વિદાલિકા નામની ઔષધિ લેવામાં આવી છે તેમ નિધંડુ સંગ્રહમાં વિદાલિકા વૃક્ષપર્ણી એમ કહી સ્પષ્ટપણે વિદાલિકા-માર્બરે પર્યાયને ઔષધી તરીકે જણાવે છે.

૩૨ નિધંડુ સંગ્રહકાર કુકુટને સ્પષ્ટ રીતે વનસ્પતિ તરીકે જણાવે છે. તેઓ કહે છે કે શ્રીવારકઃ શિતિવરો, વિતુન્તઃ કુક્કુરઃ શિતિઃ અર્થાત્ શ્રીવારક નામની ઔષધિને તેઓ કુકુટ શબ્દથી જણાવે છે. વળી કુક્કુટી પૂરણી રક્તકુસુમા યુગલહમી એમ કહી પૂરણી નામની ઔષધિને કુકુટી નામથી જણાવે છે, આવી રીતે સ્પષ્ટપણે ઔષધિના વર્ગમાં આવી જાય એવા શબ્દો છતાં શાસ્ત્ર અને જૈન પરંપરાથી વિરુદ્ધ અર્થ જૈન સૂત્રના અનુવાદમાં લખવો તે જૈન નામધારીને પણ અક્ષમ્ય છે.

૩૩ નિધંડુસનાકરમાં પણ કુકુટ શબ્દ જોયો હોત તો ગોપાણભાઈને જૈન સૂત્રોને અચુકત અને વિરુદ્ધ એવો અર્થ કરવાનો વખત ન આવત.

કુક્કુટ-ક ૧ કોબંદે ૨ કુરહુ ૩ સાંવરી

કુક્કુટપાદપ-કુક્કુટપાદી

કુક્કુટપુટ-કુક્કુટપુટભાવના--કુક્કુટપેરક-કુક્કુટમંજરી--કુક્કુટમ-
દ્દકા-કુક્કુટમસ્તક-કુક્કુટશિખ-કુક્કુટા-કુક્કુટાંક-કુક્કુટાંકસમ-કુક્કુટા-
મકુક્કુટી-કુક્કુટોરગ

કુક્કુટને અંગે આટલા શબ્દો હોવાથી અને ન્યાયને અવલંબને એક દેશથી સમુદાય લઘુ શક્તિ હોવાથી ગોપાલજીભાઈ જે શ્રી જૈન સૂત્ર અને જૈનધર્મિયોની લાગણીને એક અંશે પણ સમભ્યા હોત અથવા માન આપવા ભાગતા હોત તો આવી રીતે જૈનસૂત્ર, જૈનકોમ અને યાવત્ જૈન તીર્થંકર મહારાજને કલંકિત કરવા માટે કલમ વાપરત નહિ.

૩૪ ઉપરની હકીકત વિચારનાર મુજ અને મધ્યસ્થ મનુષ્ય શ્રીભગવતીજી સૂત્રની ટીકામાં લખવામાં આવેલ અર્થ જ વ્યાજબી ગણશે. તે અર્થ આ પ્રમાણે છે.-

મગવતી પત્ર ૬૨૧ કપોતક:- પશ્ચિવિશેષ: તદ્વત્ત ચે ફલે ઘર્ણસાધર્મ્યાત્
તે કપોતે-કૂઠમાંકે હૂસ્વે કપોતે કપોતકે તે ચ તે શરીરે ઘનસ્પતિજીવદેહત્વાત્
કપોતકશરીરે, અથવા કપોતકશરીરે કૂઠમાંકફલે ષષ્ઠ તે ઉપસંસ્કૃતે સંસ્કૃતે
'તેહિ નો અદ્દો' તિ બહુપાપત્વાત્-

માર્જારો ચિઢાલિકાઽભિધાનો ઘનસ્પતિવિશેષસ્તેન કૃતં ભાવિતં યત્ તત્
તથા કિં તદિત્યાહ 'કુક્કુટમાંસકં' વોજપૂરકં કટાહં આહરાહિત્તિ નિલવચ-
ત્વાત્ પત્તગં મોષતિ પાત્રકં પોઠરકાવિશેષં મુંચતિ સિલ્લકે ઉપરિકં સત્
તસ્માદ્ઘતારયતીત્યર્થઃ ।

ઉપર જણાવેલ ટીકાના પાઠ ઉપર ધ્યાન રાખ્યું હોત તો કોઈ દિવસ પણ જૈન સૂત્ર અને જૈનજનતાને અન્યાય આપવાનો વખત ગોપાલજી ભાઈને આવત નહિ.

૩૫ આચાર્ય ભગવાન્ અભયદેવસૂરિજી પછીના વખતમાં થયેલી શ્રી દાન-
શેખરસૂરિજીવાળી શ્રીભગવતીજીની ટીકા-લઘુવૃત્તિમાં ઉપર પ્રમાણે જ અર્થ હોવાથી સાં-
નજર કરી હોત તોપણ ગોપાલજીભાઈને ગોયું ખાવાનો વખત આવત નહિ.

૩૬ આચાર્ય શ્રી અભયદેવસૂરિજી કરતાં પહેલાંની એક ટીકા અને ચૂર્ણિ છે,
અને વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ પણ છે, તેમાં પણ ગોપાલજીભાઈએ અનુવાદકતાની યથાર્થતા
માટે નજર કરી હોત તો તેમાં પણ આવો અનર્થકારક અર્થ ન હોવાથી તેમણે
સ કોમ કરીને પણ જૈન જનતાને કુખ ન લગાડ્યું હોત.

૩૭ ગોપાળજીભાઈએ એટલું જ જો રથૂલ દૃષ્ટિથી સૂત્રને વિચાર્યું હોત-કે જે ભગવાન મહાવીર પોતાના માટે કરેલો ખોરાક-એટલે સાધુ મહાત્માની રીતિથી અશુદ્ધ ખોરાક લેવાનો નિષેધ કરે છે, અને સ્પષ્ટ જણાવે છે ઘણું મમ જો અટ્ટો અર્થાત્ તે આધાકર્મી છે માટે તે મહને ખખે એવું નથી, તે મહાવીર ભગવાન, જે માંસનું બક્ષણ નરકનું કારણ છે અને પોતે તેને તેવું જાહેર પણ કયું છે તેવા ખોરાક મંગાવે અને ખાવા તૈયાર થાય એ કદી પણ બનવા યોગ્ય છે ખરું? તરત જ માલમ પડત કે આધા કર્મીના પરિહાર કરનાર માટે માંસની કલ્પના એ કેવલ કપોલ પુરાણમાં જ શોભે તેવી કલ્પના છે.

૩૮ જનવર અને પંખીના માંસમાં જુદાં જુદાં અવયવના જુદા જુદા ગુણો હોય છે. તે અહિં જે ચિકિત્સા માટે માંસ જ લેવું હોત તે તેનાં અવયવો-વિશિષ્ટ અવયવો-જણાવત.

૩૯ જનાવર અને પંખીના માંસમાં નરના માંસના અને માદાના માંસના જુદા જુદા ભાગના જુદા જુદા ગુણો હોવાથી જે અહિં, ગોપાળજીભાઈના કથન મુજબ, માંસ લેવાનું હોત તે આ પ્રસંગ એક ચિકિત્સાનો પ્રસંગ હોવાથી તેને અહીં વિશેષપણે નિર્દોષ કરવો પડત.

૪૦ ગોપાળજીભાઈ એ વાત પણ હૃદયમાં નથી ઉતારી શક્યા કે શ્રી. રેવતીજી એટલી બધી દયાળુબાઈ છે કે તેણીએ તે પાક તૈયાર કર્યા પછી જેમ તેમ નહિ મેલતાં શીકે મૂકેલ છે. અર્થાત્ આગતુક જીવની હિંસાના ઉરથી પાકને શીકે રાખનારી સચ્છીલા બાઈ ઘરમાં માંસ રાંધતી હતી એ માન્યતા યુદ્ધિમાં શી રીતે ઉતરી શકે ?

૪૧ જૈનાગમમાં કોઈ પણ પ્રકારે માંસબક્ષણ કરાયું નથી એ ચોક્કસ સમજવું અને તેને માટે પરિહારમંત્રીમાંસા વગેરે જાણવાની પણ બલામણુ કરવી આ પ્રસંગે અચ્ચાને નથી.

અતે એ જ અબિલાષા સાથે આ લેખની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે કે આ લખાણુ વાંચી ગોપાળજીભાઈ આસક્તિ આદિનાં ખોટાં બહાનાં નહિ કહાડતાં જૈન સમાજમાં અસલથી માંસનો સખ્ત રીતે નિષેધ રહેલો છે એમ જાણી લેશે અને પોતાની બૂલ પહેલી તકે સુધારી લેશે.

શ્રીસિદ્ધજીવ (પાલીતાણા), વીર સંવત્ ૨૪૬૫.

“પ્રસ્થાન” સાથેનો પત્રવ્યવહાર

અમદાવાદથી પ્રગટ થતા ‘પ્રસ્થાન’ માસિકના ગત કાર્તિક માસના અંકમાં પ્રગટ થયેલ શ્રી ગોપાળજીભાઈ પટેલના ‘મહાવીરસ્વામીનો માંસાહાર’ શીર્ષક લેખે જેન સમાજમાં ઠીક ઠીક ઊઠાપોઠા ઉત્પન્ન કર્યો છે. હકત લેખના જવાબરૂપે સમિતિ તરફથી પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રીવિદ્યાવિનયજી મહારાજનો ‘ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર’ શીર્ષક લેખ અમે ‘પ્રસ્થાન’ના વ્યવસ્થાપક ઉપર મોકલ્યો હતો. શરૂઆતમાં આ લેખની પહોંચ સ્વીકાર્યા પછી તેમણે એને ‘પ્રસ્થાન’માં પ્રગટ કરવાનો ઇન્કાર કર્યો છે, અને એ લેખ અમને પાછો મોકલવાની સાથે એક ખુલાસાનો પત્ર અમને લખ્યો છે.

પત્રકારત્વની દૃષ્ટિએ આ પત્રમાંના મુદ્દાઓ અમને ઘણા જ વાંધાભર્યા લાગ્યા છે. અને તેથી એક બીજા પત્ર અમે ‘પ્રસ્થાન’ના વ્યવસ્થાપકને લખ્યો છે. આ અંગે કંઈ પણ દીક્ષા કરવાનું અત્યારે મોકુફ રાખીને જેન જરૂરતાની જાણ માટે એ આખો પત્રવ્યવહાર અમે અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ.

અમે ઇચ્છીએ છીએ કે જેન તેમજ અન્ય પત્રકારશ્રીઓ આ વરતને નિખાલસ પત્રકારત્વની કસોટીએ જરૂર ચડાવે અને આ અંગેનાં યોગતાનાં મતંઓ પ્રગટ કરી જનતાને માર્ગદર્શન કરાવે

—વ્યવસ્થાપક

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

પત્રવ્યવહાર

(૧)

(લેખ સાથે સમિતિ તરફથી લખાયેલ પત્ર)

જા. નં. ૧૫૩

અમદાવાદ : ૨૦-૧-૩૯

માનનીય વ્યવસ્થાપક ‘પ્રસ્થાન’

અમદાવાદ.

ભાઈશ્રી,

‘પ્રસ્થાન’ના કાર્તિક માસના અંકમાં છપાયેલ શ્રી ગોપાળજીભાઈ પટેલના ‘મહાવીરસ્વામીનો માંસાહાર’ શીર્ષક લેખ અંગે પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીવિદ્યાવિનયજી મહારાજ તરફથી કરાચીથી, આપને મોકલવા માટે અમને ‘ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર’ શીર્ષક લેખ મળ્યો છે તે આ સાથે આપને મોકલીએ છીએ.

આ પ્રશ્ન અતિ અગત્યનો છે, એટલે આશા છે કે બીજા પક્ષને ન્યાય આપવા માટે આપ આ લેખ ‘પ્રસ્થાન’ના આવતા અંકમાં જરૂર પ્રસિદ્ધ કરશો. લેખ અક્ષરે અક્ષર શુદ્ધ છપાય એ માટે ધ્યાન રખાવશો. જો આપને જરૂરી જણાય અને અમને એની વખતસર સૂચના મળે તો અમે એ લેખનું પ્રુફ જોઈ આપીશું.

આ લેખ ક્યારે છપાશે તે જણાવશો.

લેખ લખને આવેલ માણસને લેખની પહોંચ આપશેજી. એ જ

લી. આપનો

રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

વ્યવસ્થાપક.

(૨)

(લેખની પહોંચરૂપે ' પ્રસ્થાન 'ના વ્યવસ્થાપક તરફથી સમિતિને મળેલ પત્ર)

અમદાવાદ : ૨૦-૧-૩૯

રા. રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ, અમદાવાદ.

રા. ભાઈશ્રી,

આજરોજ આપના તરફથી મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજીનો ' ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર ' ઉપરનો લેખ મળ્યો છે. તે વિશે, જોઈ જઈ, ઘટતું કરીશું તે જાણશેજી. એ જ.

લી. આપનો

૨. કે. મીસ્ત્રી

વ્યવસ્થાપક.

(૩)

(લેખ પાછો મળ્યો ત્યારે લેખ સાથે ' પ્રસ્થાન 'ના વ્યવસ્થાપક તરફથી સમિતિને મળેલ પત્ર)

અમદાવાદ : ૯-૨-૩૯

રા. રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ, અમદાવાદ

રા. ભાઈશ્રી,

આપના તરફથી મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજીનો લેખ મળ્યો હતો. એ લેખ ' પ્રસ્થાન 'માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં અમને આનંદજ થાત : પણ નીચેની પરિસ્થિતિ ઉભી થતાં એ લેખ છાપી શકું તેમ નથી.

(૧) કપડવંજના શ્રી જૈનસંઘ તરફથી મુનિરાજ શ્રીધરધરવિજયજીનો લેખ અમને પ્રસિદ્ધિ માટે મળ્યો છે. પાછળથી એ લેખ પુસ્તિકારૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલો જોવામાં આવ્યો છે. અમને જ્યારે એ લેખ મળ્યો ત્યારે એ લેખનો જવાબ અમે બાઈ શ્રી ગોપાળદાસ પટેલ પાસે લખાવ્યો હતો, જે અમને છાપવા માટે મળી ગયો છે.

(૨) એ પછી આપના તરફથી લેખ મળ્યો. તેનો જવાબ પણ અમે શ્રીગોપાળદાસ પાસે લખાવ્યો છે.

હવે જો અમે મુનિરાજશ્રીના એ લેખો અને તે ઉપરના શ્રીગોપાળદાસના જવાબો સાથે છાપીએ તો લેખ ખૂબ જ લાંબો થઈ જાય - લગભગ ૩૨ થી ૪૦ પાનાં થઈ જાય. એટલી જગા અમે સ્વાભાવિક રીતે ન આપી શકીએ. તેથી એવો વિચાર રાખ્યો છે કે અમારે એ બંને લેખો ઉપરના મુદ્દાઓનો જે જવાબ શ્રીગોપાળદાસે લખી આપ્યો છે તે છાપી સંતોષ માનવો. આ પરિસ્થિતિ છે.

એટલે, આપે મોકલેલો લેખ આ સાથે પાછો મોકલું છું. આપ કૃપા કરી એ લેખ કોઈ જૈન અઠવાડિકમાં કે પુસ્તિકાકારે નહિ છપાવો?—એનો જવાબ તો અમે ‘પ્રસ્થાન’માં છાપીશું જ. આપ કયા પત્રમાં છપાવશો તે જો લખી જણાવશો તો અમે તે આવતનો ઉલ્લેખ નોંધમાં જરૂર કરીશું.

આખો લેખ છાપવાની અમારી પણ ઇચ્છા હતી જ. પણ ખૂબ લાંબું થઇ જવાથી આ રસ્તો કાઢવો પડ્યો છે.

આ સંબંધોમાં, આ લેખ ન લઇ શકવા બદલ મને માફ કરશો. એ જ લી. આપના

૨. કે. મીસ્ત્રીના જયભારતી

તા. ૬.

આજની ટપાલમાં જ અમને ઊંઝા ધર્મસીવાલા શ્રી. ભોગીલાલભાઈ તરફથી મહોપાધ્યાય કારીવિશ્વનાથ પ્રદ્લાદજી વ્યાસ (ઊંઝા)નો લેખ પ્રસિદ્ધિ માટે મળ્યો છે તે સહેજ! ચર્ચા ઠીકઠીક લાંબી થઇ છે.

૨. કે.

(૪)

(ઉપરનો પત્ર મળ્યા પછી સમિતિ તરફથી ‘પ્રસ્થાન’ના વ્યવસ્થાપકને લખાયેલ પત્ર)

બ. નં. ૧૭૩

અમદાવાદ : ૧૩-૨-૩૯

માનનીય વ્યવસ્થાપક,

‘પ્રસ્થાન’ અમદાવાદ.

લાઇબ્રેરી,

આપશ્રીએ પાઠો મોકલેલો પૂણ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજનો લેખ તથા તે સાથેનો આપશ્રીનો તા. ૬-૨-૩૯નો પત્ર મળ્યો. હું બહારગામ હોઈ એનો જવાબ તરત નથી આપી શક્યો.

‘પ્રસ્થાન’ જેવું પ્રતિષ્ઠિત અને નિષ્પક્ષ મનાતું પત્ર, આવા એક અતિગંભીર અને મહત્વના પ્રશ્ન અંગે, જેનો તરફ ચાલું અન્યાયપૂર્ણ વલણ દાખવશે એવી સ્વપ્ને પણ આશા નહતી. આપના આ વલણથી જેનોને ખૂબ આઘાત લાગ્યા વગર નહી રહે.

આપે કેવળ લેખ જ પાઠો મોકલ્યો હોત અને એની સાથે જેવો પત્ર લખ્યો છે એવો પત્ર ન લખ્યો હોત તો કદાચ વિશેષ આઘાત ન થાત, પણ આપે એ પત્રમાં જે હકીકતો લખી છે એ અમને બહુ જ વાંધાભરી લાગે છે અને તેથી વિશેષ દુઃખ થાય છે.

આપ ‘પ્રસ્થાન’માં શ્રી ગોપાળજીભાઈએ લખેલ અને જૈનધર્મ સાથે સંબંધ ધરાવતા વિષયનો લેખ છપો, અને જ્યારે અમે એનો જવાબ લખીને મોકલીએ ત્યારે એને ‘પ્રસ્થાન’ માં સ્થાન આપવાનો ઈન્કાર કરો એટલું જ નહીં, પણ અમે મોકલેલો એ જવાબ (પ્રગટ થાય એ પહેલાં જ) શ્રી ગોપાળજીભાઈને વાંચવા મોકલી, એમની પાસે અમારા એ અપ્રગટ જવાબનો જવાબ લખી મંગાવો અને એને ‘પ્રસ્થાન’ માં પ્રગટ કરવાનો નિર્ણય કરો ત્યારે તો અન્યાયની હદ થતી હોય એમ લાગે છે. આપને

નથી લાગતું કે આ બીના કોઈ પણ ન્યાયપ્રિય કે સત્યપ્રિય પત્રને શોભા દેનારી નથી ? અમને તો લાગે છે કે આપના આવા વલણથી ન કેવળ જૈનોને જ દુઃખ થશે, પણ જોએ 'પ્રસ્થાન'ને એક પ્રતિષ્ઠિત પત્ર ગણે છે તેમને અને જોએ 'પ્રસ્થાન'ના પ્રથમકો છે તેમને પણ દુઃખ લાગ્યા વગર નહીં રહે.

જો બીજા પક્ષનો અભિપ્રાય પ્રકટ કરવાની આપની તૈયારી ન હતી તો આ ચર્ચા ઉપસ્થિત કર્યા પહેલાં જ આપે વિચારવું જોઈતું હતું. પણ જ્યારે આપે એ ચર્ચા શરૂ કરી છે ત્યારે તો આપે બીજા પક્ષને પણ અવકાશ આપવો જ જોઈએ. શુદ્ધ કામદાની દૃષ્ટિએ 'પ્રસ્થાન' માં શું પ્રગટ કરવું અને શું ન પ્રગટ કરવું એ આપની મુનસૂરીનો વિષય ભલે હોય, છતાં આવા પ્રસંગે અમારો અભિપ્રાય આપના પત્રમાં પ્રગટ થાય એવું દબાણ, નૈતિક દૃષ્ટિએ, અમે કરી શકીએ ખરા. આમ છતાં આપે અમારો લેખ છાપવાનો ઇન્કાર કર્યો તેથી ખૂબ દુઃખ લાગે છે.

અને સૌથી વિશેષ દુઃખની વાત તો એ છે કે અમારો જવાબ પ્રગટ નહીં કરવામાં આપ 'પ્રસ્થાન' નાં વધુ પાનાં રોકાઈ જાય એને કારણ ગણે છો.

બીજા કોઈ પત્ર તરફથી અમને આવા જવાબ મળ્યો હોત તો અમને નવાઈ કે દુઃખ ન લાગત, પણ 'પ્રસ્થાન'ને જે રીતે અમે જણીએ અને માનીએ છીએ એ દૃષ્ટિએ આપના તરફના આવા જવાબ માટે અમે જરા પણ તૈયાર ન હતા. પત્રની પ્રતિષ્ઠા અને ન્યાયનું મૂલ્ય ખ્યા કરતાં કંઈગણું વધારે છે એ સત્ય 'પ્રસ્થાન' ને સમજાવવાનું ન હો' ૩.

આ સ્થાને ૭ વાત પણ આપના ખ્યાલ ઉપર લાવવી જરૂરી જણાય છે—આપે શ્રી. ગોપ. ૭ બાંધનો લેખ પ્રગટ કર્યો પછી તેનો જે જવાબ અમે આપને પ્રગટ કરવા માટે મોકલ્યો તેને પ્રગટ કરવાનો ઇન્કાર કરવા ઉપરાંત (અમારો એ જવાબ ક્યાંય પણ પ્રગટ થાય તે પહેલાં જ) એને શ્રી. ગોપાળજીભાઈ ઉપર મોકલીને એનો જવાબ આપના પત્રમાં પ્રગટ કરવાનો આપ નિશ્ચય કરો એથી આપ પોતે આ ચર્ચાને જૈનોની વિરુદ્ધ અને એકતરફી રીતે પ્રોત્સાહન આપી રહ્યા છો એવી શંકા કરવાને કારણ નહીં મને ?

આશા છે કે યોગ્ય જણાય તો આ ચર્ચા અંગે જૈનો પ્રત્યેના આપના વલણમાં વેળાસર ફેરફાર કરી આભારી કરશો.

પત્રની પહેલોય લખશો. એ જ.

લી૦ આપનો

રતિલાલ દીપચંદ્ર કેસાઈ

વ્યવસ્થાપક

તા. ૬.

પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ધુરંધરવિજય મહારાજના લેખ અંગે અમારે આપને કશું લખવાનું નથી. એટલે આ પત્રમાં જે કંઈ લખ્યું છે તે આપે અમને પાછા મોકલેલા પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજય મહારાજના 'ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર' શીર્ષક લેખ અંગે સમજશો, કારણ કે, એ લેખ હજી સુધી ક્યાંય પ્રગટ નથી થયો.

શ્રી મહાવીરસ્વામીના માંસાહારનો શાસ્ત્રીય ખુલાસો

લે. મહોપાધ્યાય કાશીવિશ્વનાથ પ્રહ્લાદજી વ્યાસ
સાહિત્યાચાર્ય, કાવ્ય-સાહિત્યવિસારક,
મીમાંસા શાસ્ત્રી એસ. એ. એમ.

પ્રસ્થાનના કાર્તિક ૧૯૯૫ ના અંકમાં 'શ્રી મહાવીરસ્વામીના માંસાહાર' નામે લેખમાં (૧) કપોત નો કબૂતર (૨) માર્જાર નો ખિલાડો (૩) કુક્કુટ નો કુકડો અર્થ કર્યો છે, પરંતુ આયુર્વેદમાં તેના નીચે પ્રમાણે અર્થો થાય છે:-

૧ કપોત એટલે પારાવત. પારાવત નામનું ઈળ થાય છે. જુઓ સુશ્રુત સંહિતા અધ્યાય ૪૬, ઈળવર્ગ.

૨ માર્જાર એટલે ખટાશ. જુઓ વૈદ્યક શબ્દસિંધુ.

૩ કુક્કુટ એટલે ચૌપતીય ભાજી એટલે ચારપત્તાવાળી ભાજી. જુઓ શાલિગ્રામ નિષંકુ શાકવર્ગ.

શ્રી ગોપાલદાસે પ્રાણીવાચકના બદલે ઉપરના અર્થો કર્યા હોય તો વધારે બંધ બેસત, કારણકે આ ત્રીજોના ગુણ જોતાં શ્રી મહાવીરસ્વામીના રોગમાં તે અત્યંત ઉપયોગી છે. જુઓ પારાવત ઈળગુણ-દાહનાશક, જ્વરનાશક, તથા શીતળ. ચાપતીયા ભાજી દાહનાશક, જ્વરહર, શીતળ તથા મલરોધક (દસ્ત બંધ કરનારી). ખટાશ, ભાજીનાં શાક, દહીં નાખીને ખાટાં કરવાનો રિવાજ જાણીતો છે. એટલે ખટાશની જગ્યાએ દહીં લઈએ તો ઝાડાના રોગમાં અત્યંત ફાયદાકારક છે. આવી રીતે આ ત્રીજો પ્રભુ મહાવીર સ્વામીના રોગની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે, એટલું જ નહીં પણ પ્રભુ મહાવીર જેવા આત્માર્થી પુરુષ માંસાહાર ન કરે તે દૃષ્ટીએ ઉપરના અર્થો વધુ બંધબેસતા છે. વધુ માટે મારો "મહાવીર માંસાહારી કે શાકાહારી" નામે લેખ 'પ્રસ્થાન'માં છાપવા મોકલ્યો છે તે છપાવે જોઈ લેવો.

૭૩૩ શર્મસી, ઊંઝા.

નિવેદન

“પ્રસ્થાન” માસિકના ગયા ક્રાંતિક માસના અંકમાં છપાયેલ શ્રી. ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલના ‘મહાવીરસ્વામીનો માંસાહાર’ શીર્ષક લેખના પ્રતિકાર રૂપે પૂ. મુનિરાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી મહારાજનો એક લેખ ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ના ગયા અંકમાં અમે પ્રકાશિત કર્યો હતો. આ અંકમાં એ જ વિષયની ચર્ચા કરતા બીજા ચાર લેખો અમે પ્રકાશિત કર્યા છે.

માંસાહારનો આ પ્રશ્ન ઘણો ગંભીર અને મહત્વનો છે. તેમજ જૈન જનતા આ અંગે સાચી વસ્તુસ્થિતિ જાણવાને પણ વિશેષ ઉત્સુક છે. વળી આવી બાબતનો વેળાસર યોગ્ય ઉત્તર આપવામાં ન આવે તો સામાન્ય સમજના માણસોમાં જૈનધર્મ અને જૈન સિદ્ધાંત સંબંધી ગેરસમજૂતી ઉભી થવાનો પણ વિશેષ ભય રહે છે.

આ પરિસ્થિતિમાં એ પ્રશ્નનો યોગ્ય ઉત્તર આપવો અનિવાર્ય થઈ પડે છે. એટલા માટે આ અંક આખો એ પ્રશ્નના પ્રતિકારરૂપ ચાર લેખો માટે રોક્યો છે. નિયમ મુજબ માસિકનો સામાન્ય અંક પાંચ ફર્માનો કાઢવામાં આવે છે. પણ આ વખતે આ વિષયની અગત્ય સમજીને તેમાં પણ વધારો કરવો પડ્યો છે.

માસિકના આ અંક માટે બીજા બીજા વિષયોના લેખો પણ અમને મળેલા અમારી પાસે પડ્યા છે, પણ ઉપરના કારણસર એ બધાને આ અંકમાં પ્રગટ કરવાનું અમારે બંધ રાખવું પડ્યું છે.

આશા છે કે અમારી પરિસ્થિતિને સમજીને વાચકો અમને આ માટે ક્ષમા કરશે.

આ અંકના ફર્મા વધી જવાના કારણે, તેમજ બીજા અનિવાર્ય કારણોના લીધે અંક વખતસર તૈયાર નથી થઈ શક્યો તે માટે અમે વાચકોની ક્ષમા માગીએ છીએ.

અમને લાગે છે કે આ અંકમાંના લેખોથી માંસાહારના પ્રશ્ન ઉપર ઘણા સારા પ્રકાશ પડશે અને લોકોને એથી ખુબ જાણવાનું મળશે તેમજ સંતોષ થશે. અસ્તુ!

વ્યવસ્થાપક.

જૈનદર્શનમાં માંસાહારની ભ્રમણા

યાને

[ગોપાલદાસ છવાભાઈ પટેલના લેખનો જવાબ]

લેખક—આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરિછ

અહિંસા શિખરીના ઉત્તુંગ શિખરે વિલસતા જૈનદર્શનમાં માંસાહારને સ્થાન ન હોય, એ વિષયને લગતી અમારી લેખમાલા 'જૈન સત્ય પ્રકાશ'માં ચાલતી હતી. એ દરમિયાન એક મહાશય તરફથી "પ્રસ્થાન" પત્રના વર્ષ ૧૪, અંક ૧ ની એક નક્કલ અમને મોકલવામાં આવી, સાથેસાથ વિનવવામાં આવ્યું જે પ્રસ્તુત અંકમાં મુદ્રિત થએલ ગોપાલદાસ છવાભાઈ પટેલનો લેખ જૈનદર્શનને અસ્પૃશ્ય રૂપમાં ચીતરે છે, આપ આનો ઉચિત જવાબ આપશો.

પ્રસ્તુત લેખ જોયો. એની રચના વિચિત્ર અવધવોથી યોગ્યએલી હતી. આવા લેખથી ભદ્રિક જનતા વિપરીત વિચારણામાં ન પડે એવી વિચારણાથી જવાબ આપવા ચિત્ર પ્રેરાયું. યદ્યપિ પ્રસ્તુત લેખના પ્રતીકારરૂપ ક્રિતિપય વિચારો અમારી "સમીક્ષાભ્રમણ" શીર્ષક લેખમાળામાં આવી ગયા છે અને અવશિષ્ટ પશુ તે તે પ્રસંગે આવવાના હતા, છતાં કાલવિલાંબ અને પ્રકીર્ણક્રિતાને અંગે તાત્કાલિક આનો અલગ જવાબ આપવો ઉચિત સમજાયો. લેખકનાં વચનો ઠાંક્યા સિવાય કેવળ તેનો જવાબ વાચકવૃંદને ઉભડક જેવો લાગે તેની ખાતર ઉપયુક્ત સ્થલે લેખકનાં વચનો મૂકી જવાબ આપીશું. લેખકનાં વચનો—

"સામાન્ય રીતે જોતાં જૈનધર્મે પોતાના ઉદય પછીના સમયમાં વનસ્પત્યાહારના પ્રચારમાં એવો અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે, કે જૈનધર્મગ્રંથોમાં જૈનસાધુઓ કે જૈનધર્મના સંસ્થાપક મહાવીરસ્વામી માંસભિક્ષા કરતા એવો ઉલ્લેખ આવતાં જ એકદમ તો ખચવાય. પરંતુ પ્રાચીન જૈન ટીકાકારો કે જેમને તે જમાના સાથે અથવા તે જમાનાની પરંપરાઓ સાથે આપણા કરતાં વધુ પરિચય હોવો સંભવે છે, તેઓ પશુ માંસ શબ્દનો અર્થ માંસ જ અને માછલી શબ્દનો અર્થ માંછલી જ કરે તો પછી સામાન્ય અનુવાદકને તો વધુ વિચારવાનું રહે જ નહિ, એટલે જે જે સ્થલે કોઈ પશુ પ્રાચીન ટીકાકારે માંસ શબ્દનો અર્થ માંસ જ ક્યો હોય એવું માનુસ પડે તે તે સ્થલે 'શ્રી પુંજભાઈ જૈન ગ્રંથમાલા' ના પુસ્તકોમાં માંસનો અર્થ માંસ જ કરેલ છે."

ઉપરના કથનમાંથી નીચે પ્રમાણે સારાંશો તરી આવે છે—

૧ જૈનધર્મે પોતાના ઉદયકાલમાં વનસ્પત્યાહારના પ્રચારમાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો ન હતો.

૨ જૈનધર્મે પોતાનો ઉદય થયા બાદ ઘણા સમયે એટલે કે માંસ અર્થ કાયમ રાખનાર ટીકાકારોના કાલ બાદ વનસ્પત્યાહારના પ્રચારમાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો.

૩ વનરપત્યાહારમાં અગત્યનો ભાગ ભજવાયા પહેલાં, જૈનોમાં માંસાહાર છુટથી થતો હતો, અને તેનો પ્રતિબંધ ન હતો.

૪ પ્રભુ મહાવીરે માંસાહાર કર્યો હતો.

૫ પ્રાચીન ટીકાકારે માંસ શબ્દનો અર્થ માંસ જ અને માછલી શબ્દનો અર્થ માછલી જ કરેલ છે.

૬ પ્રાચીન ટીકાકારે ભલે વનરપતિ અર્થ કર્યો હોય, છતાં પણ કોઈક પ્રાચીન ટીકાકારની ટીકામાંથી માંસ અર્થ મળી શકતો હોય તો તે જ અમે કાયમ રાખેલ છે.

પ્રથમ સારાંશનો જવાબ—જૈનદર્શન એ નિવૃત્તિપ્રધાન અગ્નેડ દર્શન છે, જેનું અણાહારી પદ-બ્રોહ્મ—એ અવિરમરણીય લક્ષ્ય છે. આ દર્શન કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારના આહારપ્રચારમાં અથ્ર ભાગ ભજવી શકે જ નહિ. પરંતુ જેઓ આહાર સિવાય રહી શકતા નથી, તેઓ આહાર તો જરૂર લેશે. આ આહાર અવ્યવસ્થિત રીતે જે લેવાય તો મહાહિંસામય આહાર લઈ દુર્ગતિના ભાગી બની જાય, આવી પરિસ્થિતિમાં દુર્ગતિથી બચાવવા પૂરતું જણાવી શકે છે કે વનરપતિનો નિરવલ આહાર મળી શકે છે, તેનાથી નિર્વાહ કરી આગળ વધશો નહિ. એવી જાતનો ઉપદેશ જૈનધર્મે પોતાના ઉદય સમયે જતો કર્યો નથી. એટલું જ નહિ પણ જોરશોરથી ચાલુ રાખેલ છે.

વર્તમાન શાસનમાં જૈનધર્મનો ઉદયકાળ પરમાત્મા મહાવીરનો સમય હતો. જ્યારે પ્રભુ મહાવીર, પ્રજાસમુદ્ર ગણધર ભગવન્તો, ચોદ હજાર શ્રમણો, છત્રીસ હજાર શ્રમણીઓ, પ્રતિમાધારી આનન્દ પ્રમુખ શ્રમણોપાસકો અને સુલભા પ્રમુખ શ્રમણોપાસિકાઓ અનેક લક્ષ પ્રમાણમાં અસ્તિત્વ ધરાવતાં હતાં. એ સમયના આગમમાં ઉપર જણાવેલ ઉપદેશ અપૂટ ભર્યો હતો, જે વિદ્યમાન આગમમાં સ્પષ્ટ જોધ શકાય છે.

દ્વિતીય સારાંશનો જવાબ—જૈનધર્મે પોતાના ઉદય સમયે જે ઉપદેશ વરસાવ્યો અને ગુંથ્યો તેનાથી અધિક ઉપદેશ અદ્વાવદિ કોઈ પણ વરસાવવા કે ગુંથવા સમર્થ થયેલ નથી. કારણકે તીર્થંકર દેવ જેવા જ્ઞાનદિવાકર દ્વાદશાંગીના ઉપદેશક હતા, અને સર્વાક્ષરસાંનિપાતી ગણધર ભગવન્ત જેવા શ્રુતકેવલી ગુંથનહાર હતા.

તૃતીય સારાંશનો જવાબ—કેષિકના અભિપ્રાય પ્રમાણે વનરપત્યાહારના પ્રચારમાં અગત્યનો ભાગ ભજવાયા પહેલાંનો કાળ પ્રભુ મહાવીરથી માંડીને વિવાદાસ્ત પાકોના આઠ ટીકાકાર સુધીનો સહેજે કહી શકાય. આ કાળમાં જૈનોમાં માંસાહાર છુટથી થતો હતો, અને પ્રતિબંધ ન હતો આવું જે લખવું યા સૂચવવું તે નિમિડ અસત્તાને આભારી છે. પ્રભુ મહાવીરના કેવલ્ય જીવનથી જીવન્ત દશામાં વર્તતા, તે કાલ સુધીના ઠાણાંગાદિ અનેક આગમોમાં માંસાહારને પુનઃ પુનઃ ધિક્કારી નરકાદિ ઘોર દુઃખના સાધન તરીકે વર્ણવેલ છે. આ હકીકત વિદ્યમાન આગમમાંથી દીવા જેવી જોઈ શકાય તેમ છે.

ચતુર્થ સારાંશનો જવાબ—ભગવાન મહાવીર કે જેઓ ધીર, વીર, ગમ્ભીર, દયાના સાગર, ઘોર તપસ્વી, નિડર અને અનેક નિરવલ ઔષધના જ્ઞાતા હતા. અને ધર્મને માટે કોઈની પણ પરવા ન રાખતા, તેઓ માંસાહાર કરી શકે જ નહિ અને કરેલ પણ નથી. આ વિષયમાં ક્ષેષિકને પણ એક જ પાઠ મળેલ છે, વધારે મળી શકવાના

નથી, અને જે પાઠ તેમને મળેલ છે તેમાં પણ અન્ય જ વસ્તુ છે, જે અમો આગળ સવિસ્તર બતાવીશું.

પંચમ સારાંશનો જવાબ—મૂલ પાઠમાં માંસ અને માછલી શબ્દ જ નથી. કિંતુ મંસં યા મંસલયં, મચ્છં યા મચ્છયં શબ્દ છે, છતાં માંસ અને માછલી શબ્દ લખવાનું જે સાહસ તે તેમની માંસાહાર સિદ્ધ કરવાની ઉત્કટ મનોભાવાનાનું જ પરિણામ છે. પ્રાચીન ટીકાકાર મહારાજે ઉપરના શબ્દોનો માંસ જ અને માછલી જ અર્થ કરેલ છે એવું જે લખવું તે અલ્પજ્ઞતા યા મતાગ્રહને આભારી છે.

વિદ્યમાન જૈન સાહિત્યમાં સૌથી પ્રાચીન આગમ ટીકા ઉપક્રમ્મ થતી હોય તો શ્રી હરિભદ્રસૂરિમહારાજની છે. તેઓ પણ પોતાથી પ્રાચીન ટીકાકારના વિચાર જણાવતાં ઈળ વિશેષ અર્થ જણાવે છે. જુઓ તેમનાં વચનો—

“અન્યે ત્વમિદધતિ વનસ્પત્યધિકારાત તથાવિધફલામિધાને તથા ચાહ.....”

અર્થ—અન્ય-ખીજઓ-પ્રાચીન ટીકાકારો વનસ્પત્યધિકારનો આ પાઠ હોવાથી તથાવિધ ફળો લેવાનાં છે એમ જણાવે છે.

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ પણ તે અર્થને કેમ વળગી ન રહ્યા? આના જવાબમાં જણાવવાનું જે આ અર્થ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજને અમાન્ય તો નથી જ, કારણ કે તેનું ખંડન કર્યું નથી તેમજ અહુમાનસૂચક અહુવચનગર્ભિત અન્યે શબ્દનો પ્રયોગ કરેલ છે. હરિભદ્રસૂરિમહારાજે પ્રસિદ્ધ અર્થ જે કાયમ રાખ્યો તેનું કારણ એમ સમજાય છે કે “**ऋजुमार्गेणि सिध्यन्तं को हि वक्रेण साधयेत्**” એ કથનને અનુસાર ઉત્સર્ગપવાદની ફલગુંથણી સામે રાખી પોતાના વિવેચન તરીકે પ્રસિદ્ધ અર્થ જણાવે છે. આ જણાવવાથી ખીજો અર્થ માર્ગો ન જાય તેને માટે અન્યે કહી તે પણ બતાવી આપે છે. આ ઉત્સર્ગપવાદની ફલગુંથણીમાં અઘાવધિ અનેક લેખકો ભૂલાવામાં પડી ચૂક્યા છે. ઉત્સર્ગપવાદની ફલગુંથણીનો કાંઈક ચિતાર અમારી ‘સમીક્ષાબ્રમાવિષ્કરણ્ય’ શીર્ષક લેખખાળામાં પ્રથમ આવી ગયેલ છે. તે સ્થળે જોવા અમો પુનઃ પુનઃ સ્વચીએ છીએ.

પષ્ટસારાંશનો જવાબ—લેખક પોતાના શબ્દોમાં જણાવે છે કે જે સ્થળે કોઈ પણ પ્રાચીન ટીકાકારે માંસ જ અર્થ કરેલ હોય તે સ્થળે તે જ અર્થ અમે કાયમ રાખેલ છે. હવે આ સ્થલમાં લેખકને પૂછવામાં આવે છે કે ‘કોઈ પણ પ્રાચીન ટીકાકાર એટલે શું?’

૧ અનેક પ્રાચીન ટીકાકારમાંથી મનગમતા એક પ્રાચીન ટીકાકાર ?

૨ અનેક ટીકાકારમાંથી સૌથી પ્રાચીન હોય તે ટીકાકાર ?

૩ એક જ જે પ્રાચીન ટીકાકાર હોય તે ?

આમાંથી પ્રથમ અર્થ સ્વીકારવામાં આવે તો આપોઆપ વાત નકકી થઈ જાય છે. અન્ય પ્રાચીન ટીકાકારો વનસ્પતિ અર્થ બતાવે છે તેનો અનાદર કરવામાં અને અમુકને જ માનવામાં લેખકનો શો મુદ્દો સમાયેલ છે તે જણાવવાનું બાકી રહે છે. માંસાહાર સિદ્ધ થતો બંધ થઈ જાય એ તો નહિ હોય ?

ખીજો અર્થ સ્વીકારવામાં આવે તો સૌથી પ્રાચીન ઉપલબ્ધ ટીકાકાર શ્રી હરિભદ્ર-સુરિ મહારાજ છે. અને તેમના કરતાં પણ જે પ્રાચીન ટીકાકાર છે તેમનાં વચનો હરિભદ્રસુરિ મહારાજ પોતે જ પોતાની ટીકામાં મૂકે છે. તે સ્પષ્ટ જણાવે છે કે આનો અર્થ અમુક જાતનાં ફળો સમજાવે.

ત્રીજો અર્થ સ્વીકારવામાં આવે તો, જ્યાં બે ટીકાકારનાં વચનો હશે ત્યાં શું કરશો ? અથવા જ્યાં એક જ ટીકાકારે બે રીતે વ્યાખ્યાન કર્યું હશે ત્યાં શું કરશો ?

વસ્તુતઃ ધાર્મિક ગ્રન્થ હોવાથી, સાધુના આચારને લગતું વર્ણન હોવાથી, વનસ્પત્યાદિનું પ્રકરણ ચાલતું હોવાથી, અમુક જાતનાં ફળો યા અમુક જાતની વનસ્પતિ ભેવી તે જ રાજ્યમાર્ગ છે. કવચિત્ ટીકાકારોએ આખાલગોપાલ પ્રસિદ્ધ અર્થ જે જણાવેલ છે તે પણ બાણીપભોગાદિકને અર્થે ઉત્સર્ગાપવાદની મર્યાદાને આશ્રીને છે.

આગળ ચાલતાં લેખક, પ્રભુ મહાવીરનો માંસાહાર સાખીત કરવા ભગવતી સૂત્રને સામે રાખી ગોશાલને પ્રભુ મહાવીર જેવો જણાવવા માંગે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેથી પણ વિશેષ સ્થાન આપે છે. જુઓ લેખકનાં વચનો—

“ શ્રીમદ્ ભગવતી સૂત્રના પંદરમા શતકમાં આજીવિક પંચના તીર્થંકર ગોશાલક સાથે જૈનતીર્થંકર મહાવીરને થયેલા ઝગડાની સુવિરત્વ કથા છે. આજીવિકા સમ્પ્રદાય પણ તે જમાનામાં જૈન ઐદ્ધ કે બ્રાહ્મણ પંથો જેટલું જ મહત્વનું સ્થાન ભોગવતો હતો. એ વસ્તુની કલ્પના ઐદ્ધ સમ્રાટ્ અશોકે આજીવિક સાધુઓને ગુફાઓ અર્પણ કર્યાના ત્રણ શિલાલેખો મળી આવ્યા છે, તે ઉપરથી આવશે. જૈન ગ્રંથોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આજીવિક સાધુઓ ઊંચ અને ઘોર તપો કરતા તથા જીભની ઢોલુપતા ઠોડી ઘી તેલાદિ રસો વિનાનો ગમે તેવો ખોરાક નિરપેક્ષપણે ખાઈ લેતા. ઐદ્ધ ગ્રંથોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ગોશાલક પણ મહાવીરની પેઠે જ નમ્ર રહીને ટાઢ તડકો સહન કરતો. ગોશાલકને વિશિષ્ટ તપ કરવાથી પોતાના શરીરમાંથી તેજ્જ્વેસ્વા-તેજનો ગોળો બહાર કાઢી સામા માણસ પર ફેંકીને તેને બાળી નાખવાનું સામર્થ્ય-પ્રાપ્ત થયું હતું. એ વસ્તુ તો ભગવતી સૂત્ર પણ સ્વીકારે છે. સરઆતમાં ગોશાલક તથા મહાવીર સાથે પણ રહ્યા હતા, પરંતુ પછીથી જુદા પડી ગયા હતા. ગોશાલકને મહાવીરની પહેલાં જિનપદ પ્રાપ્ત થયું હતું, અને પોતાના શિષ્ય સમુદાય સાથે જુદો ફરવા લાગ્યો હતો. મહાવીર પણ તેના પછીથી થોડા વર્ષે જિનપદ પ્રાપ્ત કરી શિષ્ય સમુદાય સાથે વિચરવા લાગ્યા. પરંતુ તે બંનેને એક ખીજની જિનપદ પ્રાપ્તિ વિષે અતિસ્પષ્ટ શંકા હતી. અને તે વસ્તુ જ તે બંનેના વિરોધનું મૂળ બની.”

ઉપરના કથનમાંથી નીચે પ્રમાણે સારાંશો તરી આવે છે--

- ૧ ગોશાલક આજીવિક મતનો તીર્થંકર હતો.
- ૨ મહાવીરસ્વામીને ગોશાલક સાથે ઝગડો થયાની કથા ભગવતી સૂત્રના પંદરમા શતકમાં છે.

૩ આજીવિક સમ્પ્રદાય જૈન ઐદ્ધ કે બ્રાહ્મણ પંથ જેટલું જ મહત્વનું સ્થાન ભોગવતો હતો. કારણ કે ઐદ્ધ સમ્રાટ્ અશોકે આજીવિક સાધુઓને ગુફાઓ અર્પણ કર્યાના ત્રણ શિલાલેખો મળી આવ્યા છે. તથા જૈન ગ્રંથોમાં આજીવિક સાધુના તપનું

વર્ણન આવે છે. તથા બોદ્ધ ગ્રંથમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ગોશાલક મહાવીરની જેમજ અવસ્થા રહી ટાઢ તડકો સહન કરતો હતો.

૪ તેજ્ઞેશ્યા-એટલે પોતાના શરીરમાંથી તેજનો ગોળો બહાર કાઢી સામા પર ફેંકી તેને બાળી દેવાનું સામર્થ્ય.

૫ શર્યાતમાં ગોશાલક તથા મહાવીર સાથે રહ્યા હતા.

૬ ગોશાલક મહાવીર પહેલાં જિન થયો હતો, અને મહાવીર પાછલથી જિન થયા હતા.

૭ મહાવીર પ્રભુને ગોશાલકના જિનપદમાં અને ગોશાલકને પ્રભુ મહાવીરના જિન પદમાં ખુલ્લે ખુલ્લી શંકા હતી.

પ્રથમ સારાંશનો જવાબ—તીર્થંકર એ જૈનોનો ગુણુ નિષ્પન્ન શબ્દ છે. એનો અર્થ એવો થાય છે કે જે તીર્થની સ્થાપના કરે તે તીર્થંકર કહેવાય. હવે તીર્થ એટલે શું તે જણાવવાનું બાકી રહે છે. આ બાબતમાં મહાપુરુષો આ પ્રમાણે જણાવે છે. જેનાથી ભવસમુદ્ર તરી શકાય તે તીર્થ કહેવાય છે. આવી વસ્તુ કઈ હોઈ શકે ? જિનપ્રવચન. આ પ્રવચન નિરાધાર રહી શકતું નથી માટે તેના આધારભૂત પ્રથમગણુપર યા ચતુર્વિધ સંધ પણ તીર્થ કહેવાય. આ રીતે અનેલા તીર્થંકર નામને પરમાત્મા મહાવીરે યથાર્થ કરી બતાવ્યું હતું. પરંતુ ગોશાલક તીર્થંકર હતો એવો એક પણ ઉલ્લેખ જૈન સાહિત્ય આપી શકતું નથી. ઈતર સાહિત્ય જે આપી શકતું હોય તે વાત મૂલ પાઠ સાથે બહાર પાડવાની લેખકને જરૂર છે. તથા ભગવતીજીમાં ગોશાલકને પોતાના માટે જે જિન શબ્દ વાપર્યો હતો તે પણ ખોટો છે, એમ પ્રભુ મહાવીરે કહ્યું હતું. અને ગોશાલકે પણ પ્રાન્તે આજીવિક સમુદાય સમક્ષ કયુલ કયુ હતું.

આજીવિક મતના તીર્થંકર થવાનું તો બાળુ પર રહ્યો, પરંતુ આજીવિક મતના આજ સંસ્થાપક તરીકેનો ગોશાલાના જીવનમાં પ્રકાશ પાડતો એક પણ ઉલ્લેખ લેખક આપી શકેલ નથી. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો પણ બોદ્ધના 'મહિન્દ્રમનિકાય' નામના ગ્રંથને આધારે માને છે કે નન્દવચ્ચ કિસસંકિરમ્ય, ગોશાલકની પહેલાંના આજીવિક મતના ગુરુ હતા. તથા ભગવતી સૂત્રમાં પણ આજીવિક સમયથી આત્માને ભાવનાર તરીકે ગોશાલાને ઓળખાવેલ છે, પરંતુ આજીવિક મતના સ્થાપક તરીકે નહિ. આ બાબતમાં હાલ એટલું કહી શકાય કે ગોશાલકે આજીવિક મતના ગુરુ તરીકેનો ભાગ ભજવ્યો હતો. અત એવ આજીવિક-એટલે ગોશાલક શિષ્ય કહી શકાય, પણ ગોશાલક શિષ્ય હોય તે જ આજીવિક છે તેમ નહિ. આજીવિક શબ્દનો અર્થ ગોશાલક શિષ્ય સિવાયનો પણ છે એ વાત ભગવતી ટીકાકાર સ્પષ્ટ જણાવે છે. જુઓ તેમનાં વચનો—

આજીવિકા નાગ્ન્યધારિણો મિશ્નુવિશેષાઃ, ગોશાલકશિષ્યા इत्यन्ये ।

અર્થ—નક્ષ દરનાર એક જાતના ભિક્ષુકો આજીવિક કહેવાય છે. અન્ય ગોશાલકના શિષ્ય એવો અર્થ કરે છે.

દ્વિતીય સારાંશનો જવાબ—ગોશાલકને પ્રભુ મહાવીર સાથે ઝગડો થયો હતા એમ નહિ લખતાં પ્રભુ મહાવીરને ગોશાલા સાથે ઝગડો થયો હતો એમ લખી, પ્રવૃત્ત ઝગડામાં અથ્થ ભાગ ભજવવાનું સ્થાન પ્રભુ મહાવીરને સમર્પણ કરવા લેખક

પ્રેરાયેલ છે તે ખરેખર પ્રભુ મહાવીર પ્રત્યેની તેમની વિષમ મનોભાવનાને આભારી છે.

વસ્તુતઃ સત્ય શું છે એમ પૂછવામાં આવતાં તેને જણાવવા પ્રભુ મહાવીરનો પ્રયાસ હતો. જ્યારે પોતે કરેલી જિન તરીકેની પ્રસિદ્ધિ કેમ ટકાવી રાખવી તેને માટે ગોશાસકનો પ્રયાસ હતો. આ વિષયમાં ભગવતીજીનું પંદરમું શતક શું કહે છે તે અમો આગળ બતાવવીશું.

તૃતીય સારાંશનો જવાબ—લેખકના લખવા પ્રમાણે જે અશોક રાજ આજીવિક મતનો નથી, જેના માનસે ઐહધર્મને મહત્વનું સ્થાન આપ્યું છે, તે અશોક આજીવિક મતને તેના જ જેટલું મહત્વનું સ્થાન આપી શક્યો કઈ રીતે આપી શકે? કિન્તુ અન્ય કોઈ નિમિત્તથી આપેલ હોય, નૃપતિઓ કોઈ પણ વ્યક્તિ યા સમૂહને કારણે વિશેષથી સ્થાન સમર્પી પદા કરી આપે તેથી તે વ્યક્તિ યા સમૂહ તે કાલના અન્ય ધર્મો જેટલું જ મહત્વનું સ્થાન ભોગવતો હતો એમ માની લેવું ઠીક નથી. આજીવિક મત જો જૈન, ઐહ યા બ્રાહ્મણ ધર્મ જેટલું મહત્વનું સ્થાન ભોગવતો હોત તો આજો નામશેષ નહિ થતાં જૈન ઐહ યા બ્રાહ્મણ ધર્મની જેમ અસ્તિત્વમાં હોત. તથા આજીવિક મતના ઉપાસક તરીકે પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિના ઉલ્લેખ નહિ મળતાં પુનઃ પુનઃ હાલા હાલા નામની કુંભારજીનું નામ ભગવતીજીમાં આવે છે. તેને ત્યાં ગોશાસક રહ્યો હતો અને આજીવિક સંપ્રદાય પણ ત્યાં પુનઃ પુનઃ એકત્રિત થતો હતો. આ ઉપરથી પણ સમજી શકાય તેમ છે કે આજીવિક મત કેટલે દરજ્જે પહોંચ્યો હશે. હવે આપણે આજીવિક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ તરફ ધ્યાન આપીએ. આજીવિક—એટલે અમુક પ્રકારે આજીવિકા ચલાવનાર વ્યક્તિ વિશેષ. આજીવિકા તો જગતમાં સહુ કોઈ અમુક અમુક પ્રકારે ચલાવે જ છે. તો પછી આમાં વિશેષ શું? આને માટે કહી શકાય કે શુભાશુભ નિમિત્તાદિ બતાવવાને જે આજીવિકા ચલાવે તે આજીવિક કહેવાય. જ્યારે વિશિષ્ટ આધ્યાત્મિક ગુણોને જણાવનાર જૈન શબ્દ જૈનધર્મ સાથે જોડાય છે ત્યારે ઉપર જણાવેલ અર્થવાળો આજીવિક શબ્દ જે મતની સાથે જોડાયેલ છે, તે મતનું તત્ત્વ દષ્ટિએ મહત્વનું સ્થાન કેટલું હોય તે પણ સમજી શકાય તેમ છે. તથા પરિગ્રહના પરિહારી, વાયુવત વિહારી જે મુનિગણ તેના સભ્ય તરીકેનો દાવો ધરાવનાર બિહુઓને શુદ્ધઓનો નિયત વાસ અને તેના પોતાના નામે પદ્માઓ શા માટે? આ શિલાલેખો જ બતાવે છે કે આજીવિક સાધુઓ પરિગ્રહત્યાગમાં જાનદષ્ટિએ કેટલે સુધી પહોંચ્યા હતા.

જૈન ગ્રંથમાં આજીવિક સાધુના વિશિષ્ટ તપનું વર્ણન આવે છે, માટે જૈનદર્શન જેટલું જ મહત્વનું સ્થાન આજીવિક મતનું હતું એવું જે જણાવવું તે પણ વ્યાજબી નથી. આજીવિક સાધુઓના અને જૈન સાધુઓના તપમાં વિશાળ અંતર છે. જુઓ આજીવિક સાધુના તપવર્ણનો પાઠ—

“ આજીવિયાળં ચડવિવહે તથે પન્નતે, તંજહા ઉગ્ગતથે,
ઘોરતથે રસણિજ્જહળતા, જિહ્મંદિયપહિસંલીળતા ॥ ”

સ્થાનાંગ સૂત્ર, સ્થાન-૪, ઉદ્દેશક-૨, સૂત્ર-૩૦૯

અર્થ— આજીવિક સાધુઓનો ચારપ્રકાર તપ છે. તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે

જાણવા, ૧. અષ્ટમાદિ ઉચ્ચ તપ, ૨. આત્મનિરપેક્ષ ધૈર તપ, ૩. કૃતાદિરસનો ત્યાગ, અને ૪. સારાનરસા આહારમાં સમભાવ રાખવો.

જ્યારે જૈનમુનિઓનો તપ ૧૨ પ્રકારનો છે, ત્યારે ઉપરનો પાઠ આજીવિક સાધુઓને ૪ પ્રકારનો તપ જણાવે છે. આ વાતને સહકાર આપતાં જીવો ટીકાકાર મહારાજનાં વચનો ‘આર્હતાનાં તુ દ્વાદશઘા’ જૈન મુનિઓનો તે ૧૨ પ્રકાર તપ હોય છે. આ ઉપરથી સમગ્રશે કે ઉપરનો પાઠ જૈનસાધુ અને આજીવિક સાધુના તપની સમાનતા જણાવતો નથી, કિન્તુ એમ જણાવે છે કે જૈન સાધુઓ કરતાં આજીવિક સાધુઓનો તપ અલ્પ પ્રકારનો હોય છે. આ પ્રકારના પાઠ પકડીને જૈન જેટલું જ આજીવિક મતને સ્થાન આપવું તે આજીવિક મતને આગળ લાવવાના સાહસનું પરિણામ છે.

બૌદ્ધગ્રંથમાં ગોશાલા નગ્ન ફરી ટાઢ તડકો સહન કરતો એવા ઉલ્લેખો હોવાથી પ્રભુ મહાવીરની કોટીમાં તેને મૂકવો તે પણ સાહસ છે. ભલે ગોશાલક નગ્ન ફરી ટાઢ તડકો સહન કરતો હોય, પરંતુ તેની પાછળ ભાવનાનું ચક્ર જુદું હતું અને પ્રભુ મહાવીરની પાછળ જુદું હતું. મહત્ત્વ એ આંતરિક ગુણને અવલમ્બનારી છે. કેવળ બાહ્ય વસ્તુને જ જો અવલમ્બતી હોય તો કુતરાઓ પણ નગ્ન ફરી ટાઢ તડકો સહન કરે છે માટે તેને પણ મહત્ત્વનું સ્થાન આપવું પડશે.

લેખકને ગોશાલાની જીવનકથામાં બૌદ્ધગ્રંથ જો પ્રમાણભૂત હોય તો નીચેના બૌદ્ધગ્રંથના પુરાવા પણ લેખકે ટાંકવા જોઈતા હતા. જીવો બૌદ્ધગ્રંથો-અંગુત્તર નિકાયના પ્રથમ ભાગમાં મહૂપલિ વર્ગમાં નીચે પ્રમાણે છે—

“હે ભિક્ષુઓ, આ અવની ઉપર મિથ્યાદષ્ટિ જેવો બીજો કોઇ અહિતકર પાપી નથી. મિથ્યાદષ્ટિ એ સર્વ પાપોમાં શિરોમણિ છે, કારણ કે તે સદ્મર્થી વિમુખ રાખે છે. હે ભિક્ષુઓ, આવા મિથ્યાદષ્ટિ ધણા છે. પણ મોઘપુરૂષ ગોશાલક જેવું અન્યનું અહિત કરનાર, હું બીજા કોઇને જોતો નથી. સમુદ્રમાંથી જળ જેવી રીતે અનેક માછલીઓને દુઃખદાયી અહિતકર અને ઘાતક નીવડે છે, તેવી રીતે સંસારસાગરમાં મોઘપુરૂષ (બ્રામક-ખલ પુરૂષ) ગોશાલક અનેક જીવોને ભ્રમમાં નાખીને દુઃખદાયી અને અહિતકર નીવડે છે.”

મનિઝમનિકાયમાં ગોશાલાના આચારના વર્ણનમાંનો થોડો ભાગ—

“સત્યક કહે છે કે હે ગૌતમ, કેટલાક માત્ર કાપ ભાવનાને સેવે છે, ચિત્ત ભાવનાને નહિ. તે કોણ છે એમ બૌદ્ધે પૂછ્યું ત્યારે સત્યકે કહ્યું કે નંદવચ્ચ કિસસંકિચ્ચ અને મહૂપલિ ગોશાલક આજીવિકાચાર્યો અચેલક છે, આચારમુક્ત છે. .... સત્યકે જ્યારે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે પુદ્ગે પૂછ્યું કે હે સત્યક, શું તે લોકો આટલાથી જ સંતોષ પામે છે? સત્યકે જવાબમાં કહ્યું કે હે ગૌતમ, તેમ નથી. તેઓ પાછલથી ખુબ પ્રણીતરસ ભોજન જમે છે તેથી તે લોકોની કાયા યજવાન્ અને અરખીવાલી થાય છે.”

આ રીતે બૌદ્ધ ગ્રંથમાં અન્ય વર્ણન છોડી મન ગમતી કોઇક વાત લખને તેના પર જે ઇમારત બાંધવી તેમાં શુદ્ધ કેમ નિવાસ કરી શકે.

અતુર્થ સારોશનો જવાબ—તેજોલેશ્યાનો અર્થ લખવામાં લેખકે ગમ્ભીર ભૂલ કરી છે. શરીરમાં કોઈ તેજનો ગોળો અલગ મૂકી રાખ્યો નથી કે જેને અહાર

કાઠીને તોપના ગોળાની જેમ ફેંકે. જૈનધર્મના ઊંડા જ્ઞાનના અભાવે લેખક આ જૂલના ભોગ બનેલા છે. તેમને તેજોલેક્ષ્યાનું સ્વરૂપ કોઈ જૈન વિદ્વાન પાસે સમજવાની જરૂર છે.

પંચમ સારાંશનો જવાબ—ગોશાલક પ્રભુ મહાવીરનો શિષ્યાભાસ હતો. તેનું જીવન કુટુંબી હતું. પ્રભુના ખીજા ચોમાસા બાદ તે શિષ્ય તરીકે ૭ વર્ષથી અધિક સમય સુધી પ્રભુ મહાવીરને શરણે રહ્યો હતો. આ સાથે રહેવાના સમયમાં પણ વચ્ચે વચ્ચે જૂદો પણ રહ્યો હતો. આવી પરિસ્થિતિ છતાં પણ લેખક 'શર્યાતમાં ગોશાલક તથા મહાવીર સાથે પણ રહ્યા હતા' એમ લખી એ મિત્ર યા સમકોટીની વ્યક્તિ હોય એવું જણાવવાનું રૂપક આપે છે, તે ગોશાલકને શિષ્યરે ચડાવવાની મનોભાવનાને આભારી છે.

ષષ્ઠ સારાંશનો જવાબ—ગોશાલક જિન હતો જ નહિ જે વાત પ્રભુ મહાવીરે ગણ્યવી હતી અને ગોશાલકે પ્રતિ કબુલ પણ કરી હતી. તે પછી ગોશાલક પ્રથમ જિન હતો કે નહિ તેની ચર્ચા કરવી તે નકામી છે. કદાચ ગોશાલકે પોતાને જિન તરીકે ઓળખાવવા જે પ્રયાસ સેવ્યો હતો તેને આશ્રીને લેખક પ્રાથમિક જિન ગણ્યવવા માગતા હોય તો તેમાં પણ પ્રાથમિકપણું ધટી શકતું નથી.

પરમાત્મા મહાવીર ચારિત્ર અંગીકાર કર્યા બાદ ૧૨૧ વર્ષે જિન અને સર્વજ્ઞ થયા હતા. આ સાડા બાર વર્ષના કાળમાં શર્યાતનાં એ ચોમાસાં ગયા બાદ ગોશાલક તેમનો શિષ્ય થયો હતો. કાલક્રમે પ્રભુ મહાવીર નવમું ચોમાસું વજ્રભૂમિમાં કરી તદુપરાંત પણ ત્યાં એ માસ વિચરી કુર્મગામ તરફ વિહાર કરી ગયા હતા. આ સમયે પણ ગોશાલક સાથે જ હતો. રસ્તામાં તલના છોડનો પ્રશ્ન, વૈચ્યાયનનું ગોશાલક પ્રત્યે તેજોલેક્ષ્યાનું મૂકવું, પ્રભુ મહાવીરનું શીતલેક્ષ્યા મૂકી ગોશાલકને બચાવવું, તલના છોડની ખીના સત્ય કરવી, ગોશાલકનું નિષ્ક્રિયાનું પ્રહણુ કરવું; ઈત્યાદિ અનેક ઘટના બન્યા બાદ ગોશાલક પ્રભુ મહાવીરથી જૂદો થયો. આ જૂદા થવાની ક્રિયા પ્રભુના ચારિત્ર કાલની ગણનાએ ૧૦મા વર્ષના ઉત્તર દલમાં ઘટી હતી. હવે પરમાત્મા મહાવીરને જિન અને સર્વજ્ઞ થવાને લગભગ ત્રણ વર્ષ જેટલો કાળ બાકી રહ્યો કહી શકાય. આ દરમિયાન અલગ પડેલ ગોશાલકે અનુકૂલ સંયોગ પામી તેજોલેક્ષ્યા સાધવી શરૂ કરી; જેમાં છ માસનો અવધિ જોઈ એ છે. આ સાધ્યા બાદ શરીર પરથી તપના ધા રૂઝાવી લોકના વિશેષ પરિચયમાં ઉતરવા લાગ્યો, એટલે કે પ્રભુ મહાવીરદેવથી પૃથક્ થયા પછી, તેજોલેક્ષ્ય સાધી, ચયમાં ઉતરવા લાગ્યો, એટલે કે પ્રભુ મહાવીરને લગભગ ૧ વર્ષ જેટલો સમય પસાર લોકોના પરિચયમાં આવવા સુધીમાં ગોશાલકનો લગભગ ૧ વર્ષ જેટલો સમય પસાર થયો ગણી શકાય. આ ૧ વર્ષ બાદ કરતાં હવે ભગવાન મહાવીરને જિન અને સર્વજ્ઞ થવાને એ વર્ષ લગભગનો સમય બાકી રહ્યો છે. આ એ વર્ષની શર્યાતમાં ગોશાલક પાસે તેજોલેક્ષ્યા ભલે હોય પરંતુ જિન યા સર્વજ્ઞ તરીકે પ્રસિદ્ધ થવાની સામગ્રી તો હતી જ નહિ. માનવ આવી ખીસે જિન યા સર્વજ્ઞ કહેવરાવવા લલચાય, અથવા દુનિયા તેને માની લે યા લાંબા કાળ સુધી તે નબી શકે એ બનવું અસંભવિત છે. પરંતુ દુનિયાનાં શુભાશુભ નિમિત્તો કહે અને તે વાત સાચી પડે જાય, ત્યારે જ માનવ જિન યા સર્વજ્ઞ કહેવાવા લલચાય છે, અને દુનિયા પણ અમુક અંશે માને છે. આ શુભાશુભ નિમિત્તો વચાર્થ વકલૂત્વ હન્રસ્થાને માટે અષ્ટાંગ નિમિત્તાદિના અધ્યયને આધીન છે. આ અધ્યયનના સાધન તરીકે, પૂર્વોમાંથી ઉદ્ધરીને અષ્ટાંગ નિમિત્તને રચનાર જે ૭ દિશાચરો

ગોશાલકને મળ્યા હતા તેમનો સહવાસ કહી શકાય. આ છ દિશાયરો ટીકાકાર ભગવન્તના અભિપ્રાય પ્રમાણે પ્રભુ મહાવીરના શિષ્ય થયેલા શિષ્યો હતા. આ શિષ્યો પ્રભુના કેવલ્ય પછીના હોવાથી સિદ્ધ થાય છે કે પ્રભુ મહાવીર પ્રથમ જિન અને સર્વજ્ઞ થયા હતા અને ગોશાલક પાછળથી જિન અને સર્વજ્ઞ કહેવરાવવા લલચ્યાયો હતો. સૂચિ-કારના વ્યાખ્યાન પ્રમાણે આ છ દિશાયરોને પ્રભુ પાર્થનાથના શિષ્ય તરીકે ગણીએ તો પણ અડચણ નથી, કારણકે પ્રભુ મહાવીરના કેવલ્ય જીવનબાદ ઘણા કાળ સુધી પ્રભુ પાર્થનાથના શિષ્યો હતા. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે ગોશાલકને તેજેલેશ્યા સિદ્ધ થયા બાદ થોડા સમયના અંતરે છ દિશાયરો મળ્યા હોય અને તેની પાસેથી તત્કાળ ગોશાલકે જાણી લીધું હોય તો પ્રથમ જિન કહેવરાવવા કેમ ન લલચ્યાય? આના જવાબમાં જણાવવાનું જે આ ઘટના, ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બે વર્ષના કાળની અંદરની છે, જિન અને સર્વજ્ઞ કહેવરાવવાની હુંદ્ર આપનાર અષ્ટાંગ નિમિત્તનું અધ્યયન સાધારણ કોટીનું તો ન જ હોય. ઉચ્ચ કોટીનું અધ્યયન વિશેષકાલ માગે તે સ્વાભાવિક છે. તેમાં પણ ગોશાલક જેવા અપલને તો ઘણો લાંબો કાલ જોઈએ તેમાં તો કહેવું જ શું? અર્થાત આ રીતે પણ ગોશાલક પ્રથમ જિન કહેવરાવવા લલચ્યાઈ શકે તેમ નથી, તથા ભગવતી સૂત્રમાં ગોશાલકે પોતાની જિન તરીકેની પ્રસિદ્ધિ કર્યાનું સ્થાન શ્રાવસ્તી નગરી જણાવી છે અને તે સમય ગોશાલકની પ્રવ્રજ્યાવું ચોવીશમું વર્ષ હતું અને ભગવાન મહાવીરને જિન અને સર્વજ્ઞ થયાનું તેરમા વર્ષની ઉપરનું દલ હતું. આની પૂર્વે જિન તરીકે ગોશાલકે પ્રસિદ્ધિ કર્યાનો કાળ અને સ્થાન જેવામાં આવતું નથી.

સપ્તમ સારાંશનો જવાબ—પ્રભુ મહાવીરના જિનપણામાં ગોશાલકને સંદેહ હતો નહિ, કારણે પ્રભુ મહાવીર જિન છે, એ વાત તેણે પોતે કલ્પુલ કરી છે. ગોશાલક જિન છે કે નહિ તેવો સંદેહ ભગવાન મહાવીરને હતો જ નહિ. તેમને તો ગોશાલક જિન નથી એવો નિશ્ચય જ હતો. વળી ગોશાલકે પણ પ્રાન્તે એ વાત કલ્પુલ કરી છે. આ હકાકત ભગવતીનું ૧૫ મું શતક ૨૫૪ બતાવી આપે છે.

આગળ ચાલતાં લેખકે પરમાત્મા મહાવીરનો માંસાહાર સિદ્ધ કરવા શ્રી ભગવતી સૂત્રના પંદરમા શતકને સામે રાખી તેના સારરૂપે કેટલુંક લખાણ કરેલ છે. આ લખાણમાં કેટલાએ અગત્યના મુદ્દાઓ જતા કરવામાં આવ્યા છે અને કેટલાએક પોતાના ધરના મૂકવામાં આવ્યા છે. હાલ એ વ્યાખતમી ચર્ચા જતી કરી શ્રી ભગવતી સૂત્રનાં ૧૫ મા શતકમાં જે આવે છે, તેને અનુસરીને, કેટલુંક ઉપયોગી વર્ણન નીચે પ્રમાણે જણાવીએ છીએ—

શ્રાવસ્તી નગરીના ઈશાન કોણમાં કોણક નામનું ચૈત્ય હતું. આ નગરીમાં આજીવિક મતની ઉપાસિકા હાલાહાલા નામની કુંભારણુ રહેતી હતી. એકદા મંખલિપુત્ર ગોશાલક, કે જેની પ્રવ્રજ્યાને ૨૪ વર્ષ થયાં છે તે, એ કુંભારણુની આગળમાં (વિકેપ કામ રાખવાની શાલામાં) આવીને ઉતર્યો, અને આજીવિક સમુદાય સહિત આજીવિક મતથી પોતાના આત્માને ભાવતો હતો.

પૂર્વે એકદા ગોશાલકની પાસે છ દિશાયરો આવ્યા હતા. જેનાં નામ—(૧) સાણુ (૨) કંદલ (૩) કણ્ઠિકાર (૪) અહિદ્ર (૫) અગ્નિવૈશ્યાયન અને (૬) ગોમાસુપુત્ર અર્જુન,

એ રીતે હતાં. ટીકાકારની વ્યાખ્યા પ્રમાણે આ ૭ દિશાચરો શિથિલ થયેલા, ભગવાનના શિષ્ય હતા. અને ચૂર્ણિકારની વ્યાખ્યા પ્રમાણે પ્રભુ પાર્શ્વનાથના સંતાનીયા હતા. આ ૭ દિશાચરો પૂર્વાર્ણવમાંથી ઉદ્ધરીને અષ્ટાંગ નિમિત્ત, ગીત નિબંધ અને ગાન નિબંધને રચે છે, અને ચારિત્રપતિત હોવાથી શુદ્ધ સ્થાનના અભાવે ગોશાલકને આશરે રહેલ છે.

આ સ્થળમાં ગોશાલકે આ ૭ દિશાચરો પાસેથી અષ્ટાંગ નિમિત્તનો અભ્યાસ કર્યો હતો, એવો ઉલ્લેખ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં નથી. છતાં પણ પૂર્વાપરના પાંદને આધારે આ અર્થ માનવો જ પડે છે. અતઃ એવ કલ્પસુખોધિકા વજરેમાં નીચે પ્રમાણે જણાવેલ છે:

“ત્યક્ત્રતશ્રીપાર્શ્વનાથશિષ્યાત્ અષ્ટાંગનિમિત્તં વાધીત્યાહંકારેણ સર્વજ્ઞોહમિતિ ક્વ્યાપયતિ સ્મ ।”

અર્થ--ચારિત્રપતિત પાર્શ્વનાથના શિષ્યની પાસેથી અષ્ટાંગ નિમિત્તને ભણીને અહંકારથી ‘હું સર્વજ્ઞ છું’ એવી પ્રસિદ્ધિ ગોશાલકે કરી હતી. સારાંશ એ આવ્યો કે આ ૭ દિશાચરો પાસેથી ગોશાલકે અષ્ટાંગનિમિત્તનો અભ્યાસ કર્યો હતો. હવે આ ગોશાલક અષ્ટાંગમહાનિમિત્તના, સામાન્ય માણસને અવિદિતસ્વરૂપવાળા નિર્દેશ માત્રથી, સર્વપ્રાણુ ભૂત જીવ અને સત્ત્વ સમ્બન્ધી, અસત્ય ન ઠરાવી શકાય એવી, નિમિત્તના વિષયભૂત ૭ વસ્તુ જણાવે છે. તે ૭ આ પ્રમાણે છે. (૧) લાભ, (૨) અલાભ, (૩) સુખ, (૪) દુઃખ, (૫) જીવન અને (૬) મરણ. આથી ગોશાલક શ્રાવસ્તી નગરીમાં જિન નહિ છતાં, જિન તરીકે, અરિહંત નહિ છતાં અરિહંત તરીકે, કેવલી નહિ છતાં કેવલી તરીકે પોતાને ઓળખાવવા લાગ્યો. આ ઘટનાથી શ્રાવસ્તી નગરીમાં ભારે ચર્ચા ઉભી થઈ. જગો જગો પર ક્ષોડાનાં ટોળેટોળાં મળી વાતો કરવા લાગ્યાં કે હે ભાઈઓ, ગોશાલક પોતાની જાતને જિન તરીકે જણાવે છે તે કદા રીતે માન્યું જાય? આ અવસરે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. એકવાર શ્રી ગૌતમસ્વામી ગોચરી અર્થે નીકળ્યા ત્યારે જનસમૂહના મુખે તે જ વાત તેમણે સાંભળી. આથી તેમણે શ્રીમહાવીર પ્રભુ પાસે સકલ વૃત્તાન્ત નિવેદન કર્યું, અને પૂછ્યું કે ભગવાન, આ હકીકત કદા રીતે બની? હું ગોશાલકનું ચરિત્ર જનમથી ચારમ્ભીને સાંભળવા ચાહું છું. ત્યારે પ્રભુ મહાવીરે જણાવ્યું કે—હે ગૌતમ, ગોશાલક પોતાને જિન કહેવરાવે છે, પરંતુ તે હકીકત મિથ્યા છે. આ બાબતમાં હું નીચે પ્રમાણે જણાવું છું—

“મંખલિ નામનો એક મંખ-ચિત્રો બતાવી આજીવિકા ચલાવનાર ભિક્ષુ હતો. તેને ભદ્રા નામની ભાર્યા હતી. એકદા આ ભદ્રા ગર્ભવતી થઈ. આ મંખલિ મંખ ચિત્ર-ફલકને હાથમાં લઈ ગામોગામ ચિત્ર બતાવી આજીવિકા ચલાવતો, ગર્ભિણી ભદ્રા સાંચે સરવણુ નામના સન્નિવેશમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં ગોખલુલ નામના ક્ષાત્રણુની ગૌશાલાના એક ભાગમાં પોતાની ચીજ વસ્તુ મૂકી, ગામમાં ભિક્ષાટન કરતો, રહેવાનું સ્થાન શોધવા ગયો. પરંતુ અન્યત્ર સ્થાન નહિ મળવાથી જ્યાં ચીજ વસ્તુ મૂકી હતી ત્યાં જ આવીને રહ્યો. આ અવસરે ગર્ભકાલ પૂર્ણ થવાથી ભદ્રાએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. અને ગૌશાલામાં ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી તેનું નામ ગોશાલક રાખ્યું. આ ગોશાલકે પિતાના ધંધામાં પ્રવીણ અને ઉમર લાયક થતાં, તે જ ધંધો શરૂ રાખ્યો. હે ગૌતમ! મેં ૩૦ વર્ષ ગૃહસ્થાવાસમાં પસાર કરી એક દેવદૂબ્યને લઈને પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી

હતી. હે ગૌતમ ! નાર્દ પ્રથમ ચોમાસું અસ્થિક ગામની નિશ્રાએ થયું અને ખીલું ચોમાસું કરવા હું રાજગૃહી નગરીના નાલંદાપરામાં આવેલ વણકરની વણટશાલામાં આવ્યો હતો. આ અવસરે ઉપર જણાવેલ મંખલિપુત્ર ગોશાલક પણ ત્યાં આવ્યો અને ચીજ વસ્તુ બાજુમાં મૂકી ગામમાં ભિક્ષાટન કરતો જગ્યા શોધવા લાગ્યો. છેવટે જગ્યા નહિ મળવાથી અમે હતા ત્યાં જ આવીને રહ્યા. આ દરમિયાન હે ગૌતમ ! હું પ્રથમ માસ-ક્ષમણના પારણે ભિક્ષાર્થે વિજય નામના ગાથાપતિને ત્યાં ગયો. તેણે ઘણા જ આદરથી વહોરાવ્યું અને પંચ દિવ્ય પ્રગટ થયાં. લોકો વિજય ગાથાપતિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. આ હકીકત ગોશાલકે જાણી અને જાતે જર્જને પણ તપાસી. આદમાં હે ગૌતમ ! મને આવીને કહ્યું કે—“ હે ભગવાન ! આપ મારા ધર્મ ગુરુ છો અને હું આપનો શિષ્ય છું.” આ વાત મેં સ્વીકારી નહિ... યાવત્ ચોમાસું પૂર્ણ થયે હું કોલાક સંનિવેશમાં ગયો; પાછળ રહેલ ગોશાલકે મારી ઘણી શોધ કરી. છેવટે પોતાનાં લુગડાં, રાંધવાનાં ભાજનો અને ચિત્રદલક વગેરે લોકોને આપી, દાદી મુજ મુંડાવી, મને આવીને મળ્યો. અને પ્રદક્ષિણા દર્ષ વંદન નમસ્કાર કરી કહેવા લાગ્યો કે “ હે ભગવાન, આપ મારા ધર્માચાર્ય અને હું આપનો અતેવાસી છું.” હે ગૌતમ ! આ વાત મેં સ્વીકારી હતી. ત્યારબાદ મંખલિ પુત્ર ગોશાલકની સાથે પ્રણીત ભૂમિમાં ૬ ચોમાસાં પસાર કર્યાં હતાં.

[સંક્ષિપ્ત વર્ણન હોવાથી, અને સ્થાન અનિયત હોવાથી એક ચોમાસું અને તદુપરાંત બે માસ વજ્રભૂમિમાં પસાર થઇ ગયા હતા. તેનો આ સ્થળમાં ઉલ્લેખ નથી જતાં પણ તે સમજી લેવાનાં છે. જુઓ કલ્પસુખોધિકા—

“ તત્તો વજ્રભૂમ્યાં વહ્વ ઉપસર્ગાં इति कृत्वा नवमं वर्षारात्रं तत्र कृतवान्, चातुर्मासिकतपश्च. अपरमपि मासद्वयं तत्रैव विहृतवान्, वसत्य-भावाच्च नवमं वर्षारात्रमनियतमकार्षीत् ”

અર્થ—પ્રણીતભૂમિનાં છ ચોમાસાં બાદ કઠિન કર્મો ખયાવા લાયક ઉપસર્ગો વજ્રભૂમિમાં થશે, એમ સમજી પ્રભુ મહાવીરે નવમું ચોમાસું વજ્રભૂમિમાં કર્યું અને સાથેસાથ ચોમાસી તપ પણ કર્યો હતો. આ ચોમાસા ઉપરાંત પણ ભગવાન મહાવીર બે માસ ત્યાં જ વિચર્યા હતા. તથાવિધ સ્થાનના અભાવે નવમું ચોમાસું અનિયત થયું હતું.]

હે ગૌતમ ! એકદા મંખલિ પુત્ર ગોશાલકની સાથે સિદ્ધાર્થ ગામથી દુર્મંગામ તરફ મેં વિહાર કર્યો. રસ્તામાં એક સ્થળે પત્રપુષ્પવાળો તલનો છોડ જોઈને ગોશાલકે મને પૂછ્યું કે આ તલનો છોડ નિષ્પન્ન થશે કે નહિ ? અને આ તિલ પુષ્પના સાત જીવો મરીને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? આના જવાબમાં મેં જણાવ્યું જે નિષ્પન્ન થશે. અને તિલ પુષ્પના સાત જીવો મરીને આ જ તલના છોડની એક શિંગમાં સાત તલરૂપે ઉત્પન્ન થશે. આ વાતની ગોશાલકને શ્રદ્ધા ન થઇ અને મને ખોટો ઠરાવવા ધીરેથી પાછલ રહી તે તલના છોડને ઉખેડી એક બાજુ મૂકી દીધો. ત્યારબાદ આકાશમાં ધનધૌર વાદળ ચડી આવ્યાં, વૃષ્ટિ થઇ, અને તે તલનો છોડ પાછો ભૂમિમાં જમી ગયો. અને મેં ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે તેની સ્થિતિ બની.

હે ગૌતમ ! એક વાર મંખલિપુત્ર ગોશાલકની સાથે મેં દુર્મંગામ તરફ વિહાર કર્યો. આ ગામની બહાર વૈશ્યામત નામના બાલ તપસ્વીએ, મસ્કરી કરનાર ગોશાળા પર

તેજ્ઞેશ્યા મૂકી, અને મેં શીતલેશ્યા મૂકી તેને બચાવ્યો. તથા ગોશાલકના પુછવાથી તેને તેજ્ઞેશ્યાની વિધિ પણ જણાવી. હે ગૌતમ! એકદા મંખલિપુત્ર ગોશાલકની સાથે કૃર્મત્રામથી સિદ્ધાર્થગામ તરફ મેં વિહાર કર્યો. રસ્તામાં પેહું તલના છોડવાળું સ્થાન આવ્યું. ગોશાલકે પૂર્વની વાતને તાજી કરી. યાવત્ તપાસ કરતાં મારા કહેવા પ્રમાણે નીકળ્યું. આ સમયે ગોશાલકે પરિવર્તવાદને સ્વીકાર્યો અને મારાથી જુદો પડ્યો. જુદા પડ્યા બાદ ગોશાલકે તેજ્ઞેશ્યા સાધી. એકદા ગોશાલકને છ દિશાયરો મળ્યા... યાવત્ આ શ્રાવસ્તીમાં આવીને અબ્જિન છતાં બિન કહેવરાવી રહ્યો છે, પરંતુ હે ગૌતમ! તે વાત મિથ્યા છે.

આ રીતે પરમાત્મા મહાવીરે ગૌતમ મહારાજને ગોશાલકનું જન્મથી ચારંબી ચરિત્ર કહી સંભળાવ્યું. ગોશાલકનું આ ચરિત્ર નગરમાં ચર્ચાતાં, તે બીના ગોશાલકના જ્ઞાન પર આવી. પ્રચલ્લ કોપાનલે તેને ઘેરી લીધો. તે આતાપન ભૂમિથી હાલાહાલા કુંભારજીને ત્યાં આવ્યો અને આજીવિક સમુદાય પણ ત્યાં એકત્રિત થયો. આ અવસરે ગાયત્રીને માટે નીકળેલા પ્રભુ મહાવીરના શિષ્ય આનન્દ નામના અણુગાર, નજીકમાંથી આવ્યા જતા હતા. ગોશાલકે તેમને બોલાવી, ચાર વણિકનું દષ્ટાંત આપી ધમકી આપતાં કહ્યું કે, “હે આનન્દ! તારા ધર્માચાર્યને આ હકીકત જણાવ.” આનન્દ મુનિવરે શીઘ્ર આવીને પ્રભુ મહાવીરને સઘળું નિવેદિત કર્યું. અને પૂછ્યું કે ભગવન્! ગોશાલક તપ-તેજથી બાળવા સમર્થ છે? તારે પ્રભુએ જણાવ્યું કે, “હે આનન્દ! ગોશાલક તપ-તેજથી બાળવા સમર્થ છે, પરંતુ તેનું સામર્થ્ય તીર્થંકર ભગવતો પાસે ચાલી શકતું નથી, કારણકે તેઓ તેના કરતાં અનન્તગુણ વિશિષ્ટ તપવાળા હોય છે, અને જ્ઞાનના ભંડાર હોય છે. હે આનન્દ, તમે જન્મને ગૌતમાદિ મુનિવરોને ખબર આપો કે ગોશાલક શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પ્રત્યે વિપરિણામવાળો થયો છે માટે કોઈએ તેની સાથે ચર્ચા કરવી નહિ. આનન્દ મુનિવરે જન્મને કહ્યું. એટલામાં તો ગોશાલક પોતે જ આજીવિક સમુદાય સાથે પ્રભુ મહાવીર પાસે આવ્યો. અને પરમાત્મા મહાવીરને કહેવા લાગ્યો કે-હે આયુષ્મન્, કાસ્થપ, તમે મને તમારા શિષ્ય મંખલિપુત્ર ગોશાલક તરીકે જાહેર કર્યો, તે બહુ સાઈ ક્યું છે. પરંતુ ધ્યાન રાખજો કે તમારો શિષ્ય જે ગોશાલક હતો તે તો મરીને દેવ-લોકમાં ઉત્પન્ન થયો છે, અને તેનું શરીર ઘણું સાઈ જણી મેં તેમાં પ્રવેશ કર્યો છે, માટે હું તો અન્ય જ છું.”

આ સાંભળી પરમાત્મા મહાવીરે કહ્યું:” હે ગોશાલક, જેમ કામ ચેર, પકડવા પાછળ પડેલા માણસોથી બચવા શુભ સ્થાન ગોતે, અને તે ન મળ્યે આંગળી યા તરખલું આડું રાખી પોતાને ઢંકાએલ માને તેવી સ્થિતિ તેં કરી છે. પરંતુ આમ કરવું તને ઉચિત નથી. તું તે જ ગોશાલક છે” આ સાંભળતાં જ ગોશાલકનો કોપાનલ ફાટી નીકળ્યો, અને અતિ તુચ્છ શબ્દોમાં ભગવાન્ મહાવીરનું અપમાન કરવા લાગ્યો. પ્રભુ મહાવીરનું ખોટી રીતે અપમાન થતું જણી ભકિતરસથી પ્રેરાઈ ક્રમશઃ સર્વાનુભૂતિ અને સુનક્ષત્ર મુનિવરે કહ્યું કે-ભલા-ગોશાલક! જેની પાસેથી એક પણ ધાર્મિક વચન શિષ્યા હોમ્મએ તેનું કેટલું બહુમાન સાચવવું જોઈએ, તેને બદલે જે ભગવાન્ મહાવીરે તને રીક્ષા આપી છે, સુંદર શિષ્યામણી આપી છે, યાવત્ આજીવત કર્યો છે તેમને મારે આ

રીતે બોલવું તને ઉચિત નથી.” બસ, આ સાંભળતાં જ અગ્નિમાં ઘી હોખાયું. એટલે કે ગોશાલકે તેજોલેશ્યા મૂકી, ક્રમશઃ તે બંનેને બાળી નાંખ્યા. ત્યારબાદ ફેર પ્રભુ મહાવીરે ગોશાલકને સમજાવ્યો, છતાં પણ નહિ સમજતાં ભગવાન મહાવીરના પર જ તેજોલેશ્યા મૂકી. આ તેજપુંજ પ્રભુ મહાવીરને પ્રદક્ષિણા દર્ષ પાછો ફરી ગોશાલકના જ શરીરને તપાવતો તેમાં પેસી ગયો. ત્યારબાદ ગોશાલકે પ્રભુ મહાવીરને કહ્યું કે હે કાશ્યપ ! તમે હવે છ માસમાં પિત્તજ્વરથી પીડાઇને મરશો. ત્યારે પ્રભુ મહાવીરે જણાવ્યું કે, “હે ગોશાલક ! છ માસમાં મરવાને બદલે હું તો બીજા ૧૬ વર્ષ જીવવાનો છું. પણ તું પોતે તારી જ તેજોલેશ્યાથી સાત દિવસમાં પિત્તજ્વરથી પીડાઇ, અગ્નિન ભાવમાં જ મરણને શરણુ થવાનો છે.”

ત્યારબાદ પ્રભુ મહાવીરે મુનિઓને બોલાવીને કહ્યું કે, “હે આર્યો, જેમ તૃણરાશિ બાળી ગયા બાદ નિરતેજ ને હતતેજ બની બંધ તેમ, ગોશાલક પોતાની જ તેજોલેશ્યાથી નિરતેજ ને હતશક્તિક થયેલ છે. હવે તમે તેની પાસે જઈ તર્ક-દલીલ અને પ્રમાણ પૂર્વક ધર્મચર્ચા કરી તેને નિરતાર કરો.” આ સાંભળી મુનિવરો ગોશાલક પાસે ગયા અને ચર્ચા કરી. ગોશાલક જવાબ આપવા યા કંઈ પણ પ્રતિકૂલ કરવા સમર્થ થઈ શક્યો નહીં, યાવત્ નિરતાર બની ગયો. આ સ્થિતિ જોઇ કેટલાએ આજીવિક સાધુઓ ગોશાલકને છોડી પ્રભુ મહાવીર પાસે જઈ શિષ્ય બન્યા, અને કેટલાએક ગોશાલક સાથે જ રહ્યા. ગોશાલક જે કામ સાધવા આવ્યો હતો તે નહીં સધાવતી તે લાંબી દૃષ્ટિ ફેંકે છે, જોડા દીર્ઘ શ્વાસો લે છે, દાદીના વાળ તોડે છે, ફુલા કુટે છે, હાથ ધ્રુબવે છે અને જમીન પર પગ પછડે છે, યાવત્ અરેરે હું હત થઈ ગયો, એમ જલ્પન કરતો કોષ્ટક ઉદ્ધાનમાંથી નીકળી હાલાહાલા કુંભારણુને ત્યાં આવ્યો છે.

હાલાહાલા કુંભારણુના મુકામ પર આવ્યા બાદ ગોશાલક દાહ શમાવવા માટે આંબાની ગોટલી ચૂસે છે, મઘપાન કરી પુનઃ પુનઃ નાચે છે, ગાન કરે છે અને હાલાહાલા કુંભારણુને નમસ્કાર કરે છે, અને માટીવાળા પાણીથી પોતાના શરીરને સીંચી રહ્યો છે. છેવટે સાતમી રાત્રિએ તેનાં કર્મદળો ઢીલાં થયાં, સમ્યગ્દર્શને તેના હૃદયમાં નિવાસ કર્યો. અને પોતાની ભૂલનો ખ્યાલ આવતાં નીચે પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો—

“હું જિન નથી. હું તે જ મંબલિપુત્ર ગોશાલક છું. મેં શ્રવણહત્યા કરી, ધર્માચાર્યની ઘોર આશાતના કરી, હું અગ્નિન ભાવમાં જ મરણુને શરણુ થવાનો છું. પરમાત્મા મહાવીર જિન છે, સર્વજ્ઞ છે યાવત્ ફેવલી છે.” આ વિચાર આવ્યા બાદ આજીવિક સાધુઓને બોલાવી ઉપરના વિચારો તેમને જણાવ્યા અને કહ્યું કે મારા મરણુ બાદ મારા શબને ડાખ્યા પછે દોરકું આંધી ત્રણ વાર મોંઠા પર ચૂંકી, શ્રાવસ્તી નગરીના ચૌટામાં આમતેમ ધસડાવે અને જાહેર ઉદ્દેશણા કરવો કે આ મંબલિપુત્ર ગોશાલક જ હતો આ જિન હતો જ નહિ. આ શ્રમણુધાતી છે અને અગ્નિન ભાવમાં જ મરણુને શરણુ થયેલ છે. તથા ભગવાન મહાવીર સાચા જિન છે. આ અગ્નિમના વિચારો કહી ગોશાલકનો જીવ તે કલેવર છોડી પરલોકની મુસાફરીએ ચાલ્યો ગયો.

હવે પોતાના વડીલની આજ્ઞાને લોપ ન થાય, અને આજીવિક સમ્પ્રણયની લખુતા પણ ન થાય, એ ધરિદાથી આજીવિક સાધુઓએ મુકામનાં દ્વાર બંધ કરી, તેમાં

શ્રાવસ્તી નગરી ચીતરી અને ગોશાલકે જણાવ્યા પ્રમાણે કરી પાછા દ્વારા ખોલી નાખ્યાં. અને લોક સમક્ષ ધામધુમથી તેના અવસાન મહોત્સવ ઉજવ્યો. પ્રભુ મહાવીર અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા.

આ સમયે મેંદિક નામનું ગામ હતું, તેના ઈશાન કોણમાં શાલકોષ્ઠક નામનું ઉદ્યાન હતું તેની સમીપે માલુકા નામનું વન હતું. તથા એ નગરીમાં રેવતી નામની ગાથાપત્ની રહેતી હતી. પરમાત્મા મહાવીર આમાનુઆમ વિહાર કરતા આ મેંદિક ગામની બહારના શાલકોષ્ઠક ઉદ્યાનમાં સમોસર્યા. આ સમયે પરમાત્મા મહાવીરનું શરીર રોગથી ઘેરાયેલ હતું. પિત્તબ્ધર ઝેર રૂપમાં હતો અને દસ્તમાં લોહી પડતું હતું. પ્રભુની આ સ્થિતિ જાણી મિથ્યા દર્શનીઓ ખોલી રહ્યા છે કે મહાવીરસ્વામી ગોશાલકે મૂકેલ તેજોલેશ્યાના તાપથી પિત્તબ્ધરવાળા થયા છે. અને ગોશાલકના જણાવ્યા પ્રમાણે છ માસમાં જ ઇશ્વરસ્થભાવે મરણને શરણુ થશે. આ બીના, માલુકા વનની પાસે તપતપતા સિંહ નામના અણુગારના જાણુવામાં આવી, જેઓ પ્રભુ મહાવીરના અનન્ય રાગી આત્મકલ્યાણી શિષ્ય હતા. આથી સિંહ અણુગારના મનમાં વિચાર આવ્યો કે આ રોગમાં પરમાત્મા જે દેહ છોડી દેશે તો મિથ્યાદર્શનીઓના મિથ્યા પ્રસાપો સત્ય ઈરશે. આ વિચારથી તેમણે દુઃખના આવેશમાં કર્ણુ વિદ્યાન શરૂ કર્યો. આ હકીકત જાણી પ્રભુ મહાવીરે મુનિઓ મોકલી સિંહ અણુગારને ખોલાવી લીધા અને કહ્યું કે હે સિંહ, હું ગોશાલકની તેજોલેશ્યાના આઘાતથી છ માસમાં મરવાનો નથી, પ્રત્યુત સાધિક ૧૬ વર્ષ પર્યંત જિન સ્વરૂપમાં જ વિચરીશ (જતાં પણ બાહ્ય દેખાતા વ્યાધિથી ગભરાતા હો તો તેને મટાડવા હું ઉપાય બતાવું છું) આ મેંદિક ગામમાં રેવતી નામની ગાથાપત્ની રહે છે. તેણીએ મારા માટે ‘**દુવે કવોયસરીરા ઉવક્કહિયા**’ એ કોળાં (એ કોળાનો કોળાપાક) તૈયાર કર્યાં છે તેને નહિ લેતાં, ગઈ કાલે પોતાના માટે જે ‘**મજ્જારકહપ કુક્કુહમંસપ**’ બિરાલિકા ઔષધિથી સંસ્કારેલ બિળેરૂં (બિળેરાપાક) કરેલ છે, તેને લાવો. આ વાત સાંભળી સિંહ અણુગારના આનન્દનો પાર ન રહ્યો. અને બિળેરાપાક લાવી પ્રભુને આપ્યો. પરમાત્મા મહાવીરે પણ બિલમાં સર્પ ઉતરી જાય તેમ રાગરહિતપણે શરીરરૂપ કોણમાં તેને ઉતારી દીધો. આ બિળેરાપાક અંદર જતાં જ વ્યાધિ શાંત થઈ ગયો, અને દેવ દેવી, શ્રમણુ શ્રમણી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા વર્ગમાં આનન્દનો પાર રહ્યો નહિ.

આ ઉપર જણાવેલ હકીકત ભગવતી સૂત્રના પંદરમા શતકની છે. આમાં પ્રભુ મહાવીરે રેવતી નામની ગાથાપત્નીને ત્યાંથી શું લાવવું અને શું ન લાવવું તેના સંબંધમાં સિંહ અણુગારને જણાવેલ હતું, તે વર્ણનના મૂલ પાઠ માંહેલા અમુક શબ્દોને આધારે લેખક પ્રભુ મહાવીરનો માંસાહાર સિદ્ધ કરવા માંગે છે.

આ બાબતમાં ખરૂં સ્વરૂપ શું છે, અને શું હોઈ શકે તેનો નિર્ણય કરવા વિવાદપ્રસ્ત શબ્દોવાળો પાઠ આખી પછી તેના પર વિચાર ચલાવીશું, મૂલપાઠ—

“**તં ગચ્છહ ણં તુમં સીહા | મેંદિયગામં નગરં રેવતીપ ગાહવતિનીપ ગિહે, તત્થ ણં રેવતીપ ગાહાવતિનીપ મમં અટ્ટાપ દુવે કવોયસરીરા ઉવક્કહિયા, તેહિ નો અટ્ટે, અત્થિ સે અન્ને પારિયાસિપ મજ્જારકહપ કુક્કુહમંસપ તમાહરાહિ, વ્પણં અટ્ટે |**”

મામાન્ય અર્થ—પ્રભુ મહાવીર કહે છે કે—“ હે સિંહ અભુગાર, આ મેદિક ગામ નામના નગરમાં રેવતી નામની ગાથાપત્નીનું ઘર છે, ત્યાં તમે જન્મ અને ત્યાં રેવતી ગાથાપત્નીએ મારા માટે જે “ દુલ્લે કવોયસરીરા ” જે કોળાનો પાક અનાવેલ છે, તેની જરૂરત નથી, પરંતુ ગત દિને તેણીએ પોતાને માટે જે “ મજ્જારકહપ કુલ્લકુલમંસપ ” વિરાલિકા નામની ઔષધિથી સંસ્કૃત કરેલ પિત્તેરાપાક કરેલ છે તેને લાવો, તેની જરૂરત છે. આ ઉપર જણાવેલ પાકમાંના ઉપર લખેલ ત્રણ શબ્દયુગ્મો વિચારવાના છે. આ ત્રણ યુગ્મના છ શબ્દો નીચે પ્રમાણે છે—

સૂત્ર શબ્દ	સંસ્કૃત શબ્દ
૧ કવોય	કપોત
૨ સરીર	શરીર
૩ મજ્જાર	માર્જાર
૪ કહપ	કૃતક
૫ કુલ્લકુલ	કુલ્લકુલ
૬ મંસપ	માંસક

આ છ શબ્દોના શા શા અર્થ થાય છે તે આપણે ક્રમશઃ વિચારીએ, જેથી પ્રસ્તુતમાં કયો અર્થ લઈ શકાય તે સ્પષ્ટ સમજાય.

૧ કપોત શબ્દનો અર્થ

કપોત એટલે પારાવત, જુઓ અમરકોશ પારાવતઃ કલરવઃ કપોતઃ હરે પારાવત અને કપોત પર્યાય શબ્દ થયા, ત્યારે પારાવત શબ્દનો અર્થ જોઈએ. પારાવત એક જાતની વનસ્પતિ—જુઓ સુશ્રુતસંહિતા પારાવતં સમધુરં હૃદય-મત્યગ્નિવાતનુત્ ॥ લોકમાં પ્રાણીવાચક તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલા શબ્દો પણ વેદક પ્રક્રિયામાં વનસ્પતિ અર્થમાં વપરાયેલા છે. અને તે પ્રાણીવાચક શબ્દોના પર્યાય શબ્દો પણ તે વનસ્પતિના વાચક તરીકે વપરાયા છે. જેમકે—વાનરી અને મર્કટી આ બે પર્યાય શબ્દ છે તેનો અર્થ વાંદરી થાય છે. હવે વેદક પ્રક્રિયામાં વાનરી શબ્દનો અર્થ જેમ કૌંચા થાય છે તેમ તેનો પર્યાય જે મર્કટી શબ્દ તેનો અર્થ પણ કૌંચા થાય છે. તેવી રીતે કાકાહ્વા અને વાયસી એ પર્યાય શબ્દો છે. તેનો લોકપ્રસિદ્ધ અર્થ કાગડી થાય છે અને વેદક પ્રક્રિયામાં પીણ્ડી અર્થ થાય છે. ધૂત અને કિતવ એ પર્યાય શબ્દો છે. લોકમાં તેનો અર્થ ધૂતારો થાય છે અને વેદક પ્રક્રિયામાં તેનો અર્થ ધતુરો થાય છે. તથા કુમારી અને કમ્યા એ પર્યાય શબ્દો છે તેનો લોકમાં અર્થ કુંવારી છોકરી થાય છે અને વેદક પ્રક્રિયામાં તેનો અર્થ કુંવારનું પાકું થાય છે. આ હકીકત નિઘણ્ટુ વગેરે વેદક ગ્રંથ જોનાર કણ્ણલ કર્યા વિના રહેશે જ નહિ, માટે પારાવત અને કપોત પર્યાય શબ્દ હોવાથી અને પારાવતનો અર્થ વનસ્પતિ વિશેષ થતો હોવાથી કપોતનો અર્થ પણ વનસ્પતિ વિશેષ જાણવો.

કપોત—એટલે પારીશ નામનું વૃક્ષ અને પારીશ એટલે પ્લક્ષ કે જેને દાહ અને પિત્તને શાંત કરવા વેદક ગ્રંથે અતિ ઉપયોગી ગણેલ છે. આ ઉપર જણાવેલ પારીશ અને પ્લક્ષ અર્થ વેદક શબ્દસિદ્ધિમાં સ્પષ્ટ જણાવેલ છે.

કપોત—એટલે કબૂતર પક્ષી

સારાંશમાં કપોત શબ્દના જે જુદા જુદા અર્થ થાય છે તેમાં ફક્ત એક અર્થમાં કબૂતર આવે છે.

આ સ્થલમાં પ્રાકૃત ભાષા હોવાથી પુલિંગ અને હૂસ્વપણું માની લાઘ્યે તે મૂલમાં રહેલ કવોય શબ્દમાંથી કાપોતી શબ્દ પશુ નીકળી શકે છે. કેટલાએક કવોઈ એવો મૂલ પાઠ માનીને કાપોતી શબ્દ લાવે છે. ભારે હવે કાપોતી શબ્દનો અર્થ જાણવો રહ્યો.

કાપોતી—એટલે એક જાતની વનસ્પતિ, જેના બે ભેદ છે—સ્વેત કાપોતી અને કૃષ્ણ કાપોતી. તેમાં સ્વેત કાપોતીનો ઉપયોગ મૂલ અને પત્ર સહિત કરવાનું શુશ્રુત સંહિતામાં જણાવે છે. તથા કૃષ્ણ કાપોતીને દુષવાણી તથા શેરડીના જેવા રસવાળી જણાવી છે.

આ વાત પશુ એક જૂલવા જેવી નથી કે કોઈ પશુ સંસ્કૃત કોશમાં દરેક દરેક શબ્દોના દરેક દરેક અર્થ તો મળી શકતા જ નથી. અમુક શબ્દોના અમુક અર્થો તો પરંપરા તથા ટીકાકારના વચનથી જ જાણી શકાય છે. અથવા જ્યાં ઉપમાથી અર્થ ઘટાવવાનો હોય ત્યાં તો ટીકાકારનાં વચન સિવાય રસ્તો નથી. આટલા જ માટે તર્ક ગ્રંથમાં કયા શબ્દથી કયો અર્થ સમજવો તેના સાધન તરીકે ટીકાને જણાવી છે. ભારે ટીકાકાર મહારાજ વિશિષ્ટ અર્થ કયો બતાવે છે તેની નોંધ લઈએ.

કપોત—કબૂતરના જેવા હૂરા વર્ણવાળું કોણું. શોકમાં પશુ ઉપમાથી સદૃશ વસ્તુમાં વપરાતા શબ્દો જેવાય છે. જેવાકે—અમુક ક્ષત્રિય સિંહ છે. અહીંયા સિંહ શબ્દથી—સિંહના જેવો પરાક્રમવાળો છે, એમ અર્થ કરવામાં આવે છે. તેવી રીતે કપોત શબ્દથી પશુ કપોતના જેવા વર્ણવાળું કોણું ક્ષેત્રું એમ ટીકાકાર મહારાજ જણાવે છે. પિત્તજ્વરના દાહને શમાવવા માટે વૈદિક પ્રક્રિયાને અનુસારે પશુ આ અર્થ ધણે સુંદર છે.

૨ શરીર શબ્દનો અર્થ

શરીર—એટલે દેહ, કાયા અથવા શરીર સદૃશ વસ્તુ. જેમ માનવોના દેહ શરીર કહેવાય છે, તેમ વનસ્પતિના જીવના વનસ્પતિરૂપ જે દેહ તે પશુ શરીર કહેવાય છે. અત એવ જૈન ગ્રંથોમાં વનસ્પતિકામ, વનસ્પતિ શરીર વગેરે શબ્દો છુટથી વપરાય છે.

૩ માર્જાર શબ્દનો અર્થ

માર્જાર—એટલે રક્ષચિત્રક

માર્જાર—બિલાડો.

માર્જાર—એક જાતની વનસ્પતિ, જુઓ ભગવતી સૂત્ર શતકે ૨૧નો પાઠ.

“ અઘ્મસહવોયાગહરિતગતંદુલેજ્જગત્તણવ્થુલચોરગમજ્જારપોહચિલ્હિયા ” તથા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પ્રથમ પદનો પાઠ “ વ્થુલપોરગમજ્જારપોહવહ્લીયપાલકકા । ” આ બંને સ્થલમાં વનસ્પતિ અર્થ જ લેવાય છે. અને તે જ ઘટે છે.

માર્જાર—એક જાતનો વાણુ, જુઓ ટીકાકારનાં વચનો “માર્જારો વાયુવિશેષઃ”

માર્જાર—વિરાલિકા નામની વનસ્પતિ. જુઓ ટીકાકાર મહારાજનાં વચનો— “માર્જારો વિરાલિકામિધાનો વનસ્પતિવિશેષઃ” આ વિરાલિકા જેને વૈદિક

ત્રંથમાં બિલાડિકા કહેવામાં આવે છે તે સંભવે છે. તે બિલાડિકાનો અર્થ લોચકું થાય છે. જુઓ શબ્દાર્થચિન્તામણિ “વિડાલી છી મૂમિકુખાંડે। તથા જુઓ વૈદ્યક શબ્દસિંધુ “વિડાલિકા છી મૂમિકુખાંડે.”

માર્જાર—હૃદ્વાંશ જુઓ હૈમ અનેકાર્થ “માર્જારઃ સ્યાત્ હૃદ્વાંશ-વિલાડયોઃ”

૪ કૃતક શબ્દનો અર્થ

કૃતક—વિહ્લવણ, પુત્રિમ, મિથ્યા કલ્પિત.

કૃતક—ક પ્રત્યય સ્વાર્થમાં હોવાથી અર્થાત્ કનો કોઈ અર્થ નહિ હોવાથી કૃત શબ્દનો જે અર્થ તે આનો પણ સમજવો, કૃત શબ્દનો એક અર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

કૃત—સંસ્કૃત, સંસ્કાર પમાડેલ, ભાવિત કરેલ. કૃત શબ્દનો અર્થ સંસ્કૃત કેવી રીતે થાય તેના પુસ્તકમાં આ યુક્તિ ધ્યાનમાં લેવી. સમ્ વગેરે શબ્દોને વ્યાકરણમાં ઉપસર્ગ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. તથા ક્રિયા બોધક મૂલ શબ્દોને ધાતુ તરીકે ઓળખાવેલ છે. ‘સમ્’ ઉપસર્ગ પૂર્વક ‘કૃ’ ધાતુથી ‘ત’ પ્રત્યય આવીને સંસ્કૃત શબ્દ બનેલ છે. અને કેવળ કૃ ધાતુથી ત પ્રત્યય આવીને કૃત શબ્દ બનેલ છે. સંસ્કૃત શબ્દમાં સંસ્કાર કરવા રૂપ અર્થ તે કૃ ધાતુનો જ છે. કારણકે ઉપસર્ગો ઘોતક હોવાથી તેનો સ્વતન્ત્ર અર્થ માનેલ નથી, પરંતુ ધાતુનો જ જે અર્થ તેને પ્રકાશમાં લાવે છે. અને તે ઉપસર્ગ ન પણ મૂકેલ હોય છતાં પણ તેની હાજરીવાળો અર્થ થઈ શકે છે. આટલા જ માટે આગત વૈયાકરણો ઘોતકની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે કરે છે—

યં વિના યદર્થસ્ય પ્રતીતિર્ભવતિ સ ઘોતકઃ। એટલે કે જેની ગેરહાજરીમાં પોતાની હાજરીવાળો અર્થ થઈ શકતો હોય તે ઘોતક કહેવાય છે.

દૃષ્ટાન્ત તરીકે મૂ ધાતુનો અર્થ ધાતુ પાઠમાં ‘હોવું’ એવો જણાવેલ છે. પરંતુ સમ્ ઉપસર્ગ સહિત રાખીએ ત્યારે ઉત્પન્ન થવું એવો થાય છે. આ સમ્ ઘોતક હોવાથી કેવલ મૂ ધાતુનો અર્થ પણ ઉત્પન્ન થવું થઈ શકે છે. જેમ-મૃદો ઘટો ભવતિ માટીથી ઘડો ઉત્પન્ન થાય છે. આ યુક્તિથી કેવલ કૃ ધાતુનો અર્થ પણ ‘સંસ્કારવું’ થઈ શકે છે. તેથી કૃતનો અર્થ સંસ્કૃત થાય. આ જ અર્થને લગતો અર્થ ટીકાકાર મહારાજ જણાવે છે. ‘કૃતં ભાવિતમ્’ કૃત એટલે ભાવના અપાયેલ, સંસ્કારેલ વસ્તુ. કેટલાએક ધાતુઓને અનેકાર્થ માનીને પણ આ અર્થ લાવે છે. કેવલ તે અર્થને સિદ્ધ કરનાર આસપાસના અનુદ્ધેલ શબ્દો અને અનુદ્ધેલ પ્રકરણ હોવું જોઈએ.

૫ કુક્કુટ શબ્દનો અર્થ

કુક્કુટ—કુકડી

કુક્કુટ—વન કુકડો

કુક્કુટ—ધાસની ઉલ્કા

કુક્કુટ—સુનિવણ્યુ નામનું શાક. જેનું અપર નામ સ્વતિક છે. જુઓ શાલિ-

કુક્કુટ—અગ્નિનો કણ

કુક્કુટ—માતા નિષાદી અને આપ શ્વર હોય તેનાથી થયેલ વર્ણસંકર પ્રગ્ન.

સિતિવાર : સિતિવર : સ્વતિક : સુનિષળજક : ।
શ્રીવારક : સૂચીપત્ર : ઘર્ણાક : કુક્કુટ : શિશી ॥

આને ગુજરાતીમાં ચતુષ્પત્રી કહીતક કહેવામાં આવે છે. અને દાહબરને સમા-
વકામાં અતિ ઉપયોગી છે.

કુક્કુટ-શાસ્ત્રમ્લી વૃક્ષ. જુઓ વૈદ્યક શબ્દસિંધુ-“કુક્કુટઃ...શાસ્ત્રમ્લીવૃક્ષે.”

કુક્કુટ-માતુલુંગ, ગિજોર.

આ અર્થ કંઈ રીતે નીકળ્યો તે શંકા કરતાં પહેલાં એક વરતુ ધ્યાનમાં રાખ-
વાની છે કે આના મૂલ શબ્દો પ્રાકૃત ભાષાના અને તેમાં પણ આર્ષ પ્રયોગ હોવાથી
નિષતલિંગ જ હોઈ શકે નહિ. આટલા માટે આગમટીકામાં અનેક સ્થલે “પ્રાકૃત-
ત્વાલિલ્લગ્નવ્યત્યયઃ” કહી અન્ય લિંગમાં વપરાએલા જણાવ્યા છે. જુઓ ઉત્તરાધ્યયન
મૂહુર્ષ્ટિ—

“લિંગં વ્યભિચાર્યપિ” इति प्राकृतलक्षणात् सर्वत्र लिंगव्यत्ययः ।”

તથા એ શબ્દો મળી એક વરતુનું નામ થતું હોય, ત્યાં તે એ શબ્દમાંથી ગમે
તે એક શબ્દ વાપરી શકાય છે. જેમ સત્યભાષાને સ્થાનકે ભામા અને વિક્રમાદિત્યને
સ્થાને વિક્રમ પણ બોલાય છે. આટલા માટે વ્યાકરણકારોને આવા સ્થલમાં ૧ શબ્દ
ઉઝડી દેવા સુત્ર પણ રચવું પડ્યું છે. જુઓ સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન “નામ્પુત્તરપદસ્ય
ચ” હવે પ્રસ્તુતમાં લિંગ વ્યત્યય હોવાથી કુકુટી શબ્દ ક્ષેવો અને આલ્યો જેવેલ ૧
શબ્દ જોડવાથી મધુકુકુટી એવો શબ્દ નીકળ્યો. અને મધુકુકુટીનો અર્થ માતુલુંગ,
ભાષામાં જેને ગિજોર કહીએ છીએ તે અર્થ વધક્રમથી સ્પષ્ટ બનાવી રહ્યા છે.

જુઓ વૈદ્યકશબ્દસિંધુ-“મધુકુક્કુટી-(ટિકા) સ્ત્રી માતુલુંગવૃક્ષે ।”

આ માતુલુંગ કહેતા ગિજોર પિત્ત વગેરેને નાશ કરવામાં અત્યંત ઉપયોગી છે
એમ વૈદ્યક્રમથી ખુલાશા શબ્દોમાં કહી રહ્યા છે. આટલા જ માટે ટીકાકાર મહાશય પણ
ગિજોર અર્થ જણાવે છે. જુઓ તેમનાં વચનો “કુક્કુટમાંસકં બીજપૂરકમ”

૬ માંસક શબ્દનો અર્થ

માંસક શબ્દમાં ક પ્રત્યય સ્વાર્થમાં હોવાથી માંસ શબ્દનો જે અર્થ તે માંસક
શબ્દનો પણ સમજવો. માંસ શબ્દનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

માંસ—સોકપ્રસિદ્ધ માંસ.

માંસ—શબ્દનો વ્યક્ષે મલ. જુઓ વાગ્મટ—

ત્વક્ તિક્કકદુકા સ્તિન્ધ્યા માતલુંગસ્ય વાતજિત્ ।

વૃહળં મધુરં માંસં વાતપિત્તહરં ગુરુ ॥

તથા જુઓ સુશ્રુતસંહિતા—

ત્વક્ તિક્કા ડુર્જરા તસ્ય વાતક્રમિકફાપહા ।

સ્વાદુ શીતં ગુરુ સ્તિન્ધ્યં માંસં મારુતપિત્તજિત્ ॥

તથા જુઓ જૈનાગમ પ્રમાણના સૂત્ર—

“ વેણં સમંસકઢાહં પચાઈ હવંતિ ઇગજીવસ્ય ”

આના પરની ટીકા પણ જુઓ—

“ વૃન્તં સમંસકઢાહંતિ સમાંસં સગિરં તથા કઢાહં ઇતાનિ ત્રીણિ ઇકસ્ય જીવસ્ય ભવન્તિ ઇકજીવાત્મકાન્યેતાનિ ત્રીણિ ભવન્તીત્યર્થઃ ।

આ ઉપર જણાવેલ વાક્યો તથા સુશ્રુતસંહિતાના પાઠમાં તથા જૈનાગમ પ્રમાણના સૂત્રના પાઠમાં જે ‘ માંસ ’ શબ્દ આપેલ છે તેનો અર્થ ફક્તનો ગલ સિવાય બીજો યર્થ શકતો જ નથી, કારણ કે કેવલ વનરપતિનો જ અધિકાર છે. આ રીતે વૈદ્યક ગ્રંથમાં અનેક સ્થલે ફલના ગલ અર્થમાં માંસ શબ્દ વપરાયેલ છે. તેવી જ રીતે જૈનાગમમાં પણ આવે છે.

માંસ—માંસ સદૃશ વસ્તુ, વૈદ્યક ગ્રંથમાં માંસશ્લા-રીંગણુ, વગેરે સ્થલમાં માંસ શબ્દથી માંસ સદૃશ અર્થ લીધેલ છે. જુઓ શબ્દરતોમમહાનિધિ—

“ માંસકલા-હી, માંસમિવ કોમલં ફલં યસ્યાઃ । વાર્તાક્યામ્ । ”

ઉપર્યુક્ત વિવાદ અરત શબ્દોના અનેકવિધ અર્થો ઉપરથી વાત્સકવર્ગ રહેલો સમગ્ર શકશે કે—આ શબ્દો વનરપતિ-આહારને અંગે ધરી શકે છે, છતાં પણ લેખક આ શબ્દો માંસાહાર અર્થમાં જ પ્રસિદ્ધ છે એમ જણાવી અન્ય અર્થોનો ઇન્કાર કરે છે એટલું જ નહિ કિંતુ સત્ય સાહિત્યના અંગ ઉપર કુહારાઘાત કરે છે.

વિવાદઅરત શબ્દો વિવિધ અર્થવાળા છે એ વાતનું સપ્રમાણુ નિરીક્ષણુ અમે કરાવી ચૂક્યા. આ ઉપરથી યુક્તિવાદને માનનાર તથા શબ્દોના અર્થ કરવાની પ્રણાલિકા અને તેના આધનને જાણનાર વિવિધ અર્થનો ઇન્કાર તો નહિ જ કરી શકે. પરંતુ એક વિચાર અહીં ઉપસ્થિત થાય છે કે આ છ શબ્દોમાંથી વનરપત્યાહારને લગતો અર્થ જેમ નીકળી શકે છે તેમ માંસાહારને લગતો અર્થ પણ નીકળી શકે છે. તે બેમાંથી કયો અર્થ પ્રસ્તુતમાં લેવો અને કયો નહિ, અને તેમાં પણ પ્રમાણુ શું? તથા છુટક છુટક અર્થ બેમાંથી ગમે તે વૃક્ષને લગતા લેવાય, પરંતુ સમગ્ર વાક્યાર્થ કોનો આધિત અને કોનો અગ્રાધિત છે?

આના જવાબમાં જણાવવાનું જ યુક્તિવાદને અગ્ર સ્થાન આપનાર તરીકે પંકાએલ તર્કગ્રંથોમાં એ વાત નિર્ણયિત થયેલ છે કે બંન્ને અનેક અર્થવાળા શબ્દો વપરાયા હોય ત્યાં કયો અર્થ લેવો અને કયો ન લેવો તેનો નિર્ણય કરાવનાર પ્રકરણાદિ છે. જેમ સૈન્ધવ શબ્દના બે અર્થ થાય છે અશ્વ અને લવણુ. આ બે અર્થવાળો સૈન્ધવ શબ્દ વાપરીને કોઈએ કહ્યું કે સૈન્ધવમાનય સૈન્ધવ લાવ, અહિં શ્રોતા વિચારે છે કે મારે અશ્વ લાવવો કે લવણુ લાવવું. આ વિચાર આવતા જ તે પ્રકરણુ જોશે. જો ભોજન પ્રકરણુ હશે તો લવણુ લાવશે અને યાત્રા પ્રકરણુ હશે તો અશ્વ

લાવશે. પ્રસ્તુતમાં પણ વિચારવ્રત છ શબ્દો અનેકાર્થક હોવાથી કયો અર્થ લેવો તેનો નિર્ણય પ્રકરણાદિથી કરી શકાય. આ પ્રકરણમાં આ વસ્તુ વિચારવાતી છે.

(૧) દેનાર કોણુ ? (૨) લેનાર કોણુ ? (૩) કોણુ લેવા મોકલ્યા ? (૪) શા માટે પ્રસ્તુત વસ્તુ લેવા મોકલ્યા ?

દેનાર કોણુ ? એના જવાબમાં જણાવવાતું જે પ્રભુ મહાવીરના સમયની સંઘગણનામાં ૩૧૮૦૦૦ શ્રાવિકાવર્ગમધ્યે જે બેનાં મુખ્ય અમર નામ છે તેમાંની એક રેવતી નામની પરમ શ્રાવિકા છે. જુઓ કલ્પસૂત્ર—

“સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ સુલસારેવ્વપામુક્કલાણાં સમણોવા-
સિયાણં તિન્નિ સયસાહસ્સીઓ અટ્ટારસ સહસ્સા ઉક્કોસિયા સમણોવાસિયાણં
સંપયા હુત્થા ।”

આ રેવતીએ તીર્થંકર નામકર્મ આંધેલ છે, અને આવતી ચોવીશીમાં ૧૭ માં સમાધિ નામક તીર્થંકર થઈ મોક્ષમાં જશે. વળી સતીઓની નામધવળીમાં એનું નામ અધ્યરથાને મૂકવામાં આવ્યું છે. આ રેવતી ન તો પોતાને માટે માંસ ખનાવે, યા ન તો ખીન્નને આપે. પરંતુ કોળાપાક તથા બિન્નેરાપાકનું કરવું અને આપવું તે જ રેવતી માટે ઉચિત છે. રેવતીએ આ દાનના પ્રભાવથી દેવાયુ આંધી દેવપણું મેળવ્યું હતું એમ ભગવતીશ્રવણું જ પંદરમું શતક બતાવે છે. આથી પણ રેવતી પોતાને યા પરને માટે માંસ કરી યા આપી શકે નહિ, કેમકે માંસાહાર નરકનું સાધન છે. જુઓ કાણ્ડાંગસૂત્ર—

“ચડ્ઠિ ઠાપ્પેહિં જીવા નેરૂયત્તાપ્પ કમ્મં પકરેતિ તેજ્જહા—મહારંભયાપ્પ
મહાપરિગ્ગહયાપ્પ પંચિંદિયવહેણ કુણિમાહારેણ ।”

આ પાઠમાં માંસાહાર કરનારને નરકાયુષ્ઠંધ બતાવેલ છે. તથા ભગવતી સૂત્રમાં પણ નારડીના આયુષ્ય ચેત્ત્ય કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધના કારણુ તરીકે માંસાહારને જણાવેલ છે. ઔપધને માટે કરેલ પણ માંસાહાર નરકગમનનું કારણુ બને છે જુઓ—

મેસજ્જં પિ ય મંસં દેઈ અણુમન્નઈ ય જો જસ્સ ।

સો તસ્સ મગ્ગલગ્ગો વચ્ચઈ નરયં ન સંદેહો ॥

ભાવ્યર્થ—ઔપધ તરીકે પણ જે માંસ આપે યા આપનારને સારો જાણે તે તેના પધનેા પ્રવાસી હોવાથી મરીને નરકમાં જાય છે, આ વાતમાં જરા પણ સંદેહ નથી.

તથા રેવતીએ શુદ્ધ વસ્તુ દાનમાં આપી તેથી દેવાયુ આંધ્યું એમ ભગવતીશ્રવણું પ-ન-શ્ચું શતક જણાવે છે. અને માંસ એ શુદ્ધ વસ્તુ હોઈ શકતી નથી. તેને મહા અશુચિ તરીકે વર્ણવેલ છે. જુઓ—

દુગ્ગંધં વીમત્થં ઈંદિયમલસંભવં અસુદ્યં ચ ।

સ્વઈષ્ણ નરયપહ્ણં વિવજ્જણિજ્જં અઓ મંસં ॥

આ ગાથામાં માંસને દુર્બંધમય, બીભત્સ અને અશુચિમય પ્રતિપાદન કરેલ છે.

આવી અશુચિમય માંસ જેવી વસ્તુ શુદ્ધ દ્રવ્ય હોઈ શકે નહિ અને ભગવતીસૂત્ર શુદ્ધ વસ્તુ દાનમાં આપી હતી તેમ જણાવે છે માટે માંસ લઈ શકાય નહિ. તથા રેવતીએ ક્ષર્ષ રીતે દાન આપ્યું તેના સંબંધમાં ભગવતીજીનું ૧૫મું શતક જણાવે છે કે ' પક્તમં મોર્ષાત ' પાત્રકં મુંચતિ પ્રથમ ભાજનને છોડે છે, અર્થાત્ સીકેથી નીચે ઉતારે છે અને પછી દાન આપે છે. તે આવી આહાર તરીકેની નહિ પરંતુ વિશિષ્ટ કોળાપાક યા બિજોરાપાક જેવી વસ્તુ હોવી જોઈએ.

લેનાર કોણુ ? આના જવાબમાં જણાવવાનું જે સિંહ નામના અચુગાર હતા, જેઓ મહા તપરવી હતા, નિર્જલ છઠ્ઠે પારણે છઠ્ઠ કરી માલુકા વનની પાસે ઉંચા ભાગમાં ઊર્ધ્વબાહુ કરી સૂર્યની આતાપના ક્ષેત્ર હતા. જ્યારે સામાન્ય મુનિને પણ માંસવાળા સ્થળમાં ગોચરી જવાનો નિષેધ છે તે પછી આવા પવિત્ર અચુગાર માંસવાળા ઘેર જાણી બુઝીને ગોચરી જાય અને તે લાવે એ વસ્તુ બિલકુલ સંભવિત નથી, કિન્તુ બિજોરાપાક માટે ગયેલ એમ માન્યું પડશે. માંસવાળા સ્થળમાં સાધુને ગોચરી માટે જવાનો નિષેધ કરનાર જીઓ આચારાંગ સૂત્રનો પાઠ—

“ સે મિક્કલુ વા૦ જાવ સમાણે સે જં પુણ જાણેજ્ઞા મંસાદ્યં વા મચ્છાદ્યં વા મંસલલં વા મચ્છલલં વા નો અમિસંધારિજ્ઞ ગમણાવ । ”

લેખક એક સ્થળમાં જણાવે છે કે મહાહિંસાવાળા યજ્ઞ સ્થાનમાં જૈન સાધુ ગોચરી જતા હતા, પરંતુ તેમને ઉપરનો પાઠ જોવાની જરૂર છે, તથા ઉત્તરાધ્યયનનો પાઠ પણ બરાબર વિચારશે તે સમજી શકશે કે તે સ્થળમાં માંસ હતું એવો ઉલ્લેખ નથી. નામમાત્રથી નહિ અમકતાં શું ધ્યેય હતું અને માર્ગ શું છે તે વિચારવાની જરૂર છે.

કોણુ લેવા મોકલ્યા ? આના જવાબમાં જણાવવાનું જે અહિંસાનો ગગન-વ્યાપી નાદ કરનાર પ્રભુ મહાવીરે મોકલ્યા હતા, કે જેના જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગને અગણ્ય માનવીઓ આદર્શરૂપે તલસી તલસીને નિહાળતા હતા. અત એવ એકદા સૂર્યના પ્રચ્છડ કિરણોના તાપથી નિર્જીવ થયેલ જલાશય અને તલ હોવા છતાં તેમજ દાતા પણ દેવા તૈયાર હોવા છતાં અને પોતાની સાથેનો મુનિગણુ પણ ક્ષુધિત અને તૃષિત હતો છતાં પણ પ્રભુ મહાવીરે તે શ્રેવાનો નિષેધ કર્યો હતો. વળી જે પ્રભુ મહાવીર અનેક નિરવધ ઔષધના ગુણ હતા, અલૌકિક શક્તિના દિવ્ય ખજાના હતા એ માંસ જેવી હિંસક વસ્તુ લેવા મોકલી શકે જ નહિ. પરંતુ બિજોરા પાકને માટે મોકલ્યા હતા. વલપિ આ વ્યાધિ મટાડવાની પરમાત્મામાં અનેક આત્મલક્ષ્મિ હતી, છતાં પણ વીતરાગ ભાવમાં લક્ષ્મિનો ઉપયોગ નહિ થતો હોવાથી બિજોરાપાકને ઉપયોગી ગણ્યો હતો.

શા માટે પ્રસ્તુત વસ્તુ લેવા મોકલ્યા ? આના જવાબમાં જણાવવાનું જે રુચિરાપા, દાઢ અને પિત્તજનરને શમારના માટે અર્ચા તેના ઔષધ તરીકે વસ્તુ લેવા મોકલ્યા હતા હવે ઉપર જણાવેલ વ્યાધિના ઔષધ તરીકે ક્ષર્ષ વસ્તુ કામમાં આવે તે વિચારવાનું રહ્યું. માંસ ઉજી પ્રકૃતિવાળી વસ્તુ હોવાથી તે તો કામ આવી શકે જ

નહિ, કારણ કે પ્રત્યુત રોગમાં ઘણી શમાવી શીતતા આપનાર વસ્તુની જરૂર છે. માંસની ઉષ્ણતા માટે જુઓ વૈદ્યકવચનો—

“ સ્નિગ્ધં ઉષ્ણં ગુરુ રક્તપિત્તજનક વાતહરં ચ ”

“ સર્વં માંસ વાતવિશ્વસિ વૃષ્યં...”

આ વ્યાધિના ઔષધ તરીકે કાળાપાક તથા બિન્નેરાપાક કામ આવી શકે, જુઓ વૈદ્યક્રમંથ કયદેવ નિધંદુ—

કૂખ્માણ્ડં શીતલં વૃષ્યં સ્વાદુ પાકરસં ગુરુ ।

દૃઢં રુક્ષં રસસ્યન્દિ પ્રલેષ્મલં વાતપિત્તજિત્ ॥

કૂખ્માણ્ડશાકં ગુરુસન્નિપાતજ્વરામશોકાનિલદાહહારિ ॥

આ શ્લોકમાં કાળાને શીતલ અને પિત્તહરણ કરનાર તથા તેના શાકને જ્વર તથા ઘણને શાંત કરનાર તરીકે વર્ણવેલ છે. તથા જુઓ સુશ્રુતસંહિતા—

શ્વાસકાસારચિહરં તૃષ્ણાઘ્નં કઠ્ઠશોધનમ્ ।

લઘ્વમ્લં દીપનં દૃઢં માતુલુંગમુદાહતમ્ ॥

ત્વક્ તિક્ત દુર્જરા તસ્ય વાતક્રમિકફાપહા ।

સ્વાદુ શીતં ગુરુ સ્નિગ્ધં માંસં મારુતપિત્તજિત્ ॥

ભાવાર્થ—શ્વાસ, ખાંસી અને અરુચિને હઠાવનાર, તૃષ્ણા મટાડનાર, કંઠને સાદુ રાખનાર, લઘુ, ખટાશવાળું, જઠરાગ્નિને તેજ કરનાર અને હૃદયને અનુકૂળ એવા પ્રકારનું બિન્નેરું છે. આ બિન્નેરાની ઘાલ વાત, કરમિયા અને કફનો નાશ કરનારી છે. તથા આ બીજાનાં માંસ-વચસો ગલ સ્વાદિષ્ટ શીતળ ગુરુ સ્નિગ્ધ અને વાત-પિત્તને હરણ કરનાર છે. આ શ્લોકમાં સુશ્રુતે માંસ શબ્દ કૃષ્ણના ગલ માટે વાપરેલ છે, અને તેને શીતલ તથા પિત્ત હરનાર જણાવેલ છે.

લેખક આગળ ‘આલતાં એક સ્થલે આ વૈદિક પ્રક્રિયાની ધુ’અવશ્યથી ગભરાતાં જણાવે છે કે-આ વ્યાધિ અલૌકિક છે, અને તેનો ઇલાજ પણ અલૌકિક છે. માટે વૈદ્યક્રમંથનો વિચાર કરવો તે નકામો છે. પરંપર આ બીના લેખકની નબળાઈ સૂચવે છે, તથા તે યુક્તિવાદ આગળ ટકી શકતી પણ નથી.

આ વ્યાધિને માટે જો અલૌકિક જ ઇલાજ અભિપ્રેત હતો તો દેવતાને ત્યાંથી લૌકિક વસ્તુ શા માટે મંગાવી અને તેનાથી વ્યાધિ પણ કેમ શાંત થયો ?

ગોશાલકને પણ આ જાતનો પિત્તજ્વર હતો અને તેને શમાવવા તેણે આંખાની ગોટલી ચૂસી હતી તથા માટોડીવાળું પાણી શરીરે છાંટ્યું હતું એમ ભગવતી સૂત્ર સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કરે છે, આ વાત પણ કઈ રીતે ઘટી શકે ? તથા લેખકને પૂછવામાં આવે છે કે અલૌકિક વ્યાધિનો અર્થ શો ? શ્લોકમાં ન દેખાય તેનું નામ અલૌકિક કહી શકે તો તે વ્યાજબી નથી, કારણ કે આ વ્યાધિ લોકમાં દેખાય છે. કદાચ એમ

કહેવામાં આવે કે જોનું કારણ અલૌકિક હોય તે કાર્ય પણ અલૌકિક કહેવાય, અર્થાત કારણમાં રહેલ જે અત્રૌકિકત્વ તેનો કાર્યમાં ઉપચાર કરીશું. તો આ પણ વ્યાજબી નથી, કારણ કે આનું કારણ તેજ્જલેસ્વાસમ્બધી તેજ:પુંજ છે અને આ પુંજ લોકો દેખી શકે છે માટે અલૌકિક નથી. આ પુંજ જનતા દેખી શકે છે તેને માટે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના ચિત્રસંભૂતિ અધ્યયનની વૃત્તિ જોષ લેવી. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે આ તેજ:પુંજ પણ તપોજન્ય વિશિષ્ટ શક્તિથી જ ઉપયોગમાં લઇ શકાય છે અને આ વિશિષ્ટ શક્તિ અલૌકિક છે માટે તેજ:પુંજ પણ અલૌકિક અને આ તેજ:પુંજના સંસર્ગથી થયેલ પિત્તજ્વર તે પણ અલૌકિક છે. આ વાત પણ વ્યાજબી નથી. કારણ કે આમ માનવામાં સારાંશ એ આબ્યો કે પોતાના કારણનું પણ કારણ અલૌકિક હોય તો પોતે અલૌકિક કહેવાય છે. અને તેમાં વૈદ્યક પ્રક્રિયા કામ આવી શકતી નથી. આ સારાંશ કોઇ પણ રીતે ઘટી શકે તેમ નથી. જેમ કોઇ માથુસે પાપકર્મના ઉદ્ધે કુપથ્ય સેબ્યું અને તાવ આબ્યો. આ સ્થલમાં તાવનું કારણ કુપથ્ય અને તેનું કારણ પાપકર્મ, આ પાપકર્મ અલૌકિક હોવાથી આ તાવ પણ અલૌકિક ઠરશે, અને અલૌકિક માનવા જતાં વૈદ્યક પ્રક્રિયાથી ક્ષાપ્તો ન થવો જોઇએ અને થતો દેખીએ છીએ. ઉપર જણાવેલ પ્રકરણના પરિચયથી પાઠકગણ સમજી શકશે કે વિવાદગ્રસ્ત શબ્દોનો કોળાપાક અને બિજ્જેરાપાક અર્થ કરવો ઉચિત છે.

કદાચ કોઈ આગ્રહવશ બની માંસાહારને લગતો જ અર્થ લેવા લલચાય તો તે યુક્ત નથી, કારણ કે તેમાં દરેક શબ્દની સાર્થકતા થઈ શકતી નથી અને વાક્યાર્થ બાધિત છે. જુઓ કપોતનો અર્થ કબૂતર લેવામાં આવે તો શરીર શબ્દ નકામે પડે છે, કારણ કે એ કબૂતર તૈયાર કરેલ છે, એ વાત જણાવવાની છે. શરીર શબ્દ સાથે જોડાયેલ હોવાથી એ કબૂતરનાં શરીર તૈયાર કર્યો છે એ અર્થ થાય, અને શરીરમાં તો પિંછાં ચાંચ પગ વગેરેનો પણ સમાવેશ થાય છે, અને તેનો ઉપયોગ હોઈ શકતો નથી. વનસ્પતિને લગતો અર્થ લેવામાં કોઈ પણ શબ્દ નકામે પડતો નથી તેમજ વાક્યાર્થ પણ અબાધિત રહે છે, કારણ કે કબૂતરના શરીર જેવા વર્ણવાળાં એ કોળાં તૈયાર કરેલ છે, એવો અર્થ લેવાય છે. તથા કુકુડમાંસ શબ્દનો કુકુડાનું માંસ એવો અર્થ લઈએ તો માર્ગરઘ્ન જે વિશેષણ છે તેનો સંબંધ ઘટી શકતો નથી. કારણ કે માર્ગરઘ્નનો સીધો અર્થ તો એ નીકળે છે કે બિલાડે બનાવેલું, અને કુકુડાનું માંસ કોઈ બિલાડે બનાવેલ નથી, પરંતુ કુકુડાના જીવે જ શરીર બાંધતા સાથે-સાથ બનાવેલ છે. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે માર્ગરઘ્ન-એટલે બિલાડે મારેલું તો પણ ઘટી શકતું નથી. કારણ કે કુકુડાના માંસને કાંઈ મરવાનું હોઈ શકતું નથી, કિન્તુ કુકુડને મારવાનું હોય છે. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે માર્ગરઘ્નનો અર્થ બિલાડે મારેલ એવો જે થાય છે, તેનો સંબંધ કુકુડમાંસમાં નહિ કરતાં એક વિભાગ જે કુકુડ તેમાં કરીશું. ત્યારે અર્થ એવો થશે કે બિલાડે મારેલ જે કુકુડો તેનું માંસ. આ વાત પણ વ્યાજબી નથી, કારણ કે વિશેષણનો વિશેષના એક દેશમાં સંબંધ થઈ શકતો નથી. જેમ “વિનયયુક્ત રાજપુત્ર” આ સ્થળમાં વિનયુક્ત એ વિશેષણ થઈ શકતો નથી. જેમ “વિનયયુક્ત રાજપુત્ર” આ સ્થળમાં વિનયવન્ત એ, એવો અર્થ છે તેનો સમ્બંધ રાજપુત્રમાં થતો હોવાથી રાજપુત્ર વિનયવન્ત છે, એવો અર્થ

આખાલગોપાલ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ વિનયયુક્ત વિશેષણ, એક ભાગ જે રાજ શબ્દ તેની સાથે જોડાતું નથી. કદાચ જોડવામાં આવે તો વિનયવન્ત જે રાજ તેનો પુત્ર એવો અનર્થ થઈ જાય. આટલા માટે તાર્કિકપ્રકાંડ ગદાધર ભટ્ટાચાર્યે વ્યુત્પત્તિવાદમાં નિયમ મૂકેલ છે કે “ **पदार्थः पदार्थेनावेति न तु पदार्थैकदेशेन** ”

એક વસ્તુ એ પણ વિચારવા જેવી છે કે કુકુડો એ મૂહસ્થના ધરનું પોપટ જેવું પંખી યા ઉંદર જેવું જન્તુ નથી, પરંતુ શદ્ર અને હિંસક લોકોના ધરનું પંખી છે. રેવતી જેવી શ્રીમન્ત ગાથાપત્નીને ત્યાં કુકુડાનું હોવું તે જ પ્રથમ અસંભવિત છે. આ કુકુડો શદ્ર હિંસક લોકોને ધેર હોય, ત્યાં પણ જે બિલાડે કુકુડાને માર્યો હોય તેણે પોતાને ખાવા માટે મારેલ હોય તો પછી કેમ છોડી દે. કદાચ તે ધરધણીએ બિલાડી પાસેથી ઝુંટાવી લીધેલ હોય તો તે પણ ખીજાને કેમ આપી દે. વળા બિલાડીની એકી વસ્તુ શદ્ર લોકો પણ ન ખાય તો બિલાડે ચુથેલ, ખાધેલ વસ્તુ રેવતી જેવી ધર્મોત્તમા શ્રીમન્ત ગાથાપત્નીને ત્યાં તો સંભવે જ શાની? આ બધી વિચારણા કરતાં જણાશે કે માંસાહારને લગતો અર્થ કોઈ પણ સ્થિતિમાં વ્યાજબી નથી, કિન્તુ વનસ્પત્યાહારને લગતો જ અર્થ લેવો ઉચિત છે. વનસ્પતિ અર્થમાં સીધેસીધું ઘટી જાય છે, કારણકે, તેમાં વિરાલિકા નામની ઔષધિથી ભાવના અપાયેલ બિજોરાપાક એવો અર્થ લેવામાં આવે છે.

કદાચ એમ પણ કહેવામાં આવે કે આવા બધાં અર્થવાળા શબ્દો મૂકી સંદેહ-જનક રચના કેમ કરી? આના જવાબમાં જણાવવાનું જે પ્રત્યેક જિનાગમ ચાર અનુ યોગમય હોવાથી ઝોછામાં ઝોછા ચાર અર્થ તો તેમાંથી કાઢવાના હોય છે. આ ચાર અર્થ કાઢવા માટે અસુક અર્થમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધિ પામેલા શબ્દોને પણ ઝોછી પ્રસિદ્ધિ-વાળા બીજા અર્થ જણાવવા વાપરવા પડે છે. આ વાત સાહિત્યવેત્તાઓ સારી રીતે સમજી શકે તેવી છે. આવા મુદ્દાઓથી આગમ સાહિત્ય ગીતાર્થ ગુરૂની જ જવાબદારીમાં રાખવામાં આવેલ છે. જુઓ—“ **गुरुमइ अहीणा सकवे सुत्तथा सर्वं सूत्रं અને અર્થો ગુરૂમહારાજની મતિને આધીન છે. ગીતાર્થ ગુરૂની નિશ્રા સિવાય શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ સ્વતંત્ર વાંચનારને વિવિધ શંકા, કૂતર્ક અને અનર્થમાં ઉતરવું પડે છે.**

આગળ ચાલતાં લેખકે આચારંગ સૂત્રના દ્વિતીય શ્રુતરકંધમાંથી સારૂપ ૧૭ કલમે ટાંકી છે. આ બીજા શ્રુતરકંધમાં માંસવાળાને ત્યાં સાધુ ગોચરી ન જાય એ વાત આવે છે, છતાં લેખકે તેને સંભારી પણ નથી. કારણકે પોતાને માંસાહાર સિદ્ધ કરવો છે તે ઉડી જાય. તથા આ કલમેમાં પણ ઘણું વિચિત્ર લખાણ કરેલ છે. પરંતુ લેખનું કદ ઘણું વધી ગયેલ હોવાથી હાલ તે બધી ચર્ચામાં નહિ ઉતરતાં, ૧૩મી અને ૧૭મી કલમ કે જેનાથી લેખક જૈન મુનિઓનો માંસાહાર સિદ્ધ કરવાની આશા રાખે છે, તેનો જવાબ આપવો ઉચિત સમજાય છે. જે કે આ બે કલમેનો પણ જવાબ અનેક રીતે આપી શકાય છે, છતાં તે બધું જતું કરી, એક સમયે આ બે કલમના મૂળ પાઠ પરથી માંસાહાર માનનાર પ્રો. હર્મન યકોબીએ, સ્ખલના માલુમ પડતા માંસાહાર નહિ પણ વનસ્પત્યાહારને લગતા આ પાઠો છે, એમ જાહેર કરેલ છે, તે જ પ્રો. હર્મન

યકોબીના ૧ પત્રનો અનુવાદ અહિં દાખલ કરીએ છીએ—

“લગભગ ઈ. સ. ૧૯૦૦માં આચારાંગ સૂત્ર (શ્રુ. ૨, અ-૧, ઉ-૧૦.) ને લગતી આ ચર્ચા ઉત્પન્ન થઇ. મંસ અને મચ્છનો મુખ્યાર્થ માંસ અને મત્સ્ય થતો હોવાથી એ અર્થ મેં ઈ. સ. ૧૮૮૪માં કરેલા મારા અનુવાદમાં સૂચવ્યો હતો. પરંતુ જૈનોએ આ સામે વાંધો ઉઠાવ્યો અને તેમણે પૌર્વાત્ય પવિત્ર પુસ્તકોના સંપાદક પ્રો. મેક્સમુલરનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચ્યું. આથી મારો અનુવાદ વ્યાજબી હતો એ દર્શાવવા મેં એમ સૂચવ્યું હતું કે અત્યારે માંસાહારનો જેવો તીવ્ર નિષેધ કરાય છે તેનો પ્રાચીન સમયમાં મોટે ભાગે હતો નહિં. પરંતુ મારી આ સૂચના જૈનોને માન્ય થઈ શકી નહિ. વિશેષમાં શ્રીયુત ખીમજી હીરજી કયાનીએ મુખ્યમાં ચાતુર્માસાર્થે રહેલા જૈન મુનિવરનું નિવેદન અને પત્રદારા જણાવ્યું. તેમાં તેમણે લખ્યું કે સાધુ કે સાધવીએ બિહાર્થે એવાં ફળો ન લેવાં કે જેમાં મોટે ભાગે છાલ જેવું હોય, અને કદાચ પ્રમાદવશાત્ એવાં ફળો લેવાઇ જાય તો જે ભાગ ન ખાઈ શકાય તેવો હોય તે ભૂમિમાં પરફવી દેવો જોઇએ.

“હું ઈ. સ. ૧૯૧૩-૧૪માં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો ત્યારે ઘણું સ્થજેથી મને આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું હતું. આ બધાનો પૂર્ણ વિચાર કરી એ સંબંધમાં આચારાંગ સૂત્રના ભાષાંતરની દ્વિતીય આવૃત્તિ તૈયાર થતાં તેમાં ઉલ્લેખ કરવા મેં વચન આપ્યું હતું પરંતુ ત્યારબાદ મેં આ ચર્ચામાં ભાગ લીધો નથી કે તેમના કથન સામે વાંધો ઉઠાવ્યો નથી. આજે ફરી આ પ્રશ્ન હું હાથ ધરું છું. સુરત જૈનો તરફથી મંસ અને મચ્છના સૂચવાયેલા અર્થની સાબીતી માટે તેમના તરફથી સંસ્કૃત સાહિત્યમાંથી કે કાશ-માંથી કશું પ્રમાણ રજૂ કરાયું નથી.^૧ જે કે એ વાત સાચી છે કે મત્સ્યફલા અને માંસફલા એ નામની અસુક વનસ્પતિઓ છે, પરંતુ મત્સ્ય અને માંસ એ નામોની એ પ્રકારે નોંધ જેવામાં આવતી નથી.^૨ જે આ બે શબ્દોનો અર્થ ઉપયુક્ત વનસ્પતિ કરીએ તો તે અહીં બધાં જોસતો થતો નથી. (કારણકે) મંસ અને મચ્છ શબ્દો પિણ્ડૈ-પણુ અધ્યયનમાં પણ નજરે પડે છે, પરંતુ ત્યાં તો તેનો અર્થ માંસ અને માછલું થાય છે. પરોણા માટે કે માંદા માણસને માટે તૈયાર કરવામાં આવતા ભોજન સાથે આનો સંબંધ છે. આ પાઠમાં ‘મજ્જિજ્જમાણ’ શબ્દ હોવાથી મંસ અને મચ્છનો અર્થ ફલનો ગર્ભ થઈ શકે તેમ નથી,^૩ એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે. જેણે આ ભોજન તૈયાર કર્યું છે તે ગૃહસ્થ જૈન જ હોય એમ નથી. તેથી આ માંસ રાંધવાની વાત સાંભળીને અચ્ચો પામવા જેવું કશું નથી.

૧. ‘પરિહાર્યમીમાંસા’ નામની પુસ્તિકા જે સંવત ૧૯૫૫માં બહાર પડેલ છે તે તેમને મળેલ નહિ હોય, આમાં કાશ વગેરેનાં પ્રમાણો અપાયાં છે.
૨. મંસ અને મત્સ્ય શબ્દ ઉપરથી માંસફલા અને મત્સ્યફલા વનસ્પતિ લઈ શકાય છે. કારણકે ૧ શબ્દને બાદ કરીને મૂળમાં શબ્દો મૂકવામાં આવ્યા છે. આ વાત અમે પ્રથમ ખતાવી આવ્યા છીએ.
૩. દુધીપાક, કાળાપાક, બિજેરાપાક વગેરે સ્થળમાં દુધી, કાળા અને બિજેરાની મુખ્યતા હોવાથી આખી વસ્તુ પણ તે નામથી બોલાય તે રીતે છે ફલના ગર્ભની મુખ્યતાવાળી વસ્તુ લેવાય તો ‘મજ્જિજ્જમાણ’ શબ્દનો અર્થ થઈ જાય છે.

“ આ ઉપરથી જોવાશે કે શબ્દ વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રના નિયમ મુજબ આચારંગ સૂત્રના વિવાદગ્રસ્ત પાઠમાંના મંસ અને મચ્છ શબ્દોના અર્થો ‘માંસ’ અને ‘મત્સ્ય’ જ છે. આ માંસાહારના નિષેધની સાથે આ અર્થની સંગતિ કરવી બાકી રહે છે. કદાચ એમ માની લઇએ કે ઐતિહાસિક સમયમાં માંસાહારનો જેટલે અંશે નિષેધ કરાયો છે તેટલે અંશે એનો નિષેધ પ્રાચીન સમયમાં નહિ હોય, તો પણ એમ તો આપણે માની શકીએ તેમ નથી કે કોઇ પણ કાળે જૈન સાધુ એમ સ્પષ્ટપણે કહે કે હું માંસ અને મત્સ્ય લેવા તૈયાર છું. જો આપણે વિવાદગ્રસ્ત પાઠનો અક્ષરશઃ અર્થ કરીએ તો આપણે આ નહિ માનવા જેવી વાત પણ સ્વીકારવી પડશે. આવી પરિસ્થિતિમાં હું પતંજલિકૃત મહાભાષ્ય અને ન્યાયસૂત્રના ઉપરની વાચસ્પતિકૃત તાત્પર્ય મીમાંસાના આધારે નીચે મુજબ તાગ કાઢી શકું છું—

“ પતંજલિ તેમજ એમના પછી ઝોઝામાં ઝોઝા ૬૦૦ વર્ષ થયેલા વાચસ્પતિએ, જેમાંનો મોટો ભાગ ત્યાગ્ય હોય એની સાથે નાન્તરીયકત્વ ભાવ ધારણ કરનારા પદાર્થ તરીકે મત્સ્યનું ઉદાહરણ આપ્યું છે. કેમકે મત્સ્ય એવી વસ્તુ છે કે જેનું માંસ ખાધ શકાય છે, પરંતુ એના કાંટા વગેરે ખાઈ શકાતા નથી.

આચારંગના વિવાદગ્રસ્ત પાઠમાં આ ઉદાહરણરૂપ પ્રયોગનો ઉપયોગ કરાયેલ છે. એટલે કે મંસ અને મચ્છનો અર્થ આલંકારિક અર્થ કરવાનો છે. આ પાઠનું નિરીક્ષણ કરતાં અહીં આ અર્થ કરવો વિશેષ અતુરૂલ જણાય છે, કેમકે બહુ અસ્થિવાળું માંસ તમે ક્ષેણ એમ ગૃહસ્થ સાધુને પૂછે છે ત્યારે તેઓ એમ કહે છે કે બહુ અસ્થિવાળું માંસ લેવું મને કલ્પે નહિ. હવે જો ગૃહસ્થે ખરેખર માંસ આપવા માંડ્યું હોત તો સાધુ એમ જ કહેત કે એ મને નહિ જોઈએ, કેમકે હું માંસાહારી નથી, પરંતુ આમ ન કહેતાં તેઓ એમ કહે છે કે બહુ અસ્થિમય માંસ મને ખપે નહિ, જો તમારે મને આપવું હોય તો મને બને એટલે અંશે પુગલ આપો, પરંતુ અસ્થિ નહિ. અહીં એ વાત તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચવું ઉચિત સમજાય છે કે ગૃહસ્થે આપવા માંડેલ વસ્તુનો નિષેધ કરતાં સાધુ પ્રચલિત ઉદાહરણરૂપ ચર્ધ પડેલ બહુ કંટકમય માંસનો પ્રયોગ કરે છે ખરા, પરંતુ તેઓ બિક્ષા તરીકે શું ગ્રહણ કરી શકે તે સૂચવતી વેળા આ આલંકારિક પ્રયોગ ન કરતા વસ્તુવાચક પુગલ શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે. આમ ભિન્ન શબ્દ વાપરવાનું કારણ એ છે કે પ્રથમ પ્રયોગ આલંકારિક છે અને તે ગેરસમજ ઉત્પન્ન કરે તેવો છે એમ તેઓ જાણે છે.

“ આથી વિવાદગ્રસ્ત પાઠનો અર્થ હું એ કરું છું કે જે પદ્યોનો થોડો ભાગ

૪. કશ્ચિત્ માંસાર્થી મત્સ્યાન્ સશકલાન્ સકળકાન્ આહરતિ નાન્ત-
રીયકત્વાત્ સ યાવદાદેયં તાવદાદાય શકલકળકાન્નિ ઉત્સૂજતિ ।

૫. તસ્માન્માંસાર્થીષ કળકાન્ ઉચ્ચૃત્ય માંસમન્નજ્ઞાનર્થ કળકજળ્યમા-
ન્નોતીત્યેવં પ્રેક્ષાયાન્ બુલ્લુલુત્યેષિપ્રવાદિસાત્ સુલ્લં મોક્ષયેતે ।

ખાઈ શકાય અને ઘણો ભાગ તણ દેવો પડે એવો હોય તે પદાર્થ ભિક્ષા તરીકે સાધુએ ગ્રહણ કરવો નહિ. આ જ હકીકત આ દશમા ઉદ્દેશકના પૂર્વના પાઠોને પણ લાગુ પડે છે. વિશેષમાં 'મંસ' અને 'મચ્છ'વાળા પાઠની પૂર્વના પાઠમાં શેરડીના ભાગોનો નિર્દેશ છે.

“એથી હું ન બૂલતો હોઉં તો એ મંસ અને મચ્છવાળા પાઠથી શેરડીના જેવા અન્ય પદાર્થોનું સૂચન કરાયેલું છે.”

આ પ્રમાણે પ્રો. હર્મન યકોબીના પત્રનો સારાંશ છે.

પ્રો. યકોબી એક વખત કયા વિચાર પર હતા, છતાં પણ અન્માન્ય ગ્રંથનું અવલોકન કરતા પોતાના પૂર્વના વિચારો અસમીચીન જણાતા તેથી ખરી જોનો માંસાહાર ન કરે તે વિચાર પર આવ્યા છે. પ્રસ્તુત લેખક પણ સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ વિચાર કરી શુદ્ધ સનાતન વિચાર પર આવે એ મુદ્દાથી ઉપરના કાગલનો અનુવાદ આપ્યો છે.

લેખક એક સ્થળમાં જણાવે છે કે— “પશુને બદલે વનસ્પતિ ખાઓ તો હિંસક મટીને અહિંસક બન્યા એમ તો ન જ કહી શકાય. માત્ર હિંસાના પદાર્થમાં ફેર પડયો. પણ હિંસા તો સરખી જ રહી.”

લેખકના આ વિચારો જૈનદર્શન યા યુક્તિવાદ માન્ય રાખી શકે તેમ છે જ નહિ.

આ વિચારો હરિતતાપસની માન્યતાને અમુક અંશે મળતા કહી શકાય. તેની પણ એ માન્યતા હતી કે ધાન્યમાં અને પશુમાં સરખી હિંસા હોવાથી અનેક ધાન્યના જીવને મારવા એના કરતાં એક હરતીને મારીને ખાવામાં એાછી હિંસા છે. આ હરિત-તાપસને આર્દ્રકુમારે યુક્તિવાદથી પ્રતિષેધી માર્ગ પર આણ્યા હતા. આ વાત જૈન સાહિત્ય દીવા જેવી બતાવી રહ્યું છે. વનસ્પતિના ખીજની હિંસા અને પાછળની સ્થિતિ ક્યાં ? અને માંસાહારમાં પંચેન્દ્રિયની હત્યા અને જીવ ગયા બાદ તે માંસમાં અગણ્ય જીવોની ઉત્પત્તિ ક્યાં ? જૈનેતરની દષ્ટિએ લેખક જણાવવા માંગતા હોય તો તે પણ માન્ય થઈ શકે તેમ નથી.

અહિંસાવાદને માનનાર કોઈ પણ જૈનેતર એમ કહેવા તૈયાર નહિ જ હોય કે ૧ ઘંડિના દાણામાં અને ૧ હરિતની હિંસામાં સરખી જ હિંસા હોય. આ સ્થિતિ છતાં માંસાહારને સિદ્ધ કરવાની ધૂનમાં લેખકે કાબ્યું તેમ લખી નાખેલ છે.

શાસનદેવ તેમને સદ્બુદ્ધિ સમર્પો એ બાવનાપૂર્વક આ લેખને હાલ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. અસ્તુ !

યંત્ર પર જતાં

‘પ્રસ્થાન’ સાથેનો વધુ પત્રવ્યવહાર

[આ અંક વખતસર તૈયાર ન થઈ શકવાથી, એ વિલંબ દરમિયાન ‘પ્રસ્થાન’ના વ્યવસ્થાપક સાથે જે વધુ પત્રવ્યવહાર થયો તે અમે અહીં આપીએ છીએ. વ્યવસ્થાપક]

(‘પ્રસ્થાન’ના વ્યવસ્થાપક તરફથી સમિતિને મળેલો પત્ર)

શ્રી. રતિલાલ દી. દેસાઈ

શ્રી. જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ, અમદાવાદ.

રા. ભાઈશ્રી,

આપનો સદ્ભાવભર્યો પત્ર મળ્યો તે બદલ આભારી છું.
આપે જે હકીકત લખી છે તે જરૂર વિચારણીય છે. કૃપા કરી એ લેખ આપ કરીથી આવનાર ભાઈ સાથે મોકલી આપશો. વિચાર કરી એ વિશે ઘટતું કરીશું.
એ જ, આભારી છું.

લિં. આપનો,

ર. કે. મીસ્ત્રી વ્ય.

[નોંધ—‘પ્રસ્થાન’ના વ્યવસ્થાપકનો જરૂરનો પત્ર પ્રગટ કરતાં અમને આનંદ થાય છે. તેમના લખવા મુજબ અમે પૂ. મુનિમહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજનો લેખ તેમને મોકલ્યો છે અને તેની સાથે નીચે મુજબ પત્ર લખ્યો છે.]

અમદાવાદ: તા. ૨૧-૨-૩૯

માનનીય વ્યવસ્થાપક ‘પ્રસ્થાન’, અમદાવાદ.

ભાઈશ્રી,

આપનો તા. ૧૪-૨-૩૯નો પત્ર, આપના માણુસે ગઈ કાલે અમારા શેઠના માણુસને સોંપેલો, મને આનંદોજ મળ્યો છે. ધન્યવાદ!

પૂ. મુ. મહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજનો લેખ અમારા માસિકના ફેબ્રુઆરીના અંકમાં પ્રગટ થશે. આપના લખવા મુજબ એ લેખ આપને આ સાથે મોકલું છું. અમારા માસિકના અંકને ‘પ્રસ્થાન’ના વાચકો તદ્દન જુદા જુદા છે, અને આ ચર્ચા ‘પ્રસ્થાન’માં શરૂ થઈ છે, તેમજ આ લેખનો જવાબ પણ આપ ‘પ્રસ્થાન’માં પ્રગટ કરવાના છો, એ દષ્ટિએ આ લેખ ‘પ્રસ્થાન’માં છપાય એ ખૂબ ઇચ્છ અને જરૂરી ગણાય. આશા છે કે આ વખતે આ લેખ માટે સાચેસાચું ‘ઘટતું કરી’ આભારી કરસો. લેખની પહોંચ આપશો. એ જ.

લિં. આપનો

રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

વ્યવસ્થાપક.

(‘પ્રસ્થાન’ના વ્યવસ્થાપક તરફથી મળેલ લેખની પહોંચ)

અમદાવાદ ૨૧-૨-૩૯

રા. ભાઈશ્રી દેસાઈ,

લેખ મળ્યો છે. ઘટતું કરીશ, એ જ.

આપનો

ર. કે. મીસ્ત્રી

સ મા આ ર

પ્રતિષ્ઠા:—માહ સુદી સાતમના દિવસે આ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ. (૧) ખડોત (મેરઠ) માં, પૂ. આ. વિજયવલ્લભસૂરિય તથા પૂ. સુ. દર્શનવિજયજી આદિના હાથે. (૨) અમદાવાદમાં રૂપાસુરચંદની યોજનાં પૂ. આ. વિજયનીતિસૂરિયના હાથે. (૩) ખીમતમાં પૂ. પં. રંજવિજયજીના હાથે. (૪) ઇડરમાં પૂ. આ. વિજયલક્ષ્મિસૂરિયના હાથે. તથા મહા સુદી તેરશના દિવસે આ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ. (૫) મેરઠ (મારવાડ)માં પૂ. આ. વિજયલલિત-સૂરિયના હાથે. (૬) મુંબઈમાં લાલબાજમાં પૂ. આ. વિજયપ્રેમસૂરિયના હાથે. (૭) સનાળ (પતિયાળા) માં આ વિજયવિદ્યાસૂરિયના હાથે. (૮) જસપુરામાં પૂ. આ. વિજયદર્શનસૂરિયના હાથે. (૯) એકલારા (ગુજરાત)માં આ. વિજયલક્ષ્મિસૂરિયના હાથે. (૧૦) કરચોલિયા (સુરત) માં. (૧૧) મુજફર નગરમાં પૂ. સુ. દર્શનવિજયજીના હાથે (૧૨) ખીમાડમાં પૂ. પં. હિમ્મતવિમ્બ જીના હાથે. (૧૩) કારિયાણીમાં. (૧૪) પાલીતાણામાં ત્રિરિરાજ ઉપર બાપુ પતાવાલ પુનમચંદના રમારબના દેરાસરની પૂ. આ. સાગરાનંદસૂરિય આદિના હાથે.

દીક્ષા:—(૧) ભરૂચમાં યોષ વદ ૨ પૂ. પં. કનકમુનિજ એક ભાઈને દીક્ષા આપી. તેમનું નામ સુ. હિંમતમુનિજ રાખ્યું. (૨) ભાવનગરમાં માહ સુદ ૧૩ પૂ. પં. કંચનવિજયજીએ ભાવસાર ભાઈચંદ જ્ઞામને દીક્ષા આપી. તેમનું નામ ભરતવિજયજી રાખી યોતાના શિષ્ય બનાવ્યા. (૩) ચાણરમામાં માહ સુદી ૧૩ પૂ. આ. વિજયલક્ષ્મિસૂરિયએ બાયચંદ શેઠને દીક્ષા આપી. તેમનું નામ સુ. ભાત્રુવિજયજી રાખી, પૂ. પં. સુમતિવિજયજીના શિષ્ય બનાવ્યા. (૪) ઉંબરીમાં કુવાળાવાળા જીવનલાલ કૃપાચંદને પં. સુરેન્દ્રવિજયજીએ દીક્ષા આપી. તેમનું નામ જયંતવિજયજી રાખ્યું. (૫) કમેરામાં મહા સુદી ૧૩ પં. જંબુવિજયજીએ કીર્તિચંદલાલને દીક્ષા આપી. તેમનું નામ દોરેતુભવિજયજી રાખી યોતાના શિષ્ય બનાવ્યા. (૬) રાંધેલમાં માહ સુદી ૭ પૂ. સુ. મંગળવિજયજીએ ભાઈ હિમ્મતલાલ હરિસિંગને દીક્ષા આપી તેમનું નામ કીર્તિવિજયજી રાખી પૂ. આ. વિજયદ્વાસૂરિયના શિષ્ય બનાવ્યા.

આચાર્ય પદ:—(૧) મુંબઈ લાલબાજમાં પૂ. આ. વિજયપ્રેમસૂરિયના હાથે પૂ. ડ. શ્યામવિજયજીને માહ સુદી ૭ આચાર્ય પદ અપાયું. (૨) ભરૂચમાં મેરઠ તેરશના દિવસે પૂ. પં. કનકમુનિજને આચાર્ય પદ અપાયું.

ઉપાધ્યાય પદ:—(૧) ઇડરમાં માહ સુ ૭ પૂ. આ. વિજયલક્ષ્મિસૂરિયએ પૂ. પં. જીવનવિજયજીને ઉપાધ્યાય પદ આપ્યું. (૨) સમનીમાં પૂ. આ. વિજયસૌભાગ્યસૂરિયએ માહ સુદી ૧૩ પૂ. સુ. વિનેકવિજયજીને ઉપાધ્યાય પદ આપ્યું.

પંચાસ પદ:—(૧) ઇડરમાં માહ સુદી ૭ પૂ. આ. વિજયલક્ષ્મિસૂરિયએ પૂ. જયંતવિજયજીને પંચાસ પદ આપ્યું. (૨) ચાણરમામાં માહ સુદ ૧૩ પૂ. આ. વિજયલક્ષ્મિસૂરિયએ પૂ. સુ. સુમતિવિજયજીને પંચાસ પદ આપ્યું.

ગણિપદ:—ઇડરમાં માહ સુદી ૭ પૂ. આ. વિજયલક્ષ્મિસૂરિયએ પૂ. સુ. પ્રવીણવિજયજીને ગણિપદ આપ્યું.

કાળધર્મ:—(૧) પૂ. સુ. ચેતનમુનિજ ઉલોઠમાં યોષ વદ ૭ કાળધર્મ પામ્યા (૨) પૂ. સુ. હંસવિજયજી નાસિકમાં કાર્તિક વદ ૧૨ કાળધર્મ પામ્યા (૩) પૂ. સુ. ધનવિજયજી વઢવાણ કેમ્પમાં માહ વદ ૭ કાળધર્મ પામ્યા. (૪) પાલિતાણામાં માહ વદ ૭ પૂ. મનોહર-સાગરજી કાળધર્મ પામ્યા.

લવાહ:—ઘોરીપુર કેસના સમાધાન-આદિ દિગંબરો તરફથી સર શેઠ હુકમીચંદજી અને શ્વેતાંબરો તરફથી શેઠ શ્રી કરતુભાઈ લાલભાઈને લવાહ નિમત્તમાં આપ્યા છે.

નવું પાક્ષિક:—અમદાવાદથી ધી યંબેન્સ નૌન સોસાયટિના મુખપત્ર તરીકે 'કૃષ્ણી' નામનું પાક્ષિક શરૂ થયું છે.

જૈન સાહિત્યની આલમમાં ભાત પાડતું

એ ઉત્તમ પ્રકાશન મેળવવા આજે જ આહક બનેા

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશનો

શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક

૨૧૬ પાનાના આ દળદાર વિશેષાંકમાં ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના એક હજાર વર્ષના ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ પાડતા વિક્રતાભર્યા અનેક લેખો, ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું કળા અને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ સર્વોચ્ચુંદર ત્રિરંગી ચિત્ર, ઐતિહાસિક વાર્તાઓ અને શિલ્પ સ્થાપત્યના લેખો તથા ચિત્રો આપવામાં આવ્યા છે. આ વિશેષાંકની સૌ કોઈ મુક્ત કૌં પ્રશંસા કરે છે.

ઉંચા કાગળો, સુંદર છપાઈ, છતાં છૂટક મૂલ્ય (રૂપાલ ખર્ચ સાથે) એક રૂપિયા એ રૂપિયા ભરીને શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના આહક થનારને આ વિશેષાંક યાત્રુ અંક તરીકે તથા એ ઉપરાંત ખીજ ૧૦ યાત્રુ અંકો આપાય છે.

અમૂલ્ય તક !

[આજે જ મંગાવો !

અત્યાર સુધીમાં બહાર પડેલાં બધાંય ચિત્રોમાં સૌથી ચઢિયાતું કળા અને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ સર્વોચ્ચુંદર

ભ. મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુ દેસાઈ પાસે તૈયાર કરાવેલું આ ચિત્ર પ્રભુની પરમ શાંત-ધ્યાનસ્થ મુદ્રા અને પરમ વીતરાગ બાવનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે.

આ ચિત્ર જોયા પછી એની અપૂર્વતા સમજવા વગર નહીં રહે. દરેક જૈન ઘરમાં આ ચિત્ર અવશ્ય જોઈએ.

૧૪"×૧૦"ની સાઈઝ, બહા આર્ટ કાલ્ડ ઉપર સુંદર છપાઈ અને સોનેરી બોર્ડર સાથે

મૂલ્ય—આઠ આના. રૂપાલ તથા પેકીંગ ખર્ચના એ આના વધ.

લેખો—શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગલાઈની વાડી, ધીકાંટા, અમદાવાદ. (ગુજરાત)